

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**П. Д. Біленчук, А. П. Гель,
М. В. Салтевський, Г. С. Семаков**

КРИМІНАЛІСТИКА
(КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА)

Курс лекцій

Київ 2001

ББК 67.52я73
К82

Рецензенти: *М. Т. Задояний*, канд. юрид. наук
І. О. Іерусалімов, канд. юрид. наук

Відповідальний редактор *І. В. Хрошук*

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 10 від 28.11.2000)

Криміналістика (криміналістична техніка): Курс лекцій /
К82 П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков. —
К.: МАУП, 2001. — 216 с. — Бібліогр.: с. 211–212.

ISBN 966-608-092-3

Курс лекцій підготовлений відповідно до навчальної програми дисципліни “Криміналістика”. Висвітлено теоретичні та методологічні засади криміналістики, а також викладено навчальний матеріал розділу “Криміналістична техніка”.

Для студентів вищих навчальних закладів.

ББК 67.52я73

© П. Д. Біленчук, А. П. Гель,
М. В. Салтевський, Г. С. Семаков, 2001
© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2001

ISBN 966-608-092-3

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИКИ

1.1

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

В умовах формування та становлення нових соціально-економічних відносин, структур законодавчої та виконавчої влади постають завдання створення правових засад зміцнення законності й удосконалення правоохоронної діяльності. У межах юридичних наук мають бути створені правові засади державності й законності правозастосовної діяльності, спрямованої на надійне забезпечення захисту конституційних прав і законних інтересів громадян, громадських формувань і державних структур України.

Криміналістика забезпечує правоохоронні органи ефективними методами й засобами розкриття злочинів, що сприяють реалізації принципу невідворотності покарання, об'єктивному застосуванню кримінального закону та профілактичному впливу. Сучасний рівень розвитку криміналістики та науково-технічний потенціал природничих і технічних наук дають змогу органам прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки та суду попереджувати, припиняти і розслідувати складні злочини, сприяючи розв'язанню одного з основних завдань — зміцнення законності та правопорядку в Україні.

Криміналістика — юридична наука, що сформувалась у надрах кримінального процесу XIX ст. як сукупність технічних засобів і тактичних прийомів, а також способів їх застосування з метою розкриття злочинів. Криміналістика вивчає злочин, який є також предметом пізнання інших галузей знань, що досліджують окремі специфічні аспекти, властивості та особливості злочинної діяльності — соціології, філософії, кримінального, цивільного та адміністративного права, психології, статистики та ін.

Предметом криміналістики є закономірності судового дослідження, що вивчаються з метою встановлення істини у кримінальному судочинстві.

Предмет криміналістики формувався відповідно до загального нагромадження наукових знань і створення соціальних умов розвитку суспільства. Розвиток процесуальної думки наприкінці XIX ст. і потреби практики спричинили відгалуження від фундаментальних правових галузей знань спеціальних, які мали спочатку прикладний характер, — судової медицини, криміналістики, судової психології та ін.

Уперше про криміналістику як систему спеціальних знань написав Г. Гросс у фундаментальній праці “Керівництво для судових слідчих як система криміналістики” (1892). У цій праці систематизовано нагромажені тактичні й методологічні знання про розкриття злочинів, описано технічні засоби, які застосовували для цього. Галузь, що вивчає сукупність таких знань, Г. Гросс назвав криміналістикою. Предмет криміналістики він визначив так: *Криміналістика по суті починається там... де встановлюють... як саме вчинено злочин. Як досліджувати способи вчинення злочинів і розкривати ці злочини, які бувають мотиви вчинення злочину, з якою метою — про все це не розповідає ні кримінальне право, ні процес. Усе це становить предмет криміналістики.*

Наведені далі визначення предмета криміналістики є вдосконалення основних положень, зазначених Г. Гроссом.

Досі не сформульовано єдиного визначення предмета криміналістики, а дефініції, що існують, аж ніяк не адекватні. Основним предметом криміналістики є правопорушення, злочин. Це складне соціальне явище, яке характеризується структурою, зв'язками й відношеннями між його елементами. Пізнані та кількісно відтворені відношення набирають властивостей закономірностей, що характеризують аналізовану структуру. Тому криміналістика досліджує злочин передусім як динамічний процес, розглядаючи його діяльнісний аспект.

У діяльнісному аспекті злочин — це динамічна система з різними формами взаємодій об'єктів живої та неживої природи. До цієї системи належать суб'єкти злочину (люди); предмети, за допомогою яких вчиняється злочин; спосіб вчинення злочину; результат злочину; інші обставини місця й часу; поведінка осіб, причетних до вчиненого злочину, або тих, хто випадково став його очевидцем. У процесі вчинення злочину зазначені елементи динамічної системи взаємодіють, створюючи сукупність послідовних процедур, що називаються механізмом злочину. Останній є одним з аспектів злочину, який вивчає криміналістика.

Механізм вчинення злочину можна подати, з одного боку, як низку певних дій, що відбуваються в часі, прийомів, процедур суб'єктів злочину в матеріальному середовищі, а з іншого — як відображення цього механізму у вигляді системи матеріальних та ідеальних слідів-відображень.

Механізм злочину є системою взаємодій реальних об'єктів матеріального світу і тому охоплює явища, події та реальні факти, людей, моменти часу, ділянки місцевості та простору, предмети, речі, механізми й комп'ютерні системи, тварин, об'єкти рослинного світу тощо, які є його елементами. Вони причинно взаємопов'язані, взаємодіють на основі загальних закономірностей, форм руху матерії — механічного, фізичного, хімічного, біологічного та психічного.

Усвідомлення механізму злочину у процесі його розкриття є одним з важливих завдань, оскільки не встановивши динаміки подій (як, коли, за яких обставин, якими засобами та в якій послідовності розгортався злочин), неможливо зрозуміти мотиви і причини злочину, дати йому кримінально-правову оцінку, зрештою, скласти уявлення про зовнішній вигляд злочинця та сконструювати динамічну модель його поведінки.

Предмет безпосереднього посягання закономірно пов'язаний з особою злочинця, його віком, фахом, особистісними рисами. Наведемо приклад. Одного разу з фотовідділу універмагу зникли два фотоапарати, кілька пачок фотопаперу та проявника, а відділи, розташовані поряд, де продавалися годинники та готовий одяг, злодія не зацікавили. Було висунуто версію, що крадіжку вчинив неповнолітній, який цікавиться фотографією і, можливо, відвідує фотогурток. Перевірка цієї версії дала такі результати: на вокзалі було затримано школяра, котрий утік з дому і почав бродяжити. З'ясувалося, що після закриття універмагу школяр залишився в ньому, уночі вчинив крадіжку, а вранці, коли універмаг відчинили, непомітно вийшов з нього. Хлопчик навчався у 8-му класі й відвідував фотогурток.

Спосіб вчинення злочину — це спосіб діяльності суб'єкта (не тільки його поведінка, а й закономірне відтворення використання предметів — засобів діяльності), опосередкований об'єктивними умовами, в яких виникла й розвивалася протиправна дія.

Злочинець і спосіб його діяльності пов'язані з особою потерпілого і місцем вчинення злочину. Відомо, що в разі вчинення вбивства особою, яка перебуває з потерпілим у близьких стосунках (є його родичем, другом або знайомим), злочинець найчастіше намагається схо-

вати труп, знищити сліди на місці події, приховати зникнення вбитого, створити неправдиве алібі. У такому разі за слідами злочину звичайно висувають дві типові версії: “Злочинець — свій” і “Злочинець — чужий”, тобто не знайомий з потерпілим.

Закономірності, які вивчає криміналістика, є елементами її предмета. Подія злочину розкриває діяльність суб’єктів у матеріальному середовищі, у результаті якої виникають *сліди злочину* — джерела доказової інформації. У природі все взаємопов’язане та взаємозумовлене, і злочинна діяльність — не виняток. Сліди злочину виникають за загальними законами діалектики й мають необхідний і повторюваний, тобто закономірний, характер. Помічено, що в соціальній діяльності люди різняться способом, предметами та прийомами дії, їх застосуванням.

Поява слідів під час вчинення злочину — процес динамічний, і будь-який рух, взаємодія спричиняють зміни в матеріальному середовищі. Цей процес характерний для всіх історичних періодів і має загальну закономірність, суть якої точно відтворена в народній мудрості: “Немає злочину без слідів”, бо немає руху без слідів. На основі загальної закономірності дослідник Р. Белкін сформулював часткові закономірності, які існують у процесі вчинення злочину та є передумовами утворення слідів [2]. Розглянемо їх.

Стосовно події злочину **закономірність** — це не тільки відповідність утворення інформації об’єктивним законам руху та відображення матерії, а й можливість передбачити появу джерел інформації та цілеспрямовано використовувати їх у правоохоронній діяльності. Вирізняють **п’ять закономірностей утворення слідів злочинів** [2]: повторюваність процесу виникнення слідів; зв’язок між діями злочинця і отриманням злочинного результату; зв’язок між способом вчинення злочину і слідами, що виникають як наслідок застосування цього способу; залежність вибору способу від конкретних обставин; зникнення доказів (тобто слідів злочину). Доцільно об’єднати ці закономірності у **три групи**.

До **першої** групи належать такі закономірності:

- **повторюваність**. За наявності одних і тих самих причин виникають однакові наслідки. Наприклад, якщо торкнутися гладкої поверхні пальцем, утвориться потожировий відбиток. Якщо поверхня шорстка, то він невидимий, а якщо полірована — ледь видимий;

- **зв'язок між дією та результатом.** Ця закономірність полягає в тому, що наявність злочинного результату свідчить про наявність протиправної діяльності. Зв'язок між дією та її результатом можна подати у кількісному вигляді, але він опосередкований багатьма обставинами. Так, нестача матеріальних засобів на складі не завжди є наслідком крадіжки чи розтрати; після торкання пальцем предмета на останньому не завжди залишається відбиток. Отже, зазначений зв'язок має кореляційний характер і його можна подати в кількісному вираженні, що використовується для побудови криміналістичних характеристик окремих видів злочинів;
- **закономірне зникнення слідів-відображень.** Ця закономірність полягає в тому, що будь-який слід-відображення (матеріальний чи ідеальний) після виникнення змінюється в часі й нарешті зникає. Таким чином, сліди злочинів після їх утворення “старіють”, кількість відображеної інформації зменшується, а тому їх доказове значення поступово знижується. Знаючи закономірності зберігання в часі окремих слідів злочину, можна своєчасно знаходити й фіксувати їх.

Друга група закономірностей містить три види зв'язків.

1. **Зв'язок між способом дії та слідами злочину** полягає в тому, що однакові дії за інших рівних умов призводять до однакових наслідків. Якщо вчинено крадіжку з приміщення закритого складу, то обов'язково утворюються такі сліди: немає в наявності майна чи його частини, зламані перешкоди, запірні пристрої, на місці події виявлено злочинця. Якщо знаходять труп, що висить у зашморгу, то специфічні сліди (странгуляційна борозна на шиї, прикушений язик, крововилив у капілярних судинах тощо) дають змогу відрізнити самоповішення від його інсценування. Застосування вогнепальної зброї призводить до появи слідів пострілу — утворення вогнепальних пошкоджень на перешкоді, а також гільз, куль, кіптю, неспалених порохів, пижів тощо на місці події.

2. **Зв'язок способу, яким було вчинено злочин, з особою злочинця.** Хоча спосіб вчинення злочину іноді називають “почерком злочинця”, за ідентифікаційною значущістю його не можна порівнювати з реальним почерком особи, який дає змогу ідентифікувати її. Спосіб учинення злочину як упорядкована сукупність послідовних процедур (прийомів і використаних засобів) залежить від багатьох факторів, які не завжди можна точно визначити. Тому його зв'язок з особою

злочинця має ймовірнісний характер, що реально виявляється лише в разі спостереження масових явищ. Проте він є однією з ознак, за якою ведуться криміналістичні обліки, створюються автоматизовані банки даних, що використовуються для розслідування злочинів.

3. **Залежність способу від конкретних умов.** Хоча діяльність злочинця й має відносно стійкий характер, вона не може щоразу повторюватися в усіх деталях, бо кожен злочин учиняється за конкретних об'єктивних обставин. Злочинець діє залежно від ситуації, що складається на місці злочину. Ситуації можуть бути різними, і врахувати їх під час дослідження та огляду місця події дуже важко. Тому зазначений зв'язок має різний ступінь кореляції, що залежить від характеру конкретних обставин і їх впливу на злочинця.

Третя група містить закономірності, що відтворюють виникнення й перебіг явищ, пов'язаних зі злочином. Ці закономірності характеризуються суб'єктивними діями учасників злочину — злочинця, потерпілого, свідків. Розрізняють такі дії суб'єктів:

- **таємність підготовки й вибору засобів вчинення злочину.** Підготовка до вчинення злочину досить часто позначається на його механізмі. Злочинець обирає об'єкт і час злочину, готує технічні засоби. У разі групової злочинності ватажок формує злочинну групу, розподіляє ролі, готує та відпрацьовує план дій. Особлива таємність підготовки властива організованим злочинності, боротьба з якою стає дедалі складнішою та важчою;
- **рекогносцирування місця вчинення злочину** — підготовча таємна діяльність злочинця. Він оглядає входи до приміщення, де планує злочин, і виходи з нього, визначає, хто зможе в цей час доби побачити чи почути результати злочинних дій, обирає шляхи відходу, місця, де потрібно встановити спостерігачів, тощо. Унаслідок того, що злочинець раніше був на майбутньому місці злочину, не виключена можливість появи випадкових свідків, які бачили й запам'ятали злочинця. Розслідуючи злочин по "гарячих" слідах, треба враховувати ці обставини;
- **раптовий від'їзд, зміна зовнішності й місця проживання, роботи тощо** часто є наслідками вчинення злочину. Тому слід виявляти ці факти й ретельно встановлювати їх причини. Зрозуміло, раптовий від'їзд або зміну зачіски не можна вважати прямим наслідком протиправної дії. Однак слідча й судова практика свідчить, що після вчинення злочину злочинці часто переходять, змінюють місце проживання (від'їжджають у гості, бу-

динки відпочинку, вербуються на роботи у віддалені райони тощо);

- **нестандартна поведінка** — настороженість, дратівливість, по-тайливість. Така поведінка може спричинюватись багатьма факторами, тому має лише орієнтовне значення для розслідування і її слід аналізувати окремо в кожному конкретному випадку.

Наведені закономірності характеризують механізм злочину та діяльності злочинця, виявлення якого становить лише одну частину розслідування. Інша частина — діяльність слідчого, що полягає у збиранні, дослідженні, оцінюванні та використанні зібраного матеріалу у процесі доказування.

Процес доказування в інформаційному плані передбачає виникнення, пошук, фіксацію, зберігання, обробку та передавання інформації адресату. У кримінальному процесі прийнято розрізняти такі етапи доказування: збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів.

Збирання доказів як діяльність складається з таких процедур:

- пошуку джерела інформації, тобто об'єктів, які “були присутні” на місці події та причинно пов’язані зі злочинком. Джерелами ідеальних відображень є люди, а матеріальних — тверді, сипкі, рідино- та газоподібні тіла;
- фіксації джерел інформації, тобто застосування технічних засобів і тактичних прийомів для отримання відбитка джерела інформації у формі, доступній для його сприйняття об’єктами доказування;
- вилучення джерела інформації з матеріального середовища та його процесуальна фіксація у протоколі слідчої дії;
- зберігання джерела інформації, тобто вжиття заходів із застосуванням необхідних технічних засобів для створення штучних умов, за яких усуваються природні фактори, здатні руйнувати структуру матеріального джерела.

Дослідження джерел інформації охоплює процедури пізнання їх слідчим, особою, яка здійснює дізнання, судом, прокурором та експертом з метою встановлення наявності відображеної інформації, можливості зарахування її до факту, який потребує доказування, а також наскільки ця інформація узгоджується з іншими доказами.

Оцінювання доказів — це логіко-психологічний процес, під час якого в суб’єкта формується уявлення (упевненість) щодо інформа-

ційної значущості фактичних даних, тобто інформації, що міститься в її матеріальних носіях, а також щодо причинних зв'язків джерел інформації й достатності сформованого комплексу доказів для прийняття процесуального рішення.

Використання доказів слід розуміти як процедуру оперування ними в доказуванні, тобто надання суб'єктам можливості ознайомитись із джерелом інформації, оцінити фактичні дані, що містяться в ньому, перевірити законність і обґрунтованість вилучення, фіксації, збирання інформації та її процесуального закріплення. Усе це дає змогу кожному учасникові процесу на свій розсуд використовувати джерела інформації в доказуванні.

Окрім закономірностей вчинення злочину та його механізму криміналістика вивчає методи та засоби збирання, дослідження, подання й використання доказової інформації для розслідування злочинів і запобігання їм. Розроблені на основі пізнання закономірностей учинення злочину технічні засоби, тактичні прийоми та рекомендації щодо роботи з доказами дістали назву **криміналістичних засобів**.

Розрізняють *технічні*, *тактичні* та *методичні* криміналістичні засоби. Кожен з них розглядається у відповідних розділах криміналістики. Криміналістичні засоби та методи класифікують і за іншими ознаками, наприклад за суб'єктами застосування (засоби слідчого, дізнавача, судді, експерта, оперативного працівника), але цей поділ умовний.

З огляду на закономірності вчинення злочину, його механізм, криміналістичні засоби та методи збирання доказів, які є елементами предмета криміналістики, останню можна визначити як науку про закономірності механізму вчинення злочину, виникнення інформації про злочин і його учасників, збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів, а також про спеціальні засоби й методи судового дослідження та попередження злочинів, що базуються на пізнанні зазначених закономірностей [2].

Виходячи з визначення криміналістики як науки про розкриття злочинів її предметом є закономірності, що характеризують процес розкриття злочинів [19].

Криміналістика є юридичною наукою, що виконує також соціальну функцію, сприяючи державним структурам і правоохоронним органам у зміцненні державності та законності.

Криміналістика не розкриває і не розслідує злочинів, однак за допомогою рекомендацій, специфічних методів та засобів виявлення,

фіксації, дослідження та використання доказів сприяє підвищенню ефективності правоохоронної діяльності в боротьбі зі злочинністю.

Завдання криміналістики поділяються на загальні та часткові (спеціальні). *Загальні* завдання формулюються виходячи з положень Конституції та законів України, указів Президента України, постанов Уряду України. Вони є основою для визначення часткових (спеціальних) завдань для кожної юридичної науки, у тому числі криміналістики.

Часткові завдання характеризують окрему юридичну науку, вони є орієнтиром і програмою її розвитку та вдосконалення. До часткових завдань криміналістики належать:

- вивчення об'єктивних закономірностей дійсності, на яких ґрунтуються механізми вчинення злочину та виникнення джерел доказової інформації, які є складовими предмета криміналістики; розвиток теоретичних засад для розробки нових методів і створення технічних засобів судового дослідження та попередження злочинів;
- розробка нових і вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів, методичних рекомендацій щодо збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів;
- розробка заходів для припинення вже розпочатого злочину і попередження того, що готується;
- розробка слідчих та експертних методів і прийомів виявлення причин злочинності, визначення на їх основі основних напрямів криміналістичної діяльності;
- розробка та вдосконалення організаційних, тактичних і методичних засад попереднього та судового слідства;
- активне вивчення й узагальнення слідчої та судової практики, а також розробка автоматизованих інформаційних баз знань для забезпечення прийняття рішень під час розслідування та попередження злочинів.

Часткові завдання криміналістики є динамічними; вони змінюються залежно від соціальних змін у суспільстві. Ці завдання призначені для потреб практики боротьби зі злочинністю, зміцнення законності та правопорядку. Конкретні завдання визначаються за певними напрямками боротьби зі злочинністю.

Наприклад, посилення боротьби з організованою злочинністю актуалізувало питання про створення нових структурних підрозділів,

розробку нових технічних засобів, удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства, зокрема використання як самостійних доказів оперативних матеріалів відео- та звукозапису, кінозйомки. Тому постали такі конкретні сучасні завдання криміналістики, як розробка спеціальних засобів відео- та звукозапису, нових ідентифікаційних методик ототожнення джерел звукової інформації.

Боротьба з організованою злочинністю, рекетом, охорона особистих і майнових прав громадян у ринкових умовах окреслили окреме завдання — дослідження методів і технічних засобів експлуатації вибухонебезпечних об'єктів, які дедалі частіше використовують мафіозні структури. Сучасний стан боротьби зі злочинністю потребує використання нових, нетрадиційних джерел доказової інформації про сліди запаху, звуку, дослідження відбитків на молекулярному й атомарному рівнях. Усе це висуває нові часткові завдання перед криміналістикою, яка, використовуючи останні досягнення природничих і технічних наук, пристосовує ці досягнення для розв'язання часткових завдань, упроваджує їх у криміналістичну практику.

1.2

СИСТЕМА КРИМІНАЛІСТИКИ

Система — це сукупність певних елементів, між якими існує закономірний взаємозв'язок. Системність є об'єктивною властивістю, притаманною кожному об'єкту матеріального світу, явищу, події. У цьому контексті будь-яка наука як галузь знань є сукупністю окремих порцій (частин) знань, що перебувають у певній послідовності щодо їх значущості, взаємозв'язку та відношення. Криміналістика — не виняток. Виникнувши в надрах кримінального процесу як сукупність прикладних прийомів і засобів, що застосовуються для фіксації доказового матеріалу, вона не була самостійною галуззю знань і, природно, наукою. Ось чому спочатку окремі частини знання, що стосуються, наприклад, техніки фотографічної фіксації доказів, використовувалися насамперед органами дізнання (поліцією), тому й дістали назву “поліцейська техніка”, “кримінальна техніка”.

З часом криміналістичні знання нагромаджувалися, їх роль у розслідуванні злочинів підвищувалася, і “зачатковий” період криміналіс-

тики скінчився. Акумуляований практичний досвід використання технічних засобів і прийомів під час розслідування злочинів узагальнив Г. Гросс. Він зібрав ці засоби і прийоми у сукупність і виклав у певній послідовності, тим самим сформувавши систему криміналістики. Саме в цьому полягає заслуга Г. Гросса у створенні криміналістики.

Як зазначалося, спочатку криміналістику не поділяли на частини — це була просто “поліцейська техніка”. З часом було виокремлено та узагальнено прийоми виконання слідчих дій. Так з’явилася друга її частина — тактика. Наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. криміналістика збагатилася третьою частиною — методикою розслідування окремих видів злочинів. Таким чином, система криміналістики, що склалася на той час, містила три розділи: криміналістичну техніку, слідчу тактику та методику розслідування, причому техніка й тактика становили загальну частину, а методика — особливу. Така система існувала до 50-х років, коли почали вивчати предмет, завдання, історію, розвиток і сучасний стан криміналістики, а згодом — методи криміналістики, вчення про версії, проблеми взаємодії з органами дізнання та громадськістю. У такий спосіб сформувалася четверта частина системи криміналістики — методологія.

Сучасна система криміналістики об’єднує чотири **розділи**: методологію криміналістики; криміналістичну техніку; криміналістичну тактику; методику розслідування окремих видів злочинів.

1. **Методологічні засади криміналістики.** Загальна теорія криміналістики — це вчення про предмет криміналістики, її завдання, мету й закони розвитку, понятійний апарат і місце криміналістичних знань у системі юридичних наук.

Найважливішими розділами криміналістики є вчення про закономірності та часткові криміналістичні теорії. Як зазначалося, криміналістика вивчає такі закономірності:

- а) механізм вчинення злочину;
- б) виникнення інформації про злочин і його учасників, а також її джерела;
- в) збирання та використання криміналістичної інформації у процесі доказування.

Часткова криміналістична теорія — це сукупність теоретичних положень, які розкривають суть, предмет і методи дослідження окремої галузі криміналістики, наприклад дактилоскопії, трасології, балістики.

Часткові криміналістичні теорії:

- криміналістичне вчення про навички;
- криміналістичне вчення про ознаки та властивості;
- теорія криміналістичної ідентифікації та групофікації;
- криміналістичне вчення про способи вчинення злочину;
- вчення про криміналістичну версію та планування розслідування (створення версій);
- механізм утворення слідів;
- систематизація та реєстрація криміналістичних джерел інформації;
- збирання, зберігання, обробка та автоматизоване використання інформації.

З розвитком криміналістики перелік часткових (окремих) криміналістичних теорій змінюється залежно від потреб практики боротьби зі злочинністю. Ось чому наведений перелік є приблизним.

2. **Криміналістична техніка** — це розділ криміналістики, що об'єднує систему теоретичних положень і розроблених на їх основі технічних засобів і методів збирання та подавання криміналістичної інформації з метою розкриття та попередження злочинів [19; 30].

Складовими цього розділу є судова фотографія, трасологія, балістика, техніко-криміналістичне дослідження документів, криміналістичне дослідження письма, габітологія, кримінальна реєстрація, основи теорії й техніка відео- та звукозапису, основи та засоби криміналістичної одорології.

Криміналістична техніка застосовується не тільки для виявлення та фіксації матеріальних джерел — слідів злочину. Вона містить також засоби та спеціальні прийоми отримання доказової інформації з матеріальних джерел. Уміння на місці події “читати” сліди злочину — одна з важливих якостей слідчого.

У криміналістиці використовують технічні засоби та методи, запозичені з різних природничих і технічних наук. Багато з них застосовують без будь-яких переробок, створюються лише спеціальні методики для дослідження криміналістичних об'єктів. Разом з тим багато запозичених засобів переробляють, у результаті чого вони набувають специфічного криміналістичного характеру. Так, для судової виміральної зйомки переробляють звичайний фотоапарат, а для стереозйомки вміщують стереоплівку у валізу слідчого. Для панорамування по колу створено спеціальну панорамну штативну голівку, а для фотозйомки через невеликі отвори винайдено світловоди. Використання спеціального телеоб'єктива “МТО-1000”, фото-

рушниці “Фотоснайпер-ФС-12” дає змогу здійснювати пізнавальну зйомку злочинця на відстані 600–800 м. Для фіксації слідчих дій і оперативних заходів широко використовують сучасні відео- та кінокамери. Швидкісна кінокамера типу “ЖЛВ-2”, що знімає 4,5 млн кадрів за секунду, з експертною метою може зафіксувати момент руйнування перешкоди снарядом, зіткнення транспортних засобів, механізми вибуху, пострілу й навіть кулю, що летить.

Пошукову криміналістичну техніку використовують для виявлення тайників, схованих трупів, наркотиків, кольорових металів, коштовностей. Так, прилад “Блесна” диференціює кольорові метали, що містяться в тайнику, прилад “Трупощукач” виявляє закопані в землю біологічні об’єкти (трупи, органічні сполуки, речовини, що розкладаються, тощо). За допомогою сучасної криміналістичної техніки можна аналізувати сліди запаху і знаходити тайники з наркотиками чи вибуховими речовинами. Застосовуючи складну криміналістичну техніку та спеціальні методики дослідження звукових слідів, розшукують злочинців за їх голосами (фонограмами усної мови) і навіть знаходять сховані об’єкти (трупи, предмети) за фонограмою усної мови допитуваного.

У криміналістичні технічні засоби використовують для розв’язання таких завдань:

- фіксації слідчих дій і оперативних заходів, пошуку й попереднього дослідження речових джерел інформації слідчим, особою, що провадить дізнання, судом;
- виконання судових експертиз у державних експертних і неекспертних установах, а також приватними експертами;
- виконання профілактичної роботи;
- здійснення правоохоронної діяльності громадськими організаціями й окремими громадянами.

3. **Криміналістична тактика.** Термін “тактика” (від грецьк. *taktika* — мистецтво шикунання військ) запозичений з військової галузі і означає мистецтво керувати військами. Військова тактика досліджує закономірності, характер і зміст бою, розробляє засоби його підготовки й ведення. Для розкриття злочинів немає потреби у бойових діях, проте слідчий найчастіше перебуває в конфлікті зі злочинцем, а часом і з окремими учасниками процесу розслідування, наприклад лжесвідком чи адвокатом. У кожного суб’єкта цього процесу може бути власна лінія поведінки, що відрізняється від версії слідчого. У цьому зв’язку для вирішення слідчих ситуацій, що виникають,

слідчий визначає власну лінію поведінки й виконання слідчих дій. Він обирає найоптимальніші прийоми виконання слідчих дій, визначає їх послідовність і, отже, керує слідством. Звідси у криміналістиці тактика означає вчення про прийоми виконання слідчих дій, керування слідством, його планування та висування версій, використання спеціальних знань і технічних засобів для досягнення ефективності виконуваних слідчих дій та організаційних заходів з метою розкриття й попередження злочинів.

Криміналістична тактика — це розділ криміналістики, що займається розробкою прийомів виконання слідчих дій, загальних тактичних рекомендацій про організацію та планування процесу слідства.

Основним елементом криміналістичної тактики є поняття прийому. *Тактичний прийом* — це найефективніший спосіб дії в ситуації, що склалася під час розкриття злочину. Тактичні прийоми можуть мати законний і факультативний характер. Законні тактичні прийоми наведені у Кримінально-процесуальному кодексі (КПК). Їх обов'язково слід застосовувати під час виконання слідчих дій. Наприклад, тактичні прийоми допиту неповнолітнього свідка детально викладені у ст. 168 КПК України, прийоми здійснення обшуку — у ст. 177, огляду — у ст. 191 КПК України.

Рекомендаційний тактичний прийом має факультативний характер, і його застосування є прерогативою слідчого. Наприклад, протокування слідчих дій — законний прийом фіксації, а фотографування — факультативний; присутність понятних під час обшуку обов'язкова (цей тактичний прийом має законний і процесуально засвідчений характер), тоді як участь фахівця не обов'язкова. Застосування факультативних прийомів залежить від слідчої ситуації, що склалася, і кваліфікації слідчого. У разі застосування факультативних прийомів підвищується якість слідства, результати слідчих дій подаються суду у зрозумілій і переконливій формі. Зазначимо, що більшість розроблених криміналістами тактичних прийомів мають факультативний характер.

Оскільки тактичні прийоми ґрунтуються на психологічних закономірностях спілкування слідчого з учасниками процесу розслідування, тактика як розділ криміналістики включає в себе основи психології спілкування.

Спочатку тактика називалася кримінальною, пізніше — слідчою, чим підкреслювалося, що вона розглядає лише інструментарій слідчого. Криміналістична тактика — ширше поняття, бо вміщує інстру-

ментарій не тільки слідчого, а й суду. Тому у криміналістиці з'явився розділ “Тактика судового слідства”. Існує також тактика судового захисту під час попереднього слідства та в суді.

До системи криміналістичної тактики входять такі слідчі дії: огляд, допит, обшук, упізнання, затримання, відтворення обстановки й обставин події. Останнім часом криміналістична тактика поповнилася такими новими тактичними засобами, як тактична операція, тактична комбінація, тактичне рішення, слідча ситуація, психологічна засідка, слідча хитрість тощо, які збагачують її зміст як галузі криміналістичних знань.

4. Криміналістична методика — це система наукових положень і рекомендацій, що базуються на них, щодо розслідування й попередження вбивств, розкрадань, крадіжок, розбоїв та інших видів злочинів. Складовими криміналістичної методики є загальні положення, що стосуються розслідування будь-якого злочину, криміналістична характеристика та окремі методики, які визначають порядок розслідування певних видів злочинів. У методиці розслідування реалізуються криміналістична техніка й тактика на основі методологічних положень криміналістики.

Усі розділи криміналістики взаємопов'язані. За допомогою засобів криміналістичної техніки можна лише знайти й дослідити джерела інформації. Проте це не дасть рекомендацій, як і в якій послідовності, за допомогою яких прийомів збирати й використовувати джерела інформації у розкритті та розслідуванні злочинів. Це завдання розв'язує криміналістична тактика. Розроблені нею прийоми й рекомендації є організаційною основою виконання певних слідчих дій, вибору тактики поведінки слідчого в ситуації, що склалася, для забезпечення швидкого розкриття та розслідування злочинів. Наприклад, знайдений слід пальця несе лише частину інформації, прийоми використання якої в доказуванні розробляє криміналістична тактика. Процедура використання сліду пальця руки складається з таких прийомів:

- дослідження сліду та встановлення його придатності для використання в картотеці ідентифікації;
- перевірка за допомогою картотеки слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів;
- перевірка за картотекою осіб, які перебувають під адміністративним наглядом і на місцевому оперативному обліку;
- призначення дактилоскопічної експертизи для ідентифікації особи за слідами пальців руки чи долоні.

Ця послідовність дій є конкретними тактичними рекомендаціями для діяльності слідчого щоразу, коли знайдений відбиток пальця є джерелом доказів.

Отже, криміналістична методика є практичною реалізацією в діяльності органів дізнання та попереднього слідства засобів криміналістичної техніки разом з прийомами та рекомендаціями криміналістичної тактики для розкриття, розслідування та попередження злочинів.

Структурно методика розслідування окремих злочинів складається з таких елементів:

- загальних положень методики розслідування окремих видів злочинів;
- криміналістичної характеристики;
- учення про розкриття злочинів по “гарячих” слідах;
- учення про форми використання сил і засобів громадських організацій у розслідуванні та попередженні злочинів.

Зазначені елементи становлять загальні положення (принципи), які є основою побудови окремих методів розслідування.

Методика розслідування як інтелектуальна діяльність слідчого передбачає оцінювання зібраної доказової інформації і прийняття процесуальних та непроцесуальних рішень на основі кримінально-процесуальних, техніко-криміналістичних і тактичних знань. Правильність і обґрунтованість обраного рішення залежать від кількості і якості зібраної інформації, професійних знань і досвіду слідчого. Тому важливим етапом у сучасній методиці розслідування злочинів є створення банків криміналістичних знань і доказової інформації, використання машинних засобів збирання, обробки, зберігання та видавання інформації користувачеві.

1.3

КРИМІНАЛІСТИКА В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК

Юридична суть криміналістики зумовлена її загальними й окремими завданнями, предметом дослідження, особливостями засобів і методів розкриття злочинів, чіткою відповідністю її наукових рекомендацій конституційним вимогам, нормам закону і тісним зв'язкам з науками кримінально-правового циклу.

Згідно з прийнятою в наукознавстві класифікацією конкретні юридичні науки поділяють на галузеві, міжгалузеві та спеціальні. До останніх належать кримінальна статистика, криміналістика, кримінологія та деякі інші галузі знань. Суть криміналістики як юридичної науки зумовлена історичним фактом її виникнення — відгалуженням від кримінально-процесуального права, розвитком і формуванням її предмета як самостійної галузі. Тепер вона має окремий предмет дослідження, власну методологію. Проте криміналістика тісно пов'язана з правовими та спеціальними юридичними науками. Юридична суть криміналістики зумовлена такими положеннями [2]:

- предмет, об'єкти пізнання, засоби й методи, які розроблює криміналістика, перебувають у сфері правових знань;
- службова функція та завдання, які розв'язує криміналістика, належать до сфери діяльності правоохоронних органів, до правових процесів розслідування, судового розгляду та покарання;
- рекомендації, які розроблює криміналістика для практики, базуються на законі й повністю додержуються букви закону; вони зумовлені потребами практики — зміцненням законності, посиленням боротьби зі злочинністю;
- криміналістика пов'язана з багатьма природничими науками, але ці зв'язки спрямовані переважно на створення науково-технічних засобів і методів роботи з доказами. Основним живильним джерелом криміналістики є право, тобто правові науки, слідча та судова практика.

Криміналістична інформація стосовно події, що розслідується, відображається в різноманітних джерелах матеріального середовища. У відповідний спосіб матеріалізована, ця інформація може використовуватися в різних галузях права, насамперед кримінального, де вона набирає форми доказів або інформації, що має орієнтовний характер. У кримінально-процесуальному праві криміналістична інформація використовується для прийняття тактичних рішень. Отже, криміналістика тісно пов'язана з кримінальним і кримінально-процесуальним, цивільним і адміністративним правом, теорією оперативно-розшукової діяльності.

Криміналістика розробляє методи й засоби здобування інформації з матеріальних та ідеальних джерел. Для цього застосовуються знання з природознавчих і технічних наук — фізики, хімії, біології, анатомії, фізіології, психології, судової медицини та ін.

Зародилася криміналістика в надрах кримінального процесу, тому на всьому шляху її розвитку простежується безпосередній зв'язок з кримінально-процесуальним правом. Процесуальний закон є формою реалізації криміналістичної техніки та слідчої тактики в методиці розслідування конкретних видів злочинів. Тому збирають і досліджують докази тільки згідно з КПК. Криміналістика, у свою чергу, також впливає на кримінальний процес. Розроблювані нею тактичні прийоми одержання інформації (наприклад, слідчий експеримент або перевірка показань на місці) часто стають основою для створення нових процесуальних норм.

Зв'язок криміналістики з кримінологією полягає в тому, що їх спільним завданням є профілактика злочинів. Дані кримінології використовують для криміналістичної характеристики злочинів, а прийоми збирання профілактичної інформації застосовують у кримінології.

Криміналістика тісно пов'язана також з оперативно-розшуковою діяльністю. Цей зв'язок виражений насамперед у прийомах, що використовуються, засобах виявлення та збирання джерел доказової інформації, виявлення ознак злочину. Проте оперативно-розшукова діяльність вирізняється мобільністю, негласністю застосування технічних засобів і тактичних прийомів, унаслідок чого збирають тільки орієнтовну інформацію, а не доказову. Для того щоб орієнтовна інформація набула статусу доказової, її потрібно доказати процесуальними засобами. Під час виконання слідчих дій застосовують багато оперативних технічних засобів.

1.4

ЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛІСТИКИ З ІНШИМИ НАУКАМИ

Криміналістика безпосередньо пов'язана з іншими юридичними науками, зокрема адміністративним правом, цивільним процесом, кримінально-виконавчим правом та судовою статистикою. До того ж вона тісно пов'язана з багатьма природничими та суспільними науками, які не є правовими. Серед природничих наук живильним середовищем для криміналістики є насамперед фізика, хімія, біологія, кібернетика та інформатика, на результатах яких базується багато технічних, фізичних, хімічних та біологічних засобів і методик дослідження речових доказів.

Судова медицина, судова психіатрія, психологія, етика, логіка та наукова організація праці також пов'язані з криміналістикою, бо їх теоретичні засади та наукові положення використовуються криміналістикою для розробки тактичних прийомів, створення засобів і методів збирання, дослідження та використання доказової інформації під час розслідування злочину.

Криміналістика та природничі науки. Дані природничих і технічних наук використовуються безпосередньо для розкриття та попередження злочинів. Наприклад, для розв'язання спеціальних криміналістичних завдань застосовують фотографічну, мікроскопічну, рентгеноскопічну та інші види техніки (без будь-яких переробок або зі спеціальними переробками та зміною методики її використання). Так, стереоскопічний мікроскоп МБС застосовують без змін або зі спеціальними конструктивними змінами для збільшення глибини різкості під час дослідження трасологічних і біологічних об'єктів. Для виконання стереозйомки штрихів, що перетинаються, за допомогою мікроскопа використовують найпростіше спеціальне устаткування — столик, що коливається.

На основі фізико-хімічних закономірностей кольорових матеріалів було розроблено новий метод розпізнавання кольору за допомогою фотографування безпосередньо на кольоровий фотопapір, завдяки чому стало можливим розрізнення невидимих відтінків кольорового чорнила в разі здійснення дописувань і виправлень у документах.

Виходячи з хімічної закономірності утворення кольорових сполук потожирової речовини сліду пальця з розчином нінгідрину було зроблено припущення, що існують інші хімічні речовини, які вступають у хімічну реакцію з речовиною сліду. Таку речовину знайшли криміналісти. Нею виявився марганцевокислий калій (перманганат калію). У разі нанесення його розчину на об'єкт потожирова речовина невидимого сліду фарбується і слід стає видимий. Таким чином, криміналісти на основі пізнання хімічних закономірностей розробили новий спосіб виявлення невидимих слідів пальців рук на різних матеріалах.

Окремі біологічні методи дослідження об'єктів тваринного та рослинного походження були вдосконалені криміналістами й трансформовані у криміналістичні методики (наприклад, установлення групової належності за допомогою спорово-пилкового аналізу).

Криміналістика впливає й на фундаментальні науки. Так, метод криміналістичної ідентифікації застосовують багато природничих наук як загальний метод пізнання, а криміналістичні методики вста-

новлення підроблених грошей та інших паперів лежать в основі створення технічних детекторів для виявлення підробних купюр і монет.

Криміналістика і судова медицина мають давні та міцні зв'язки. Судово-медичні знання використовували у розкритті злочинів значно раніше, ніж виникла криміналістика. Тому окремі медичні прийоми виявлення слідів злочину на тілі людини були запозичені криміналістикою і, навпаки, багато криміналістичних прийомів і технічних засобів успішно використовують у судовій медицині.

Криміналістика і судова психіатрія. Судова психіатрія, як і судова медицина, сформувалась окремо від криміналістики й залишається самостійною внаслідок чіткого розмежування їх предметів дослідження. Судова психіатрія досліджує психіку людини, її поведінку в разі розладу психічної діяльності. Психічний стан злочинця безпосередньо пов'язаний із призначенням йому міри покарання і взагалі притягненням до кримінальної відповідальності.

Криміналістика і судова психологія. Дані психології широко використовують у криміналістичній тактиці й методиці розслідування окремих видів злочинів, а також для формування спеціальних методик, зокрема теорії спілкування на попередньому слідстві, вивчення звичок злочинця, методів розпізнання інсценування та класифікації способів вчинення злочинів, визначення емоційного стану допитуваного тощо.

Криміналістика, логіка й етика. Криміналістика широко й творчо запозичує положення формальної та діалектичної логіки, особливо такі прийоми мислення, як аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, гіпотезу, аналогію, узагальнення, абстрагування. Логічні закони та прийоми мислення належать до методологічних основ криміналістики. На основі їх застосування було розроблено “логіку слідства”, вчення про криміналістичну версію, логіку доказування у кримінальному судочинстві.

Глибоке проникнення психології та логіки у криміналістику стало передумовою для розробки програм і алгоритмів розслідування конкретних видів злочинів, створення автоматизованих систем пошуку інформації й забезпечення інформацією процесу прийняття процесуальних рішень слідчим і судом. Експертні системи підтримки прийняття рішень сприяють автоматизації обробки інформації, класифікації зібраних доказів, дають змогу автоматично групувати їх і будувати порівняльні ряди кількісних показників і їх взаємозв'язків.

Тактичні прийоми неможливо розроблювати без урахування етичних правил спілкування й поведінки в суспільстві. Тактичні прийоми роботи з об'єктами живої та неживої природи істотно різняться. Не всі прийоми з тих, які застосовують для дослідження неорганічного об'єкта, прийнятні для роботи з об'єктами живої природи, особливо людьми.

Крім того, криміналістика пов'язана з *науковою організацією праці*, бо діяльність слідчого, судді, прокурора підпорядковується загальним закономірностям наукової організації праці, її автоматизації. Наукова організація праці широко застосовується для планування навантажень фахівців і розслідування конкретних справ. Останнім часом на основі принципів наукової організації праці у слідчу практику впроваджено сіткове планування.

Контрольні питання

1. Криміналістика як наука.
 2. Закономірності криміналістики.
 3. Предмет криміналістики.
 4. Завдання криміналістики.
 5. Система криміналістики.
 6. Юридична суть криміналістики.
 7. Місце криміналістики серед правових наук.
 8. Зв'язок криміналістики з технічними та природничими науками.
-

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИКИ

2.1

ПОНЯТТЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД КРИМІНАЛІСТИКИ

Метод будь-якої науки — це система прийомів пізнання закономірностей, що є її предметом. Найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення пізнають за допомогою діалектичного матеріалізму, який є всезагальним методом пізнання. На його основі формуються методи наступного рівня, які застосовують у пізнанні закономірностей усіх галузей наук, які також мають універсальний характер. Це загальнонаукові методи пізнання — спостереження, вимірювання, порівняння, експеримент. На наступному рівні (за теорією пізнання) перебуває група найчисленніших і різноманітних методів окремих галузей науки — спеціальних (окремих), які мають вужчу сферу застосування, але так само важливі для розвитку науки.

Матеріалістична діалектика — загальна методологія, теоретичний фундамент усіх галузей знання, зокрема юридичного, складовою якого є криміналістика. Діалектика як теорія пізнання виконує три основні *функції*: світоглядну, гносеологічну і методологічну.

Світоглядна функція передбачає розробку системи наукових поглядів на світ, наприклад переконання, що у природі все взаємопов'язане, усі явища та факти доступні пізнанню і будь-який злочин залишає сліди, які допомагають розкрити його. Науковий світогляд дає змогу краще орієнтуватися в навколишньому середовищі, правильно оцінювати конкретні соціальні явища, проникати в їх суть і активно впливати на їх появу та розвиток. Переконання, що будь-яка протиправна дія може бути пізнана й попереджена, створює впевненість громадян і правоохоронних органів у тому, що злочинність як соціальне явище може бути ліквідована завдяки не тільки каральній діяльності, а й профілактичній роботі.

Гносеологічна функція розкриває суть пізнавальної діяльності й закони, на основі яких вона здійснюється. Знання законів і закономірностей пізнавальної діяльності допомагає цілеспрямовано діяти в реальних ситуаціях, планувати кінцевий результат, а процес, скажімо, розслідування злочинів зробити більш творчим, доцільним, керованим.

Методологічна функція діалектики як теорії пізнання полягає в орієнтації людей в їх предметно-змінювальній (перетворювальній) діяльності. Будь-який суб'єкт у пізнавальній діяльності так чи інакше перетворює, змінює дійсність: інженер конструює новий прилад, слідчий розкриває злочин, лікар лікує хворого, селянин обробляє землю тощо. Грунтуючись на законах діалектики, суб'єкт створює прийоми й засоби для пізнання та діяльності в конкретній галузі знання, які є для цієї галузі окремою методологією.

У широкому розумінні методологія — це система ідей і вчень про принципи побудови, форми та способи наукового пізнання. **Методологія криміналістики** репрезентується вченням про методи пізнання під час розслідування злочинів.

Криміналістичний метод відображає об'єктивні закономірності, принципи, прийоми, способи, за допомогою яких визначають напрямки теоретичного та практичного дослідження джерел криміналістичної інформації у процесі розслідування злочинів.

Філософською основою криміналістики є діалектична логіка, на базі якої розробляють методи криміналістики, створюють окремі теорії, що обґрунтовують ці методи і вказують шляхи їх запровадження у практику криміналістичного дослідження як пізнавальної діяльності. Важко переоцінити методологічне значення для криміналістики положень формальної логіки — науки про форми мислення, закони, прийоми та операції якої належать до діалектичної логіки, є складовою загального методу пізнання. Найістотніше вони впливають на формування та практичне застосування прийомів криміналістичної тактики, зокрема методів організації та планування розслідування злочинів. Криміналістика використовує логічні закони тотожності, суперечності та виключення третього й такі прийоми логічного пізнання, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, гіпотеза, узагальнення, систематизація, класифікація, а також різні форми абстрактного мислення.

Широко використовують у сучасному науковому пізнанні, у тому числі й у криміналістиці, **системно-структурний метод** — спосіб

пізнання та індивідуалізації (розпізнання) об'єкта дослідження на основі опису його структурних ознак. Суть цього методу полягає в тому, що об'єкт досліджується як елемент певної системи, що перебуває в різноманітних і численних структурних зв'язках, які також всебічно досліджуються. Спеціальні методи криміналістики є системно-структурними, адже кожний з них визначає процедуру прийомів та технічних засобів дослідження конкретного виду об'єктів. Застосовують спеціальні методи переважно в експертній практиці, а також для ідентифікації об'єктів пам'яті (уявних образів).

Першим з криміналістів до діалектики як теорії пізнання звернувся професор С. Потапов. Він писав, що діалектика ставить перед науковим дослідженням завдання: як зрозуміти та відобразити дійсність — реальний предмет у його реальних відношеннях.

Висловивши загалом правильне теоретичне положення, С. Потапов звів методологію науки до методу ідентифікації як методології криміналістики. Звичайно, ця концепція зазнала критичного аналізу, бо методологію науки не можна замикати на одному окремому методі, яким є ідентифікація. Метою методології є дослідження й аналіз методів і засобів, за допомогою яких пізнають об'єктивну реальність як на теоретичному, так і на емпіричному рівні. Вузьке й однобічне розуміння криміналістичної методології піддав серйозній критиці дослідник Р. Белкін [2], який запропонував власне визначення поняття загальної теорії криміналістики. Він довів, що методологія криміналістики є системою принципів, теоретичних концепцій, категорій і понять, методів і зв'язків, які застосовуються в ній. До її складу входять учення про механізм злочину, закономірності збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів, а також окремі (часткові) теорії (такі як криміналістична ідентифікація, вчення про механізм слідоутворення, спосіб учинення злочину тощо).

2.2

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ КРИМІНАЛІСТИКИ

Проблема класифікації методів криміналістики найбільше дискутується в методології криміналістики як науки. Класифікаційні системи криміналістичних методів наводяться в багатьох працях, зокрема Б. Шавера, С. Потапова, С. Митричева, А. Васильєва, В. Колма-

кова, Р. Белкіна, М. Салтевського, І. Пантелеєва, В. Колдіна. Дискусії щодо цієї проблеми тривають. Останні досягнення науки та узагальнення досвіду практики свідчать, що в розв'язанні проблеми класифікації методів криміналістики слід керуватися загальноприйнятою класифікацією з урахуванням рівнів загальності дослідження: *загальний, загальнонауковий та окремі, власне криміналістичні (часткові, або спеціальні)*. Така класифікація методів пізнання загально визнана; її поділяють більшість вчених-криміналістів.

Методи криміналістики істотно різняться (особливо окремі), бо у процесі судово-слідчої діяльності доводиться добувати та досліджувати доказову інформацію з різноманітних матеріальних та ідеальних відображень, застосовувати безліч технічних засобів і методів. Саме через це проблема класифікації має велике теоретичне та практичне значення.

У теоретичному плані класифікація методів конкретної науки свідчить про її зрілість, сформованість інструментарію дослідження її об'єкта. На практиці така класифікація дає змогу швидше орієнтуватися в засобах пізнання та обирати методи й засоби дослідження, найекономічніші та найефективніші для досягнення поставленої мети. У навчальній та криміналістичній літературі наводяться щонайменше п'ять *класифікацій криміналістичних методів*, причому деякі з них є спірними.

1. *Петербурзька школа криміналістики* виокремлює загальний метод матеріалістичної діалектики; загальнонаукові — спостереження, порівняння, експеримент, вимірювання; окремі (спеціальні) — криміналістичної техніки, кібернетики, математики, соціологічні та психологічні.

2. За класифікацією *вузів системи МВС* методи криміналістики поділяються на загальний — матеріалістичної діалектики; загальнонаукові — спостереження, порівняння, експеримент, вимірювання, опис, моделювання; окремі — техніко-криміналістичні, тактико-криміналістичні, встановлення фактів і побудови висновків.

3. Згідно з класифікацією *І. Пантелеєва* та *М. Селіванова*, методи криміналістики поділяються на загальний — матеріалістичної діалектики; загальнонаукові — спостереження, порівняння, опис, експеримент, вимірювання, моделювання, ідентифікація; окремі (спеціальні) — власне криміналістичні, природничих і технічних наук.

4. *Національна Академія МВС України* виокремлює загальний метод — матеріалістичної діалектики; загальні (загальнонаукові) —

спостереження, вимірювання, експеримент, порівняння, моделювання, математичні та кібернетичні, логічні (аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, аналогію), групу психологічних та природничо-наукових методів, які використовують для розв'язання криміналістичних завдань розслідування злочинів; окремі, конкретно-наукові, або спеціальні, — криміналістичну ідентифікацію та встановлення групової належності (групофікацію), групу методів збирання криміналістичної інформації з матеріальних джерел, експертного дослідження матеріальних відображень, встановлення фактів і розслідування окремих видів злочинів, групу методів попередження злочинів криміналістичними засобами.

У запропонованій класифікації подано розгорнутий перелік, поперше, загальних методів, до яких належать логічні та психологічні методи, а також група методів природничих і технічних наук, які широко застосовують у структурі часткових методів як пізнавальні прийоми; по-друге, часткових методів, які, крім двох — криміналістичної ідентифікації та криміналістичного встановлення групової належності, подано у вигляді груп, всередині яких також можлива класифікація. Наприклад, до групи методів збирання інформації з матеріальних джерел належать польові методи виявлення, фіксації та попереднього дослідження слідів-відображень слідчим на місці події та в його кабінеті. Група методів експертного дослідження джерел інформації характеризується складністю технічних засобів, які потребують стаціонарних умов, а фахівці — глибокої та вужчої спеціалізації в конкретній сфері знань. Проте ця класифікація проблематична, бо за сучасного науково-технічного розвитку дати вичерпний перелік методів майже неможливо, до того ж з'являються нові методи.

5. *М. Яблоков* і *В. Колдін* запропонували чотиричленну класифікацію криміналістичних методів. Вона відрізняється від загальноновизнаної у криміналістиці класифікації та є дискусійною. Її автори спробували відмежувати окремі (часткові) методи від спеціальних. До загальних методів вони зараховують діалектику; до загальнонаукових — спостереження, аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, опис, порівняння, аналогію, абстракцію, моделювання, експеримент; до окремих (часткових) — математичні, кібернетичні, вимірювання, геометричні, моделювання, фізичні, хімічні, антропологічні, антропометричні та соціологічні; до спеціальних — власне криміналістичні (техніко- та структурно-криміналістичні) і запозичені з інших наук для дослідження криміналістичних об'єктів. Навряд чи можна вважа-

ти цю класифікацію коректною внаслідок її термінологічної неточності та зміщення поняття загального та конкретного.

Отже, *методи пізнання* можна класифікувати так.

1. *Загальним* називають метод пізнання взагалі будь-яких об'єктів природи та суспільного життя. Він називається так тому, що має найвищий рівень загальності. В основі загального методу лежить філософське знання. Першою формою пізнання була антична філософія. Найвище досягнення цього періоду — логіка Аристотеля. Розвинуті пізніше основні закони діалектики та категорії діалектичної логіки (закон переходу кількості в якість, єдності протилежностей, окремого та цілого, тотожності, загального зв'язку) використовують як інструмент пізнання природи й суспільства. Тому матеріалістична діалектика та її категорії становлять загальний інструмент пізнання, тобто загальний метод.

2. *Загальнонаукові* методи застосовують не до всіх об'єктів, що пізнаються, а тільки до окремих груп, систем. У криміналістиці до загальнонаукових методів зараховують спостереження, порівняння, експеримент, опис, моделювання, ідентифікацію та ін.

3. *Окремі*, або *спеціальні*, методи використовують в одній науці або в кількох суміжних. Наприклад, окремі методи криміналістики (фотографічні, дактилоскопічні, сигналетичні та ін.) часто застосовують у теорії оперативно-розшукової діяльності, а метод криміналістичної ідентифікації — у теорії доказів і доказуванні взагалі. Окремі методи мають бути науковими, надійними, економічними, безпечними та етичними.

2.3

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ МЕТОДИ КРИМІНАЛІСТИКИ

У криміналістиці поряд з окремими (спеціальними) методами ефективно застосовують загальнонаукові методи пізнання — спостереження, вимірювання, опис, порівняння, експеримент, моделювання, ідентифікацію, математичні та ін.

У кожній галузі науки використання загальнонаукових методів має певну специфіку, що зумовлюється об'єктом, завданнями та конкретними умовами дослідження. Це стосується й криміналістики. Наприклад, застосування експериментального методу у криміна-

лістиці та хімії різняться не тільки обсягом і завданнями дослідження, а й умовами. Встановлений законом правовий режим слідчого експерименту істотно відрізняється від експериментального методу, який використовують у будь-якій іншій сфері наукової та практичної діяльності.

Спостереження як систематичне цілеспрямоване безпосереднє сприйняття предмета чи явища широко застосовують у криміналістиці як з науковою, так і з практичною метою: для вивчення та узагальнення правозастосовчої практики, в експертних дослідженнях, під час виконання слідчих та оперативно-розшукових дій тощо. Спостереження можна здійснювати двома способами: візуально та за допомогою технічних засобів (мікроскопів чи інших оптичних приладів, електронної техніки, електронно-оптичних перетворювачів, рентгенівських установок, засобів ультразвукового зондування, лазерної техніки та ін.). У сучасних наукових дослідженнях у галузі криміналістики, а також у слідчій, експертній та оперативно-розшуковій діяльності спостереження здійснюють переважно із застосуванням технічних засобів. Для підвищення ефективності цього загальнонаукового методу необхідно дотримуватися певних умов: чітко визначати мету й завдання спостереження, максимально концентрувати та підтримувати на певному рівні увагу спостерігача, своєчасно усувати фактори, що відволікають увагу.

Вимірювання є необхідним методом пізнання різних просторових і часових величин. Простір і час — форми існування матерії, тому пізнання матерії, вивчення закономірностей природи, суспільства та мислення неможливі без їх кількісних та якісних характеристик. І в наукових дослідженнях, і у практичній діяльності, пов'язаній з вивченням слідів злочинів, неможливо обійтися без вимірювання лінійних і кутових величин, об'єму, концентрації, температури, опору матеріалів, аналізу оптичних властивостей, а також без визначення різних часових показників: тривалості того чи іншого явища, швидкості руху, часу вчинення злочину, давності утворення слідів. Для розвитку та успішного застосування цього методу велике значення має вдосконалення вимірювальної техніки. Точність визначення просторових і часових величин у криміналістиці (під час допиту, огляду, експертних досліджень) — одна з важливих умов встановлення істини у справі.

У криміналістиці, як і в інших науках, фіксація за допомогою *опи-*су кількісних і якісних показників предметів і явищ, що вивчаються, є необхідною умовою пізнання їх сутності. Без цього теоретичне

пізнання неможливе. Як метод пізнання опис має бути системним, як і підхід до вивчення реальної дійсності. В описі відображається взаємозв'язок предметів і явищ дійсності. Саме тому важливою є роль різних криміналістичних класифікацій, наприклад ознак зовнішності людини, слідів рук, ніг, транспортних засобів, вогнепальної зброї, гільз, куль, ознак почерку, письмової мови тощо. У процесі розвитку науки вдосконалюють існуючі класифікації, створюють нові, і це сприяє підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю.

Існують різні форми та способи опису. Він може бути усним і фіксованим. Останній здійснюється не тільки за допомогою письма (як опис криміналістичних об'єктів у процесуальних актах, картотеках, каталогах), а й із застосуванням технічних засобів (звукозаписувальної апаратури, оптики, поліграфії, виміральної техніки). Форми та способи опису, які застосовують у практичній діяльності з розслідування злочинів, мають певну специфіку, що зумовлено передбаченою законом процесуальною формою фіксації результатів пізнання об'єктивної істини у справі. Процесуальна форма фіксації доказів — одна з гарантій запобігання їх фальсифікації.

Порівняння широко застосовують у криміналістичній ідентифікації. Предмети й явища, які суттєво різняться, як і їх характерні ознаки, легко диференціювати візуально. Завдання ідентифікації об'єктів високого ступеня подібності розв'язують за допомогою різних науково-технічних засобів.

Використання оптичних приладів, спеціальних порівняльних мікроскопів, фотографічних, хроматографічних, електронно-оптичних, спектрофотометричних та інших способів виявлення й підсилення контрасту значно підвищує ефективність застосування методу порівняння.

Необхідними умовами застосування порівняння у криміналістичній експертизі є такі:

- порівняння однойменних об'єктів (наприклад, слідів одного й того ж знаряддя злочину — зубила, сокири; однієї й тієї ж ділянки досліджуваної поверхні);
- однакове просторове розташування порівнюваних об'єктів;
- однакове освітлення об'єктів;
- однаковий масштаб збільшення.

Прийоми порівняння можуть бути різними: зіставлення (візуальне чи за допомогою приладів), суміщення та накладення (фотоаплікація у фотопортретній експертизі).

Експеримент також широко застосовують у криміналістиці. У кримінальному судочинстві він називається слідчим експериментом. Незважаючи на те що науковий і слідчий експерименти істотно різняться, основні, суттєві їх ознаки однакові: експеримент необхідно здійснювати в певних, наперед створених умовах, достовірність його результатів забезпечується їх сталістю за неодноразового повторення з певною послідовністю варіацій. Експериментальний метод широко застосовують під час здійснення експертиз (так званий експертний експеримент). Експериментальний метод застосовують також слідчі з метою отримання порівняльних зразків для ідентифікаційних досліджень. Достовірність експерименту забезпечується його ретельною підготовкою, створенням відповідних умов для здійснення.

Суть методу **моделювання** полягає в заміні реального об'єкта пізнання моделлю, яку досліджують, а одержані результати інтерпретують (переносять) на реальний об'єкт вивчення. Моделювання застосовують також з метою вивчення властивостей і ознак об'єктів за їх моделями-зліпками, фотозображеннями, сигнало- та відеограмами. Механізм події злочину найчастіше відпрацьовують на уявній моделі, побудованій на матеріальних та ідеальних відображеннях у матеріальному середовищі. *Моделі*, які використовують у процесі пізнання, можуть бути *матеріальними (предметними)*, наприклад гіпсова копія сліду взуття, план місця події, макет будівлі; *логічними (ідеальними)* — слідча версія; *структурними*, що відображають внутрішню будову (структуру) об'єкта; *функціональними (динамічними)*, які копіюють оригінал, що перебуває в динаміці, наприклад слідча версія, модель певного технологічного процесу.

У криміналістиці широко застосовують усі види моделей, але в розкритті злочинів, плануванні розслідування та оперативно-розшукової діяльності найважливішу роль відіграють логічне моделювання (гіпотетичне пізнання), слідча й оперативно-розшукова версії (моделі).

Метод **ідентифікації** (ототожнення) обґрунтовано зараховують до загальнонаукових. Цей метод базується на вченні про діалектичну тотожність і застосовується в усіх сферах наукового знання, коли необхідно вирішити питання, чи є предмет або явище тим, з яким порівнюється, або визначити їх належність до певної класифікаційної групи. У природничих і технічних науках метод ідентифікації найчастіше застосовують для визначення групової належності предметів і

явищ. Завдання встановлення тотожності конкретного, індивідуально визначеного об'єкта постає дуже рідко (за винятком таких сфер, як мистецтвознавство й література, де іноді необхідно встановити автора мистецького твору чи його оригінальність). У криміналістиці індивідуальна ідентифікація має переважне значення, бо питання про тотожність вирішується здебільшого щодо конкретних речових доказів, виконавців і авторів документів, конкретних об'єктів, що залишили сліди на місці події. З метою підвищення ефективності розв'язання експертних ідентифікаційних завдань у криміналістиці розроблено теорію криміналістичної ідентифікації, створено нові наукові методи для розв'язання ідентифікаційних завдань у трасології, судовій балістиці, почеркознавстві, техніко-криміналістичному дослідженні документів, ідентифікації людини за ознаками зовнішності.

До загальнонаукових належать також *математичні* методи. Найінтенсивніше їх почали застосовувати останні два-три десятиріччя. Практика ідентифікаційних експертиз потребувала від криміналістів пошуку об'єктивних критеріїв оцінювання ідентифікаційних ознак для забезпечення надійності та достовірності експертних висновків. З цією метою почали використовувати математичну статистику й теорію ймовірності. Математика дала змогу впровадити у криміналістичну, автотехнічну та інші види експертиз сучасні комп'ютери, створила умови для розвитку криміналістичного прогнозування, створення моделей типових слідчих ситуацій і оптимального розв'язання практичних завдань розкриття злочинів.

Загальнонаукові методи пізнання тісно взаємопов'язані. Наприклад, порівняння неможливе без спостереження й опису, а систематизація та класифікація — без порівняння; спостереження та порівняння завжди супроводжують один одного, а метод вимірювання пов'язаний з математичними методами.

2.4

СПЕЦІАЛЬНІ МЕТОДИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Спеціальні, або окремі, методи, які застосовують у криміналістиці, поділяються на дві групи: власне криміналістичні та методи інших (природничих і технічних) наук, які використовують здебільшого у криміналістичній експертизі.

Власне криміналістичні методи створені та обґрунтовані теорією криміналістики або запозичені та перетворені нею спеціально для дослідження криміналістичних об'єктів. До цих методів належать судово-фотографічні, трасологічні, судово-балістичні та ін. Наприклад, у судовій фотографії розроблено методи сигналетичної (узнавальної), вимірювальної, панорамної, стерео- та мікроскопічної, великомасштабної фотозйомки, а також методи фотографічного підсилювання кольорових контрастів, виявлення текстів, які неможливо прочитати, та ін.

Розроблено різні методи слідокопіювання у трасології. Широко застосовують методи дактилоскопічної ідентифікації, мікроскопічного та профілографічного дослідження мікрорельєфу різних слідів (знарядь злочину й інструментів, на кулях, гільзах та ін.). У судовій балістиці широко застосовують методи виявлення та фіксації слідів пострілу, ідентифікації зброї за слідами на кулях і гільзах, визначення дистанції пострілу, послідовності виконання пострілів та інші методи судово-балістичної експертизи. У криміналістиці застосовують також різноманітні ефективні методи техніко-криміналістичного дослідження документів, почеркознавчої експертизи, фотопортретної ідентифікації та кримінальної реєстрації.

Поряд з методами й засобами криміналістичної техніки у криміналістиці широко застосовують методи криміналістичної тактики й методики розслідування злочинів, зокрема планування розслідування, аналізу слідчих ситуацій, тактичні прийоми виконання слідчих дій, профілактики злочинів криміналістичними засобами.

Джерелом формування криміналістичних методів і засобів є природничі, технічні та суспільні науки, а також слідча, судова та експертна практика. Методи наукового узагальнення цієї практики (анкетування, статистичні) також належать до спеціальних.

У дослідженні криміналістичних об'єктів широко застосовують **методи природничих і технічних наук** — фізичні (спектрального аналізу, дослідження в інфрачервоних і ультрафіолетових променях, із застосуванням радіоактивних ізотопів, методи електронної та лазерної техніки та ін.), хімічного якісного та кількісного мікроаналізу, біологічні, мінералогічні та ін. Часто розкриття злочинів залежить від того, як повно й ефективно у криміналістиці застосовують сучасні досягнення природничих і технічних наук.

Як зазначалося, усі методи криміналістики, які рекомендуються для практичного застосування в розкритті злочинів, й особливо ті,

які застосовують у кримінальному судочинстві, мають бути науковими, надійними, економічними, безпечними та етичними. Тому у правосудді забороняється використовувати методи, що перебувають на стадії наукової розробки та перевірки, а також антинаукові й ті, що принижують людську гідність.

Контрольні питання

1. Методологічні засади криміналістики.
 2. Класифікація методів криміналістики.
 3. Загальнонаукові методи криміналістики.
 4. Методи моделювання та експерименту у криміналістиці.
 5. Спеціальні методи криміналістики.
-

КРИМІНАЛІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ГРУПОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ

3.1

ПОНЯТТЯ, НАУКОВІ ЗАСАДИ Й ВИДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Ідентифікація (від лат. *identificare* — ототожнювати) — це встановлення тотожності об'єкта з іншими за певними ознаками, властивостями. Це також процес дослідження об'єкта, форма пізнавальної діяльності. Ідентифікацію застосовують у різних сферах знань, зокрема у кримінальному судочинстві для встановлення істини у кримінальній справі. За визначенням М. Селіванова, ідентифікація — це процес встановлення тотожності індивідуально визначеного об'єкта чи класифікаційної групи, до якої належить досліджуваний об'єкт [19].

Методологічною основою ідентифікації як форми пізнавальної діяльності є закони формальної логіки (переважно закон тотожності) і категорії матеріалістичної діалектики. Учення про діалектичну тотожність виходить із визнання індивідуальності об'єктів матеріального світу. І сама людина, і все, що її оточує, є індивідуальним. Індивідуальність об'єкта полягає в тому, що, з одного боку, він дорівнює сам собі, а з іншого — відрізняється від усіх інших. Суть закону тотожності полягає в тому, що будь-яка думка про предмет тотожна собі, хоч би скільки разів вона повторювалася. Отже, суть ідентифікації полягає у встановленні одного й того самого в різних об'єктах або одного об'єкта в різних станах. Таким чином, закон тотожності відображає структуру розгляду будь-чого: свідчення існування будь-якого факту, події, явища; встановлення різних станів об'єкта: на цей час, у минулому та майбутньому; визначення моментів часу.

Ідентифікація — загальнонауковий метод криміналістики, який застосовують також у фізиці, кібернетиці, хімії, біології, генетиці та інших науках. Суть цього методу полягає у встановленні тотожності, виокремленні індивідуального, конкретного із загального.

За допомогою *криміналістичної ідентифікації* розв'язують вузькі ідентифікаційні завдання, що зводяться до встановлення тотожності конкретного об'єкта, який має стійку зовнішню форму. Такі завдання виникають під час розслідування окремих видів злочинів, коли необхідно встановити, наприклад, вид, клас або модель пістолета, конкретний екземпляр зброї, з якої було зроблено постріл у потерпілого, або знайти й ототожнити саме те знаряддя злочину, яке залишило сліди. У процесі доказування прийнято оперувати категоричними висновками, достовірними фактами, хоча можливе використання й імовірнісних суджень про клас, вид або родову належність конкретного об'єкта. Цим криміналістична ідентифікація відрізняється від ідентифікації як загального методу, який застосовують у різних сферах знання. У процесі ідентифікації як загального методу встановлюють тотожність групи, виду, роду, класу, а у процесі криміналістичної ідентифікації (конкретного методу) — тотожність індивідуального конкретного об'єкта.

Криміналістичний метод ідентифікації є окремим (спеціальним), бо завдання, які розв'язують за його допомогою, зводяться до встановлення тотожності конкретного об'єкта — особи, предмета, події, факту.

Методологічними засадами теорії ідентифікації є такі положення матеріалістичної діалектики та логіки як інструменту пізнання:

- існує загальний взаємозв'язок явищ у природі та суспільстві (якщо є наслідок, то обов'язково була причина, немає наслідку без причини, злочинів без слідів);
- усі об'єкти матеріального світу індивідуальні (згідно з Г. Гегелем, немає двох однакових речей); будь-який об'єкт, подія, явище індивідуальні й можуть бути ототоженні;
- усі об'єкти рухаються й видозмінюються, тому об'єкт залишається собою тільки певний час, що залежить від швидкості змін (час, протягом якого об'єкт залишається відносно незмінюваним і його можна ототожнювати, називається *ідентифікаційним періодом*. Так, ідентифікаційний період каналу ствола зброї залежить від кількості здійснених пострілів, а леца сокири — від його зносу).

За допомогою криміналістичної ідентифікації в судовій і слідчій практиці встановлюють конкретні події, механізм злочину й осіб, які його вчинили, а також розшукують і розпізнають будь-які об'єкти злочинного діяння. Тому доказування у кримінальній справі можна інтерпретувати як ідентифікаційний процес, який здійснюють різни-

ми методами пізнання істини, зокрема методом криміналістичної ідентифікації.

Існує кілька *класифікацій криміналістичної ідентифікації* за різними критеріями.

За *характером встановлюваної тотожності* криміналістичну ідентифікацію поділяють на *індивідуальну*, у процесі якої вирішуються питання тотожності індивідуально визначеного об'єкта, і *групову* (родову), за допомогою якої ототожнюють класифікаційну групу, до якої належить досліджуваний об'єкт. Останню називають *класифікаційним дослідженням*.

Під час групової та індивідуальної ідентифікації встановлюють тотожність, а не подібність. Об'єкти, що належать до однієї класифікаційної групи, схожі за ідентифікаційними ознаками, якими характеризується ця класифікаційна група, але подібними можуть бути й об'єкти з різних класифікаційних груп. Тому критерій подібності об'єктів не може бути достатнім для формулювання висновку про належність досліджуваного об'єкта до тієї чи іншої групи. У кожному окремому випадку треба встановити, чи є тотожними класифікаційні групи. Чітке розмежування індивідуальної та групової ідентифікації необхідне насамперед для того, щоб правильно оцінити доказове значення результатів ідентифікаційних досліджень. У слідчій та судовій практиці траплялося, що висновок про групову тотожність тлумачився як тотожність індивідуально визначеного об'єкта і, отже, переоцінювалося доказове значення результатів групової ідентифікації. Неправильно було б і недооцінювати значення групової ідентифікації. Безперечно, у кримінальній справі встановлення конкретного об'єкта у процесі ідентифікації важливіше, ніж встановлення того, до якої групи належить цей об'єкт. Але це не дає підстав твердити, що завжди групові ідентифікації відіграє в судовому доказуванні меншу роль, ніж індивідуальна. Так, негативний висновок експерта після виконання групової ідентифікації, як правило, має не менше доказове значення, ніж висновок про тотожність індивідуально визначеного об'єкта. Наприклад, якщо експерт дійшов висновку, що вилучена з трупа куля була вистрілена з пістолета "Маузер", то вилучений у підозрюваного пістолет Макарова до цього пострілу жодного стосунку не має. Цей приклад підтверджує також висновок про те, що за допомогою групової ідентифікації (групофікації, класифікації) можна звузити коло об'єктів, які піддаються перевірці, і здійснювати більш цілеспрямований і успішний пошук необхідного

об'єкта. Значення групофікації полягає в тому, що в багатьох дослідженнях вона є першим необхідним етапом встановлення індивідуальної тотожності.

За *природою об'єктів*, що ідентифікуються, виокремлюють ідентифікацію за матеріальними та ідеальними відображеннями (слідами пам'яті, уявними образами). Така класифікація є загальноприйнята. Відомий вчений М. Селіванов розглядає також ідентифікацію цілого за його частинами.

Ідентифікація за *уявним образом* передбачає врахування закономірностей і умов сприйняття об'єкта, властивостей пам'яті особи, яка впізнає, створення найсприятливіших умов пред'явлення об'єкта для впізнання, особливостей відтворення уявного образу та інших психологічних закономірностей.

Зовсім інші особливості характеризують ідентифікацію за *матеріально фіксованими відображеннями* та ідентифікацію *цілого за його частинами*. У цьому разі застосовують переважно експертні методи дослідження, багато уваги приділяють аналізу механізму виникнення матеріально фіксованих відображень, використовують порівняльні зразки, здійснюють окремі та порівняльні дослідження об'єктів, що ідентифікуються, і тих, за допомогою яких виконують ідентифікацію. Ідентифікація цілого за частинами передбачає не тільки вивчення слідів поділу цілого (слідів розриву, розпилювання, розрізу), а й аналіз структури та складу речовини (матеріалу) досліджуваних частин цілого.

Ідентифікацію за *суб'єктом ототожнення* поділяють на *слідчу та експертну*. Якщо для розв'язання ідентифікаційного завдання немає потреби застосовувати спеціальні знання, слідчий здійснює ідентифікацію самостійно за допомогою подавання для впізнання особи чи предмета або безпосередньо аналізуючи та порівнюючи об'єкти під час слідчого огляду, обшуку, виїмки, а також допиту та очної ставки, коли слідчий впевнюється в особі допитуваного за паспортом чи іншим документом або порівнює об'єкт за описом допитуваного. До цього виду ідентифікації належить також ототожнення об'єктів оперативними працівниками у процесі оперативно-розшукової діяльності, а також судом у процесі судового розгляду. Експертну криміналістичну ідентифікацію здійснюють за постановою слідчого чи суду відповідні спеціалісти в певній сфері криміналістичної експертизи.

За *об'єктом дослідження* виокремлюють ідентифікацію людини, предметів, речей, речовин, тварин, процесів, станів, явищ.

За сферою *криміналістичної техніки* криміналістичну ідентифікацію поділяють на дактилоскопічну, судово-балістичну, трасологічну, почеркознавчу, техніко-криміналістичну, за ознаками зовнішності тощо.

За *процесуальною формою* ідентифікація поділяється на *процесуальну* та *непроцесуальну*. Процесуальна здійснюється під час слідчих і судових дій, а непроцесуальна — під час оперативно-розшукової діяльності.

Кожний вид ідентифікації має специфічні завдання та методи дослідження.

Криміналістична ідентифікація як метод має такі ознаки:

- її об'єктами є всі тіла живої та неживої природи, що мають стійку зовнішню форму;
- її здійснюють за матеріальним та ідеальним відображеннями ознак зовнішньої будови об'єктів;
- її застосовують у процесі доказування у кримінальних справах під час спеціальних слідчих дій (упізнання та судової експертизи).

3.2

ОБ'ЄКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Ідентифікацію як окрему теорію встановлення тотожності у кримінальному судочинстві розробив С. Потапов. Значний внесок у розвиток теорії криміналістичної ідентифікації зробили Н. Терзієв, Б. Шевченко, А. Вінберг, В. Колдін, Р. Белкін, М. Селіванов, М. Сегай, М. Салтевський та інші вчені-криміналісти.

Об'єктами криміналістичної ідентифікації як загального методу пізнання є всі об'єкти матеріального світу, які вважаються об'єктами криміналістичної ідентифікації: люди, тварини, їхні трупи, тобто усі тверді фізичні тіла, що мають стійку форму, а також сипкі, рідкі, газоподібні речовини та їх стани, а в окремих випадках — проміжки й моменти часу, а також стани людей в окремих ситуаціях.

У процесі ідентифікаційного дослідження крім об'єктів, тотожність яких встановлюється, фігурують і такі, ідентифікаційна роль яких інша: наприклад об'єкти з відображеннями (слідами) інших об'єктів; окремі частини, які раніше були одним цілим; зразки об'єктів, які перевіряють. Важливо правильно визначити ідентифікаційну

роль цих об'єктів і класифікувати їх на певні групи. У теорії ідентифікації вирізняють два значення поняття “об'єкти”:

- це матеріальні об'єкти (тверді, сипкі, рідкі фізичні тіла неорганічного і органічного походження), щодо яких треба встановити тотожність або групову належність. Такі об'єкти називають *ідентифікованими*. В одному акті ідентифікується тільки один об'єкт, бо встановлюється тотожність тільки конкретного об'єкта; якщо об'єктів кілька, то й актів ідентифікації кілька;
- це будь-які матеріальні тіла органічного та неорганічного походження, які є *засобами* для встановлення тотожності. За їх допомогою здійснюють ідентифікацію. Ось чому процес встановлення тотожності має два види об'єктів. Ідентифікацію можна здійснювати за допомогою кількох об'єктів.

Один предмет (речовий доказ) може мати кілька *ідентифікаційних полів* — сукупностей ідентифікаційних ознак, які відбилися на об'єкті у конкретних умовах взаємодії (відображення). Наприклад, під час обшуку у підозрюваного М. було вилучено пістолет ТТ з відбитками пальців рук. За допомогою судово-балістичної експертизи встановлено, що пострілом саме з цього пістолета було вбито потерпілого Б. У результаті дактилоскопічної експертизи встановлено, що відбитки пальців рук на пістолеті належать М. У цьому разі під час судово-балістичної ідентифікації пістолет був ідентифікованим об'єктом, а засобами ідентифікації були гільзи та кулі, знайдені на місці події і вилучені з трупа. Пістолет з відбитками пальців рук у процесі дактилоскопічної ідентифікації був засобом ідентифікації, за допомогою якого було встановлено ідентифікований об'єкт — підозрюваного М.

За відсутності відповідних засобів здійснити ідентифікацію неможливо. Необхідною її передумовою є взаємодія об'єктів — відображення ознак і властивостей одного (ідентифікованого) на іншому (засобі ідентифікації).

У слідчій практиці трапляються випадки, коли на момент ідентифікаційного дослідження об'єкт, який підлягає ідентифікуванню, ще не знайдений і не наданий експертові, але об'єктивно існує. У цьому разі завдання експерта полягає в тому, щоб за ознаками, відображеними на засобі ідентифікації, скласти більш-менш повну й детальну характеристику ідентифікованого об'єкта, яка могла б допомогти слідчому виявити його.

Суб'єктами криміналістичної ідентифікації можуть бути такі особи:

- експерт, спеціаліст, які за дорученням або постановою слідчого здійснюють судову експертизу або дослідження під час ідентифікації за матеріальними відображеннями;

- свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений — під час ідентифікації за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті).

Ідентифікацію може здійснювати слідчий або суддя під час виконання слідчої (судової) дії пред'явлення людини або речі для впізнання. Непроцесуальна ідентифікація набирає форми впізнання. Суб'єктом її може бути слідчий, працівник органу дізнання, а також будь-який громадянин, пов'язаний з подіями злочину.

У процесі ідентифікації ознаки ідентифікованого об'єкта порівнюють з їх відображеннями на засобі ідентифікації. Якщо вони збігаються, формують сукупність ознак, на основі яких констатують тотожність. Ідентифікований об'єкт може бути тільки один, а засобів його ідентифікації — кілька. Зокрема, людину можна ідентифікувати за слідами пальців рук, ніг, зубів, за голосом і почерком.

Під час ідентифікації за уявним образом (ідеальним відображенням) ідентифікують реальний об'єкт, який пред'являють для впізнання. При цьому засобом ідентифікації є уявний образ (слід пам'яті) того, хто впізнає (обвинуваченого, потерпілого, свідка, підозрюваного). Уявний образ, що зберігається в пам'яті людини, має відповідати таким самим вимогам, що й кожний засіб ідентифікації: бути достатньо повним і чітким, мати достатню сукупність ознак, за якими можна ідентифікувати шуканий об'єкт. Якщо уявний образ не задовольняє ці вимоги, він не може бути засобом ідентифікації, а отже, здійснити впізнання в цьому разі неможливо.

Крім засобів ідентифікації та ідентифікованого об'єкта у процесі ототожнення застосовують **порівняльні зразки**. Вони необхідні тоді, коли безпосередньо порівняти засоби ідентифікації та ідентифікований об'єкт неможливо чи дуже важко: наприклад, для вирішення питання про виконавця досліджуваного рукопису без відповідних зразків неможливо порівняти ідентифікаційні ознаки, що відображені в рукописі, з почерком виконавця. Для цього необхідні порівняльні зразки почерків осіб, яких перевіряють. Під час ідентифікації нарізної вогнепальної зброї за стріляною кулею порівняти мікрорельєфи каналу ствола та циліндричної поверхні стріляної кулі дуже важко. Тому для полегшення дослідження необхідні зразки для порівняння: стріляні з цього екземпляра зброї експериментальні кулі, які б опосередковували порівняння особливостей поверхонь досліджуваної кулі й ствола. Зразки для порівняння мають відповідати таким вимогам: а) не може бути взяте під сумнів їх походження від об'єктів, які перевіряють; б) вони мають відображати достатню кількість властивостей цих об'єктів; в) вони мають бути придатними для по-

рівняння із засобами ідентифікації. Порівняльні зразки поділяють на вільні та експериментальні.

Вільні порівняльні зразки — це об'єкти, які виникли поза зв'язком з певною кримінальною справою. Як правило, вільні зразки з'являються у період, що передував вчиненню правопорушення та порушенню кримінальної справи. До вільних зразків належать заяви, листи та інші документи, виявлені під час обшуку, виїмки, огляду.

Експериментальні порівняльні зразки отримують спеціально в разі призначення ідентифікаційної експертизи для порівняльного дослідження у підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи потерпілого на підставі і в порядку, передбаченому ст. 199 КПК України. Існують спеціальні тактичні прийоми та технічні способи отримання експериментальних зразків, які забезпечують їх придатність і максимальну інформативність. Як правило, експериментальні зразки отримує слідчий. Коли отримати такі зразки можна тільки в разі застосування спеціальних методик (наприклад, експериментальних стріляних куль), потрібні дії виконує експерт, отримання експериментальних зразків є складовою експертного дослідження. Обов'язок слідчого в цьому разі — надати експертові не тільки досліджуваний об'єкт (наприклад, пістолет), а за можливості й відповідний матеріал для отримання зразків (наприклад, патрони, вилучені у підозрюваного).

3.3

НАУКОВІ ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ГРУПОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ

Встановлення групової належності — окрема криміналістична теорія, практична реалізація якої в судово-слідчій практиці дає змогу встановлювати схожість об'єктів і на цій основі зараховувати їх до певного класу, виду, роду чи групи. Поряд з ідентифікацією встановлення родової (групової) належності як самостійний процес дослідження запропонував Н. Терзієв. Цей процес зводиться до того, що досліджуваний об'єкт слід зараховувати до певного класу за його родом чи видом. Тому встановлення групової належності іноді називають *класифікаційним дослідженням*. Так, матеріальний предмет, який має стійку зовнішню форму (наприклад, ніж), належить до класу холодної зброї, коли визначають його вид (ніж туристський, побутовий

або фінський). Аналогічним є процес встановлення групової належності невідомих речовин, які не мають стійкої зовнішньої форми (сипких, рідких і газоподібних), коли властивості невідомої речовини порівнюються з властивостями речовини відомого виду, роду, класу чи групи. З огляду на схожість порівнюваних властивостей речовин, які не мають стійкої зовнішньої форми, доходить висновку про зарахування їх до конкретної класифікаційної групи (наприклад, до класу отруйних речовин).

Таким чином, в основі процедури встановлення групової належності лежить певний *метод порівняння ознак і властивостей* об'єкта з матеріальними відображеннями їх на іншому об'єкті — носіїві відображень. При цьому процес дослідження завершується встановленням не тотожності, а групової належності. Тому за аналогією з відомими поняттями “ідентифікація” та “класифікація”, суттю яких є порівняння, процес встановлення групової належності доцільно називати *групофікацією*.

Об'єкти групофікації. Практична реалізація групофікації зводиться до встановлення загального (схожого) у двох порівнюваних об'єктах. Такі об'єкти можуть бути індивідуально визначеними предметами зі стійкою зовнішньою формою, що дає змогу ототожнювати ціле, і предметами-речовинами (сипкими, рідкими, газоподібними), наділеними лише властивостями — внутрішніми ознаками, яких достатньо для зарахування речовин до однієї групи, виду, роду, класу. У процесі групофікації і перші, і другі є носіями ознак і властивостей цілого, *відображають* його. *Відображуваним* об'єктом у процесі групофікації є те, що було розділене, розчленоване (зруйноване) внаслідок скоєння злочину й нині не існує, а лише уявляється як суб'єктивний образ цілого, що існувало раніше.

Криміналістична ідентифікація та групофікація мають єдину мету дослідження — встановлення тотожності чи групової належності. Якщо частини розчленованого цілого зберегли конформність меж (країв) на розчленованих об'єктах, то дослідження, як правило, завершується висновком про тотожність розчленованого цілого, наприклад, що шматок фарного скла, знайденого на місці події, і шматки скла, що залишилися у фарі автомашини громадянина Р., до розчленування становили одне ціле. Якщо порівнювані розчленовані об'єкти не зберегли конформності меж (ліній розчленування), то встановлюють схожість властивостей, достатніх лише для класифікаційного висновку (про те, що шматок фарного скла, знайдений на

місці події, і шматки фарного скла, що містились у фарі автомашини громадянина Р., за фізико-хімічними властивостями однакові).

У процесі групофікації речовин порівнюють їх конкретні маси й об'єми, які не мають стійкої зовнішньої форми. За такими властивостями можна сформулювати висновок лише про належність речовин до одного класу, роду, виду чи певної малої групи. Цей висновок стосується двох порцій речовини, які раніше (імовірно) були одним цілим. Перехід від імовірнісного висновку до достовірного слідчий здійснює при доказуванні у кримінальній справі. Об'єкти, що відображають ціле у процесі групофікації, є частинами відображуваного, яке існувало в минулому, до моменту розділення його у зв'язку з подією. Тому відображуваний об'єкт у криміналістиці іноді називають *загальним джерелом*.

Групофікація як стадія ідентифікації. Встановлення групової належності можна інтерпретувати, з одного боку, як першу стадію ідентифікації для пізнання загального в конкретному, а з іншого — як самостійний метод дослідження з метою зарахування об'єкта до класу, роду, виду чи вужчої групи.

Ідентифікація — це стадійний процес дослідження, що передбачає виокремлення конкретного із загального. Так, починаючи порівнювальне дослідження відбитків пальців рук, насамперед їх групують за типами візерунків на дуги, петлі та завитки. Потім кожен групу поділяють на менші за обсягом підгрупи за певною заданою сукупністю ознак. З отриманою підгрупою роблять те саме, і так доти, поки не зменшать кількість груп до двох об'єктів, ідентифікаційне поле кожного з яких містить неповторну сукупність ознак. Отже, процес пізнання конкретного здійснюється через виокремлення із загального. Тому групофікація є першою стадією ідентифікації об'єктів, тотожність яких можна легко встановити.

Встановити тотожність методом криміналістичної ідентифікації не завжди можливо внаслідок неповноти відображення. У цьому разі ідентифікація завершується стадією групофікації. Наприклад, на місці вбивства знайдено нечіткі сліди взуття. Експертизою встановлено, що ці сліди залишив чоловік, узутий у нове взуття розміром 27, на підшвах якого малюнок “у ялинку”. Отже, визначено вид і групу взуття, серед яких слід шукати необхідні. Якщо підозрюваний носить взуття 27-го розміру, причому на підшвах є малюнок “у ялинку”, то це не означає, що слід на місці злочину залишив саме він. Таке взуття є в місцевому магазині, і його могли придбати інші мешканці

місцевості. Однак встановлення групи взуття, обмеженої двома конкретними ознаками, дає змогу цілеспрямовано висувати розшукові та слідчі версії. Зрозуміло, що якби сліди мали більше ознак (наприклад, характер зношення рельєфного малюнка, будь-які пошкодження, що утворилися на підшві внаслідок експлуатації взуття), то можна було б ототожнювати взуття за слідами.

У наведеному прикладі криміналістична ідентифікація завершилась встановленням тільки групової належності. Дослідження холодної зброї та інших невідомих предметів, коли потрібно встановити, чи є досліджуваний предмет холодною або вогнепальною зброєю, так само може завершитися на першій стадії ідентифікації, коли, наприклад, ніж визнається фінським.

Групофікацію як самостійний метод дослідження застосовують для дослідження сипких, рідких і газоподібних об'єктів, тотожність яких встановити за допомогою криміналістичної ідентифікації неможливо, бо ці об'єкти не мають стійкої зовнішньої форми.

Розглянемо приклад. З колгоспного складу вкрали кілька мішків пшениці. У підозрюваного виявлено два мішки пшениці. Експерт, порівнюючи зразки пшениці з колгоспного складу з вилученими у підозрюваного, встановив, що обидва зразки належать до одного сорту й виду, одного року врожаю, мають однакову схожість, засміченість тощо. На основі ідентичних властивостей він дійшов висновку, що порівнювані зразки однакові й належать до сорту пшениці “Миронівська 808”, тобто встановив їх клас (злакові), рід (пшениця) і вид (“Миронівська 808”). Можна було б продовжити досліджувати зразки зерна і встановити інші подібні властивості за допомогою методики судово-біологічної експертизи, тобто досягти дещо більшої схожості, але не тотожності, оскільки пшениця, вилучена у підозрюваного, і зерно з колгоспного складу після поділу на частини утворили два нових конкретних об'єкти, кожний з яких тотожний тільки собі.

Аналогічним є процес дослідження рідких і газоподібних речовин, скажімо, встановлення групи крові за двома плямами, визначення сорту вина дегустатором тощо. У цьому разі ідентифікують не конкретну порцію речовини, а тільки встановлюють, чи належить вона до певного виду, роду, класу, раніше відомого й визначеного сукупністю властивостей і ознак.

Отже, встановлення групової належності сипких, рідких і газоподібних об'єктів — процес групофікації, який є самостійним окремим методом криміналістики. Встановлення групової належності об'єк-

тів, які мають стійку зовнішню форму, є процесом криміналістичної ідентифікації, яка завершується її першою стадією — групофікацією.

Поняття встановлення джерела походження. Поняття “джерело походження” й методику його встановлення запропонував В. Митричев. Він інтерпретував джерело походження дуже широко, маючи на увазі будь-яке матеріальне тіло, яке з певних причин може відтворювати інші об’єкти, що відображають ознаки та властивості джерела. У науковій літературі розрізняють три види джерела походження: конкретний предмет; сукупність конкретних предметів; певну масу речовини. Причиною утворення предметів, які походять від одного джерела, є їх взаємодія у процесі життєдіяльності чи в разі скоєння злочину.

Джерело як конкретний предмет, що має стійку зовнішню форму, відображає свої ознаки копіюванням і поділом цілого на частини. Наприклад, у трасологічному дослідженні це слідотвірний об’єкт.

Джерело як сукупність конкретних предметів є обмеженою масою однорідних або однотипних предметів (наприклад, ящик цвяхів, коробка скріпок, пачка грошових асигнацій). Якщо під час злочину такі сукупності предметів виявляються розосередженими, то, порівнюючи їх і встановивши однакові ознаки, доходять висновку, що всі вони походять з одного джерела, наприклад з конкретного ящика цвяхів, що був у підозрюваного. При цьому ознаками спільного джерела є випадкові утворення — ознаки, що виникли внаслідок експлуатації і спільного зберігання однакових предметів, їх виробництва на одному й тому ж устаткуванні, а також однакові властивості матеріалу, який використовувався для їх виготовлення.

Джерело як певна маса речовини — це сипкі, рідкі та газоподібні речовини, які в результаті ділення утворюють конкретні порції зерна, піску, борошна, рідини, що відображають властивості цілого (іншими словами, джерела походження). Джерелом походження плям крові, залишених на одязі жертви чи на предметах обстановки, є людина; порція масла з картера конкретної автомашини є джерелом походження крапель масла на стоянці; ґрунт з місця події є джерелом походження часток ґрунту на взутті та одязі підозрюваного.

Проаналізувавши поняття джерела спільного походження, доходимо висновку: джерело — це ототожнюваний об’єкт, який існував раніше, а роз’єднані предмети (частки) є засобами ототожнення, яких може бути безліч. Якщо вважати джерелом конкретний верстат, устаткування, на якому виробляються однорідні предмети (гудзики, скріпки, формоване взуття тощо), то він є об’єктом, що підлягає іден-

тифікації, а продукція, яка виробляється на ньому, — засобом ідентифікації. Тому встановлення спільного джерела для походження предметів зі стійкою зовнішньою формою — це ідентифікація, а для сипких, рідких і газоподібних речовин — групуфікація.

3.4

ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ОЗНАК

У процесі ідентифікації одиничний об'єкт виокремлюють з безлічі подібних на основі *ідентифікаційних ознак* — властивостей об'єкта, які відповідають певним вимогам (за М. Селівановим). У літературі поняття “ознака” часто трактують як властивість і навпаки. У кримінальній ідентифікації ознакою доцільніше вважати зовнішню будову предмета, його просторові межі, геометричну форму, розмір, рельєф поверхні, об'єм, розміщення та співвідношення сторін, частин і точок, борозенок, валиків, заглиблень, опуклостей.

Ознака характеризує зовнішні якості об'єкта, а властивість — внутрішні: фізичну природу, стан, структуру (кристалічну, аморфну), твердість, питому вагу, електропровідність та ін. Усі частини об'єкта мають однакові властивості, які зберігаються в разі його поділу. Наприклад, після поділу на частини шматок металу втрачає зовнішні ознаки, але кожна його частина зберігає внутрішні властивості. Отже, ознака не може ділитися, а властивість — може.

Ознака вважається ідентифікаційною, якщо відповідає таким *вимогам*:

- *відображена в засобі ідентифікації*; щоб стати ідентифікаційними, ознаки та властивості ідентифікованого об'єкта мають бути відображені у засобі ідентифікації, бо тільки за допомогою останнього встановлюється їх тотожність;
- *є відхиленням від типового утворення, має характерну особливість, яка рідко зустрічається*; функцію ідентифікаційної ознаки можуть виконувати лише специфічні ознаки, такі, що відхиляються від типових. Що своєрідніші вони, то вища їх ідентифікаційна значущість. Наприклад, досліджуючи почерк виконавця, експерт звертає увагу на письмові знаки, які відрізняються від загальноприйнятих форм, тобто є специфічними, своєрідними;

- *відносно стійка*; стійкість ідентифікаційної ознаки — дуже важлива її характеристика. Якщо властивість або ознака нестійка, її не можна вважати ідентифікаційною й використовувати як таку. Критерієм відносної стійкості ознаки може бути її незначна змінюваність у часі протягом ідентифікаційного періоду, закономірна повторюваність її відображень на засобі ідентифікації;
- *незалежна*; іноді ідентифікаційні ознаки об'єкта можуть залежати одна від одної, і ступінь цієї залежності може бути різний. Іноді поява однієї ознаки неминуче зумовлює появу іншої. Такі ознаки непридатні для процесу ототожнення, і якщо експерт виявляє таку залежність кількох ознак, то для обґрунтування свого висновку він включає до виявленої сукупності тільки одну з них;
- *рідко зустрічається*; важливою характеристикою ідентифікаційної ознаки є частота її виявлення у подібних об'єктах. Що рідше зустрічається ознака, то вище її ідентифікаційне значення. Безперечно, ознака, яка часто зустрічається у подібних об'єктах, має ідентифікаційне значення, але у практичній експертизі нею нехтують, бо вона неістотно впливає на формування ідентифікаційного висновку. Нині частота виявлення й ідентифікаційна значущість ознак у різних видах ідентифікаційних досліджень визначаються за допомогою математичної статистики, теорії ймовірності та застосування комп'ютерів;
- *доступна для сучасних методів пізнання*. Певну ознаку об'єкта можна вважати ідентифікаційною за умови, що вона доступна для сучасних методів пізнання. Не всі відкриті наукою властивості та ознаки живої й неживої природи достатньою мірою вивчені. Через відсутність надійних науково обґрунтованих методик дослідження властивостей і ознак їх не можна використовувати як ідентифікаційні.

Класифікація ідентифікаційних ознак ґрунтується на тому, яке значення має певна ознака у визначенні групової належності й індивідуальної тотожності, тобто яку ідентифікаційну роль вона виконує у процесі ототожнення. Виходячи з цього ідентифікаційні ознаки поділяють на загальні та окремі (іноді їх називають індивідуальними та груповими). Фактично всі ознаки є типовими (груповими), бо можуть повторюватися. Поняття “типові ознаки” більшою мірою стосується властивостей, які лежать в основі класифікаційних досліджень (встановлення групової належності).

Загальна ідентифікаційна ознака виражає певну властивість, яка притаманна певній класифікаційній групі і є показником групової характеристики об'єктів (наприклад, вид папілярного візерунка, калібр зброї, кількість нарізів у стволі, маса кулі). Загальні ознаки обґрунтовано називають груповими, або класифікаційними.

Особливості об'єкта, які не є вираженням його групових властивостей, прийнято називати *окремими* ідентифікаційними ознаками. До них належать, наприклад, особливості мікрорельєфу полів нарізів ствола пістолета, “містки”, “острівці” та інші особливості папілярних візерунків, дефекти шрифту друкарської машинки. Показником ідентифікаційної значущості окремої ознаки поряд з її якісними критеріями є частота її виявлення у подібних об'єктах (кількісний критерій).

У процесі ідентифікації виявляють *комплекс ознак*, що містить як загальні, так і окремі ознаки. Розрізняють груповий та індивідуальний комплекси ідентифікаційних ознак. Груповий комплекс притаманний усім представникам певної групи об'єктів, а індивідуальний — тільки одному об'єкту.

Ідентифікаційне значення групового комплексу залежить від того, яку за обсягом групу об'єктів можна виокремити за його допомогою в певній класифікаційній системі. Що вужча класифікаційна група, яку виокремлюють за допомогою певного групового комплексу ознак, то вища його ідентифікаційна значущість. Наприклад, за наявності сукупності ознак, що характеризують будь-які пістолети, і такої ознаки, як калібр зброї, що дорівнює 7,62 мм, можна виокремити групу пістолетів, до якої ввійдуть, зокрема, пістолети ТТ. Якщо як додаткову ознаку взяти форму бойка на капсулі гільзи, то можна виокремити вужчу класифікаційну групу пістолета ТТ — з грушоподібною формою сліду бойка, який випускали до 1948 р., або круглої форми, які випускали після 1948 р. З наведеного прикладу випливає, що комплекс ознак, який включає форму сліду бойка, має більше ідентифікаційне значення, бо за його допомогою можна виокремити вужчу класифікаційну групу.

В ідентифікаційних процесах загальні та окремі ознаки і властивості об'єднують у сукупність, оцінюють її неповторність, і тільки після цього роблять висновок про тотожність об'єктів.

Суть процесу *ідентифікації за матеріальним відображенням* полягає у порівнянні ознак і властивостей ідентифікованого об'єкта з ознаками та властивостями, відображеними на одному або кількох зображеннях ідентифікації, якими, як правило, є предмети — носії слідів зло-

чину, виявлені на місці події й одержані при виконанні слідчих дій. Наприклад, такі об'єкти є зразками для дослідження почерку та ходи. Ідентифікація за матеріальним відображенням здійснюється за допомогою судової експертизи.

Суть *ідентифікації за ідеальними відображеннями* — слідами пам'яті (уявними образами) — полягає у порівнянні уявного образу з реальним об'єктом, що подається особі для впізнання. Таку ідентифікацію здійснюють у процесі слідства: подання для впізнання людей, трупів, предметів, тобто будь-яких об'єктів матеріального світу. Подати більшість сипких та рідких об'єктів теж можна, однак у результаті буде встановлено не тотожність, а лише групову належність.

Висновки експерт може сформулювати так:

- підтвердити тотожність об'єкта, що ідентифікується;
- встановити групову належність у вигляді подібності, однорідності чи належності об'єкта до певної групи, роду, виду, класу;
- зробити певний висновок у вигляді статистичної (кількісної) характеристики ознак, що збігаються, у порівнюваних об'єктів.

Сучасні об'єкти судової експертизи різноманітні та складні за структурою. Для їх дослідження використовують такі засоби й методи, які для виявлення ознак і властивостей, частоти їх повторюваності та ідентифікаційної значущості потребують застосування математичного апарату, засобів обчислювальної техніки, кількісно-математичних і кібернетичних методів. Зокрема, кількісні методи застосовують у почеркознавчих та автотехнічних, судово-бухгалтерських та економічних, хімічних та біологічних експертизах під час розслідування різних видів злочинів.

3.5

МЕТОДИКА ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ідентифікація та групування — дослідницькі процеси, структура яких має одні й ті самі *етапи*: експертний огляд об'єктів; окреме дослідження; експериментальне дослідження; порівняльне дослідження; оцінювання результатів порівняння та обґрунтування висновків.

Експертний огляд об'єктів — початковий етап будь-якого ідентифікаційного дослідження об'єктів, який здійснюють для того, щоб

встановити відповідність їх ознак і властивостей опису, що міститься в постанові про призначення експертизи чи протоколі огляду місця події. Під час огляду експерт встановлює, чи всі перелічені в постанові матеріали йому надані, чи процесуально правильно вони оформлені, чи оригінальні вони. Крім того, експерт визначає достатність і придатність наданих об'єктів для ідентифікації. Якщо матеріалів недостатньо, експерт повідомляє про це слідчого і зазначає, які матеріали необхідно надати додатково. У процесі огляду надані об'єкти фотографують в упаковці та без неї.

Окреме дослідження спрямоване на дослідження ідентифікованих об'єктів та об'єктів — засобів ідентифікації, окрему їх фіксацію, виявлення, закріплення та встановлення сукупності ознак і властивостей насамперед об'єкта, який ототожнюється, що дає змогу індивідуалізувати його за характером відображення в засобах ототожнення. Під час такого дослідження встановлюється механізм взаємодії й утворення ознак як на ототожнюваному об'єкті, так і на засобі ототожнення, зокрема визначаються вид руху (фізичний, механічний, біологічний) та енергія слідоутворення (кінетична, теплова, магнітна, електрична).

Виявлені ознаки та властивості об'єктів оцінюють, визначають їх стійкість, незалежність та ідентифікаційну значущість. Повнота виявлених ознак забезпечується дослідженням усього ідентифікаційного поля об'єкта. Для фіксації виявлених ознак їх фотографують кожний окремо великомасштабною макрозйомкою чи мікроскопічним методом, а сформовану сукупність — разом.

Експериментальне дослідження має на меті отримати властивості та ознаки ототожнюваного (відображуваного) об'єкта у формах, які задовольняють процес порівняльного дослідження. Наприклад, під час експериментальної стрільби з ототожнюваної зброї відтворюються сліди бойка та зачепа викидача. Для отримання окремих експериментальних слідів, наприклад каналу ствола гладкоствольної зброї, сконструйовано спеціальні пристрої та устаткування. Таким чином, під час експериментального дослідження одержують ознаки ототожнюваного об'єкта для порівняльного дослідження.

Суть експериментального дослідження полягає не тільки в отриманні зразків для порівняльного дослідження, а й у виявленні, фіксації та уявленні внутрішніх властивостей ідентифікованого об'єкта та їх відображень у засобі ідентифікації. Особливо це необхідно при

дослідженні сипких, рідких і газоподібних речовин, а також частин цілого, які втратили конформність лінії розчленування. У цьому разі застосовують мікроскопічні, люмінесцентні, спектро- і хроматографічні, а також інші методи встановлення якісно-кількісного складу зразків, сталості їх властивостей, кореляційної залежності.

Порівняльне дослідження спрямоване на встановлення ступеня збіжності ознак ототожнюваного об'єкта, зафіксованих у засобах ідентифікації. Порівняльне дослідження має бути повним і детальним. Порівнюються в деталях не тільки найбільш очевидні й характерні ідентифікаційні ознаки, а й усі виявлені на етапі окремого дослідження незалежно від їх кількості та ступеня прояву. Часто порівняння саме дрібних, малопомітних особливостей дає змогу експертові зробити правильний висновок про тотожність об'єктів.

Порівняння здійснюють *трьома способами*: зіставлення, суміщення і накладення.

Зіставлення — розміщення порівнюваних об'єктів поряд так, щоб можна було одночасно спостерігати за їх ознаками. Цей процес відбувається через безпосереднє порівняння ознак ототожнюваного об'єкта з ознаками засобів ототожнення шляхом проєктування порівнюваних ознак на один екран або розміщення їх в одному полі мікроскопа.

Суміщення — розташування порівнюваних об'єктів в одному полі так, щоб ознаки одного були продовженням ознак іншого. Цей спосіб найчастіше застосовують для порівняння слідів ковзання, що є чергуванням борозенок і валиків. Суміщення можна здійснювати за допомогою розрізу порівнюваних зображень ознак за однаковими лініями та поєднання розрізаних частин за збіжними ознаками. Для цього використовують спеціальні прилади — порівняльні мікроскопи МСК-1 та МС-5-П.

Накладення — встановлення такого контакту між порівнюваними об'єктами, щоб їх можна було спостерігати у світлі, яке проходить наскрізь. Для цього спільне зображення об'єктів переносять на прозорий матеріал (скло, плівку), а потім, суміщуючи їх один з одним, досліджують форми, розміри та розташування ознак у прохідному світлі. Так виявляють дописки та вставки на окремих документах, виконаних за допомогою копіювального паперу в одну закладку. Для застосування цього способу в експертній практиці сконструйовано спеціальний прилад оптичного накладення.

У методиці ідентифікаційного дослідження ознак і властивостей основною умовою об'єктивності дослідження та обґрунтованості висновків є порівняння об'єктів у порівнянних формах і станах. З огляду на це до порівнюваного матеріалу висувають такі *вимоги*:

- зразки мають бути отримані на однаковому чи схожому з матеріалом ототожнюваного об'єкта копіювальному матеріалі;
- порівнювані об'єкти мають бути зафіксовані в одному масштабі, ракурсі та за однакового освітлення;
- порівнювані ознаки мають бути виражені з однаковим рівнем деталізації (мікро- чи макроскопічним, молекулярним, генним);
- збіжні ознаки мають виявляти однакові результати за різних прийомів і засобів порівняння.

Дотримання наведених вимог до порівнюваних об'єктів забезпечує об'єктивність оцінки результатів порівняння та достовірність зроблених висновків.

Оцінювання результатів порівняння та обґрунтування висновків — завершальний етап ідентифікаційного дослідження. Це логічна діяльність, яка полягає у співвіднесенні результатів дослідження з походженням порівнюваних об'єктів, механізмом утворення відображень. Збіжні ознаки оцінюють кожну окремо й у сукупності, насамперед з позиції достатності подання ідентифікаційного поля ототожнюваного об'єкта. Порівнюють якість і кількість збіжних ознак і таких, що різняться, пояснюють їх походження. Після цього сформовану сукупність оцінюють як неповторну, з'ясовують та пояснюють вплив на її індивідуальність об'єктів, що різняться, і доходять висновку про індивідуальність сукупності.

Таким чином, у процесі оцінювання збіжності чи відмінності ознак формується внутрішнє переконання про *неповторність* збіжного комплексу ознак, а на його основі — висновок про тотожність або відмінність, вид, рід, клас об'єкта. Під час групофікації роблять висновки про схожість, однорідність або спільне джерело походження ознак.

Вирішальним на цьому етапі експертизи є оцінювання всієї сукупності ідентифікаційних ознак, притаманних тому чи іншому об'єкту ідентифікації. Питання про те, який мінімальний комплекс ознак в кожному конкретному випадку достатній для обґрунтування категоричного висновку, — одне з основних у теорії криміналістичної ідентифікації. Його правильне вирішення залежить не тільки від

якості поданих для експертизи об'єктів, повноти й ретельності виконаного дослідження, а й від інших факторів: професійної підготовки, кваліфікації й досвіду експерта, його уважності, зосередженості, інших суб'єктивних якостей, а також від того, якими критеріями він керується при оцінюванні ознак. Звести до мінімуму вплив суб'єктивних факторів на експертний висновок, виробити об'єктивні критерії оцінювання означає підвищити науковий рівень і достовірність експертизи, виключити випадки експертних помилок.

Як зазначалося, єдиною підставою для висновку про тотожність об'єктів є індивідуальна (неповторна) сукупність їх ідентифікаційних ознак. Висновок експерта про тотожність може бути *позитивним* або *негативним*, *категоричним* або *ймовірнісним*.

Якщо сукупних ознак недостатньо для категоричного висновку, експерт обмежується ймовірнісним висновком (з високим ступенем імовірності). Доказове значення має лише категоричний позитивний або негативний висновок, а ймовірнісний не є доказом і може бути використаний тільки в оперативно-розшуковій діяльності. Експерт повинен відмовитися робити висновок, якщо наданих йому матеріалів недостатньо чи вони неякісні й непридатні для ідентифікації. Мотивами відмови експерта можуть бути також його некомпетентність у предметі призначеної експертизи і відсутність надійних експертних методик.

Контрольні питання

1. Методологічна основа ідентифікації.
 2. Критерії класифікації криміналістичної ідентифікації.
 3. Відмінність методу криміналістичної ідентифікації від ідентифікації в інших науках.
 4. Об'єкти криміналістичної ідентифікації.
 5. Використання порівняльних зразків.
 6. Групофікація як самостійний метод дослідження.
 7. Що таке ідентифікаційна ознака?
 8. Основні етапи ідентифікаційного дослідження.
-

ВЧЕННЯ ПРО КРИМІНАЛІСТИЧНІ ВЕРСІЇ

4.1

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ

Розкриття злочину — процес встановлення об'єктивної істини у справі, який здійснюють на основі загальних положень теорії пізнання. У пізнанні обставин злочину важливе місце посідає також метод аналогії. Під час попереднього розслідування та судового слідства звернення до аналогії досить правомірне, бо вона часто є стимулом до роздумів і логічною основою побудови версій. Порівнюючи розслідуваний злочин за подібними ознаками (способом і знаряддям вчинення, способом приховування та ін.) з аналогічними раніше розкритими злочинами, слідчий може встановити нові суттєві обставини у кримінальній справі.

У процесі розкриття злочинів слідчий звертається до фактів і подій минулого, тому особливе значення має формально-логічна категорія гіпотези. Стосовно діяльності правоохоронних органів з розкриття злочинів гіпотеза дістала назву *криміналістична версія* — обгрунтованого припущення, яке пояснює характер злочину в цілому чи його окремих обставин.

Необхідно зважати на те, що гіпотетичний метод пізнання характерний не тільки для попереднього та судового слідства. Його широко застосовують в оперативно-розшуковій діяльності, а також експерти.

Версії, що виникають у процесі дізнання та попереднього слідства, називаються *слідчими*, а ті, що формуються на стадії судового розгляду, — *судовими*. Версії, які висуваються під час оперативно-розшукової діяльності, називаються *оперативно-розшуковими*. В експертній практиці використовують так звані *експертні версії*.

Як загальну форму розвитку людського знання гіпотезу (версію) широко застосовують у плануванні розслідування, пізнанні обставин кожного вчиненого злочину. У цьому пізнавальному процесі версії

відіграють роль вірогідних інформаційно-логічних моделей розслідуваних діянь і поділяються на *два види*:

- **загальні** — припущення, які охоплюють злочин, що розкривається, у цілому;
- **окремі**, які пояснюють певні обставини злочину.

У літературі зустрічаються також поняття *версії робочої* (припущення стосовно дрібних і другорядних обставин злочину) та *розшукової* (припущення про місцезнаходження розшукуваного злочинця чи предметів, речей), які належать до різновидів окремої версії.

Слідчі, судові, експертні та оперативно-розшукові версії мають єдину логічну природу. Деякі їх особливості й відмінності визначаються характером судової, слідчої, експертної й оперативно-розшукової діяльності та функціональними відмінностями її суб'єктів — слідчого, судді, експерта, оперуповноваженого.

Крім зазначених у криміналістиці розрізняють ще **типові версії**, характерні для типових ситуацій, що виникають у процесі розкриття злочинів. Наприклад, під час розслідування справи за фактом пожежі, коли її причину не встановлено, типовими слідчими версіями можуть бути такі:

- пожежа сталася внаслідок злочинного порушення правил протипожежної безпеки;
- пожежа сталася через вплив природних факторів, наприклад унаслідок дії блискавки, відсутності чи несправності захисних засобів;
- пожежа сталася випадково через самозаймання, яке неможливо було передбачити;
- пожежа сталася внаслідок підпалу.

Типові версії, які є результатом наукового узагальнення слідчої, судової, експертної та оперативно-розшукової практики, детально викладені у відповідних посібниках із розслідування окремих видів злочинів. Здійснюючи розслідування в конкретній кримінальній справі, слідчий висуває не типові, а конкретні версії, які ґрунтуються на матеріалах справи, але з урахуванням типових версій.

Типові версії можуть бути загальними й окремими. Наведені раніше версії про причини пожежі є загальними. Типовими окремими вважаються версії щодо особи, винної в підпалі (особа, яка працює на цьому об'єкті; стороння особа).

Зазначені різновиди версій і теоретичні положення, що стосуються їх змісту, класифікації, стадій розвитку, а також умов достовірності, становлять **учення про криміналістичні версії**.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ВЕРСІЇ

Однією з умов повноти та об'єктивності розслідування є дотримання правил побудови та перевірки версій. Стосовно кожної неясної чи сумнівної обставини вчиненого злочину мають бути висунуті та перевірені всі можливі на цей момент версії: не можна захоплюватися одними з них та ігнорувати інші на тій підставі, що вони здаються маловірогідними. Кожна версія має бути достатньо обгрунтованою й підлягає ретельній перевірці. Порушення цієї вимоги породжує обвинувальний нахил у розслідуванні, який найчастіше є не так результатом навмисної тенденційності слідчого, як наслідком його однобічності, захоплення тією чи іншою версією. Надійним засобом попередження такої необ'єктивності слідчого поряд з іншими є його постійний самоконтроль, уважне, критичне ставлення до матеріалів, правильна їх правова оцінка, глибока та всебічна перевірка всіх висунутих версій.

Версія як ідеальна (уявна) логічна модель вчиненого злочину проходить у своєму розвитку три чітко окреслені послідовні *стадії*, які відображають процес розслідування: *виникнення (висунення) версії; аналіз (розробка) висунутого припущення та визначення ряду наслідків* (обставин, подій, фактів), які логічно впливають із висунутого припущення; *практична перевірка можливих наслідків та порівняння їх із тими, що в результаті перевірки встановлені насправді*. Якщо це порівняння засвідчить, що наслідки, які були логічно виведені аналізом змісту версії, насправді не існують, то це означає, що висунута версія не відповідає об'єктивній істині і має бути відкинута. Якщо ж можливі наслідки відповідають встановленим фактам дійсності, то висунута версія є вірогідною (можливою). Але вважати її достовірною (що відповідає дійсності) на цьому етапі поки що не можна, бо одні й ті самі наслідки можуть впливати з різних підстав, і не виключено, що встановлені факти дійсності зумовлені іншою закономірністю (причиною), яка не охоплюється висунутою версією. Наприклад, якщо під час перевірки версії про розкрадання на фірмі А було встановлено, що заступник директора останнім часом придбав багато дорогих речей, то це ще не означає, що він причетний до розкрадання, бо він отримав спадщину.

Поділ процесу розвитку версії на три послідовні стадії має велике практичне значення. Побіжне врахування або ігнорування тієї чи

іншої стадії призводить до суттєвих помилок у плануванні розслідування і, як наслідок, — до порушення строків розслідування та його низької якості. Іноді слідчий, плануючи розслідування, обмежується формулюванням версій і переліком заходів їх перевірки, не аналізуючи змісту версій, не визначаючи можливих наслідків (фактів, обставин), не зупиняючись на конкретних питаннях, які слід з'ясувати в кожній з них. У результаті перелік заходів перевірки висунутих версій виявляється неповним або випадковим.

Розумова діяльність у процесі висування та аналізу версій охоплює сукупність встановлених у справі фактів, їх оцінювання та можливі причини. Через те що справжня причина явища, яке перевіряється, фактично невідома, одразу виникають кілька версій, що виключають одна одну, конкурують між собою доти, поки не буде встановлено, які з них є безпідставними, а яка відповідає об'єктивній істині.

Пізнавальна роль версії полягає не тільки в тому, що вона може пояснити вже відомі слідству обставини злочину, а й у тому, що за її допомогою встановлюються нові обставини й факти, які не були відомі слідчому на момент висунення версії. Якщо версія виражає об'єктивну істину, то з її змісту аналітично можуть бути виведені не тільки ті висновки (факти), встановлення яких передувало висуненню версії, а й ті, які стали відомі після її висунення.

Зі структури версії як логічної моделі розслідуваного злочину в цілому чи його окремих епізодів випливає, які елементи цієї моделі є в наявності, а які відсутні й потребують додаткового пошуку та перевірки для того, щоб модель стала повною. Виявлення під час перевірки версії нових фактів, невідомих до її висунення, підвищує ступінь її надійності. Спроможність версії не тільки пояснювати раніше відомі факти, а й виявляти нові — важлива умова можливості перевірки висунутого припущення, свідчення великого пізнавального значення криміналістичних версій.

4.3

ПОБУДОВА Й АНАЛІЗ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ

Логічний процес побудови версій є єдиним для всіх її різновидів (слідчої, судової, експертної, загальної, окремої). Версія не може бути продуктом необгрунтованих і надуманих здогадок і припущень.

В основу версії мають бути покладені фактичні дані, які поділяються на дві основні групи.

1. Дані, отримані з різних джерел, які стосуються кримінальної справи. Вони можуть міститись у судових доказах, матеріалах оперативно-розшукової діяльності, актах відомчих перевірок, заявах і повідомленнях громадян, повідомленнях засобів масової інформації та в інших джерелах. Для побудови версій на основі даних цієї групи застосовують переважно такі логічні прийоми та форми мислення, як аналіз і синтез, безпосередні та опосередковані (здебільшого індуктивні) умовиводи.

2. Дані, які є результатом наукових узагальнень і безпосередньо не стосуються кримінальної справи. Це дані природничих, технічних та інших наук (криміналістики, судової медицини, фізики, хімії), а також отримані з життєвого та професійного досвіду слідчого, узагальнень слідчої, судової та експертної практики. Зокрема, велике значення під час висунення версій мають результати кримінологічного аналізу і видова криміналістична характеристика злочину.

За допомогою аналогії, порівняння та дедуктивних умовиводів ці дані можуть бути використані як основа для висунення версії.

Важливим є використання професійного досвіду слідчого, проте слід обережно підходити до обґрунтування версії за допомогою “слідчої інтуїції”, бо непродуманий підхід до побудови та висунення версії недопустимий.

Існує безпосередній зв'язок між побудовою слідчих версій і прийняттям процесуальних рішень. Як для процесуальних висновків та рішень, так і для висунення слідчих версій необхідні надійні критерії їх оцінювання. Висунення слідчих версій та їх подальша перевірка можуть потребувати прийняття процесуальних рішень, застосування заходів процесуального примусу (обшуку, виїмки, затримання, арешту). Перевірка за допомогою таких засобів необґрунтованих версій може призвести до порушення прав і законних інтересів громадян, що неприпустимо.

Висунення версій — процес, що охоплює всі сумнівні та невідомі обставини розслідуваного злочину. Якщо будь-які обставини слідчому поки що невідомі або сумнівні чи є дані про їх суперечливість, необхідно щодо кожної з цих обставин висунути всі можливі на цей момент розслідування обґрунтовані версії.

Процес розкриття злочинів з використанням гіпотетичного методу пізнання передбачає оцінювання розслідуваної події в цілому та

висунення загальних версій, кожна з яких потім деталізується, поділяється на низку версій за окремими обставинами, що охоплюються загальною версією. Наприклад, у разі виявлення трупа людини з ознаками насильницької смерті розумова діяльність слідчого розпочинається із загальної оцінки отриманої інформації та висунення таких можливих загальних версій:

- вчинено вбивство;
- стався нещасний випадок;
- вчинено самогубство.

Кожна з цих трьох загальних версій передбачає висунення та перевірку окремих версій. Так, припущення про вбивство породжує версії про час, місце, мотив і мету вбивства, його виконавця та співвиконавців, знаряддя вбивства, інші обставини злочину.

Обсяг окремої слідчої версії може бути різним: версія може стосуватися будь-якої обставини, що перевіряється, події чи охоплювати дві та більше взаємопов'язані обставини. Іноді в одній окремій слідчій версії об'єднуються кілька припущень щодо різних обставин злочину (наприклад, про суб'єкт, мотив, час, місце та спосіб). Аналіз і перевірка таких “збільшених”, великих за обсягом версій ускладнені і їх можуть здійснити тільки досвідчені, висококваліфіковані слідчі. Під час розслідування багатоепізодних, складних злочинів бажано, щоб окремі версії охоплювали якусь одну обставину. При цьому збільшується кількість версій, але спрощуються їх аналіз і перевірка.

Логічна розробка висунутої версії призводить до уявлення про те, які факти, явища й обставини мають існувати насправді, якщо висунута версія виражає об'єктивну істину. Визначення конкретних наслідків, що впливають з кожної висунутої версії, — основне завдання *аналізу (розробки) версії*.

Важко передбачити всі наслідки висунутого припущення. Ступінь надійності версії тим вищий, чим більше наслідків виводиться з версії і підтверджується під час перевірки. Наслідки, що впливають з висунутої версії, мають бути максимально деталізовані для того, щоб полегшити їх порівняння з фактами реальної дійсності.

Логічні наслідки зробленого слідчим припущення щодо певної обставини розслідуваного злочину відображаються в питаннях, що мають бути з'ясовані. Визначення стосовно кожної висунутої версії вичерпної сукупності таких питань — одна з передумов повноти, всебічності та об'єктивності розслідування справи.

ПЕРЕВІРКА КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ВЕРСІЙ

Здійснювана при розслідуванні перевірка логічно виведених з висунутих припущень наслідків (фактів, явищ, закономірностей) спрямована на те, щоб виявити, чи існують вони насправді.

Засоби та методи перевірки криміналістичних версій різноманітні і відрізняються від тих, які застосовують для перевірки гіпотез у науковому пізнанні закономірностей природи та суспільства. Ці відмінності пояснюються передусім тим, що засоби й методи перевірки криміналістичних версій призначені для практичного пізнання конкретного соціального явища — злочину — і спрямовані на вирішення питання про винність або невинність конкретного суб'єкта. Тому вони мають відповідати суворим критеріям *надійності, правдивості, моральності та припустимості*. Здійснювана в умовах певного правового режиму перевірка криміналістичних версій не може базуватися на застосуванні нормативно несанкціонованих методів і засобів, методик, які науково не обґрунтовані і перебувають на стадії експериментальної перевірки.

Засоби й методи перевірки криміналістичних версій визначають залежно від того, до якого різновиду вони належать. Слідчі та судові версії перевіряють переважно виконанням слідчих і судових дій. При цьому застосовують також оперативно-розшукові засоби й методи, однак вони мають допоміжний характер. Для перевірки оперативно-розшукових версій найчастіше використовують засоби й методи оперативно-розшукової діяльності; при цьому процесуальні засоби до речі лише в тому обсязі, в якому їх застосовують під час розслідування кримінальної справи, що здійснюється паралельно. Застосування процесуальних засобів перевірки оперативно-розшукових версій поза межами судочинства неприпустиме.

Специфічні й форми застосування спеціальних знань для перевірки слідчих, судових і оперативно-розшукових версій. Під час перевірки слідчих і судових версій спеціальні знання використовують переважно у формі експертизи та залучення спеціалістів до участі у виконанні слідчих дій, а для перевірки оперативно-розшукових версій характерна непроцесуальна форма застосування спеціальних знань. Експертні версії перевіряють також на основі суворої право-

вої регламентації із застосуванням загальнонаукових і спеціальних методів.

Існують загальні правила перевірки криміналістичних версій. У теорії криміналістики використовують принцип паралельної (одночасної) перевірки версій, що забезпечує найоптимальніший темп розслідування, економію робочого часу слідчого, його сил, а також коштів. Поступова перевірка версій з дотриманням черговості не гарантує отримання цих переваг, а навпаки, містить загрозу втратити сліди злочину, цінну доказову інформацію, що спричинює необхідність здійснення повторних слідчих дій, призводить до порушення процесуальних строків розслідування.

Кожний наслідок, що випливає з висунутої версії, необхідно детально перевірити. Доки версія не спростована і не відкинута, кожний факт, що логічно випливає з неї, необхідно перевірити з позиції відповідності чи невідповідності його реальній дійсності. Обмеження перевірки дослідженнями тільки якоїсь певної частини наслідків не дає підстав для впевненості, що підтверджена версія виражає об'єктивну істину у справі.

Якщо при перевірці отримано суперечливі дані, одні з яких підтверджують версію, а інші спростовують її, зупиняти перевірку цієї версії неприпустимо — вона повинна тривати до повного виявлення та усунення розбіжностей.

З метою глибшої та детальнішої перевірки обставин, що впливають із висунутої версії, необхідно використовувати, якщо можливо, комплекс процесуальних і непроцесуальних засобів (наприклад, необхідно допитати свідків, здійснити слідчий експеримент, оперативно-розшукові заходи).

Послідовність виконання комплексу слідчих і оперативно-розшукових дій визначається з урахуванням певних факторів. Передусім виконують дії, спрямовані на виявлення й фіксацію слідів злочину, що швидко змінюються, а також доказів, які можуть бути втрачені чи навмисно змінені. Першими здійснюють також заходи, спрямовані на припинення злочинів, що готуються, а також на те, щоб перешкодити злочинцю знищити речові докази, утекти чи покінчити життя самогубством.

За інших рівних умов насамперед виконуються дії, результати яких мають значення для перевірки кількох версій, а також ті, які в тому чи іншому конкретному випадку можуть дати істотніші та

надійніші результати. Дії, спрямовані на встановлення попередніх епізодів злочину, доцільно виконувати до здійснення заходів, спрямованих на перевірку фактів, виявлених пізніше.

Важливе загальне правило перевірки версій полягає в тому, що перевірка здійснюється доти, поки висунута версія не буде спростована або поки не з'являться умови, за наявності яких її можна буде вважати об'єктивною істиною.

Філософи твердять, що припущення про будь-який факт перетворюється на достовірне знання про нього, якщо можна довести, що з цього факту й тільки з нього випливають виявлені наслідки. Гіпотеза перетворюється на достовірне знання й тоді, коли доведено, що з усіх можливих причин певного факту треба виключити як недоведені всі причини, крім однієї, що спричинила цей факт.

Наведені умови достовірності гіпотези застосовують і до криміналістичних версій. **Версія достовірна** в таких випадках:

- якщо було висунуто всі можливі припущення стосовно обставини злочину, яка перевіряється, і при розслідуванні на основі нових додаткових даних не виникло іншої версії, що стосується тієї ж обставини. Наприклад, у справі про вбивство з трьох можливих версій (умисне вбивство, необережне вбивство, нещасний випадок) підтвердилася версія про умисне вбивство. Якби при розслідуванні було встановлено, що можливих причин смерті в цьому разі більше, то виключення двох із них не було б достатнім доказом істинності третьої версії. Версія про умисне вбивство стала б неправильною, а істинною була б версія (про самогубство), не висунута слідчим;
- усі висунуті версії про певну обставину були перевірені, і всі їх, за винятком однієї, що була об'єктивно підтверджена, було спростовано та відкинута;
- усі наслідки (обставини), що логічно виводяться з підтвердженої версії, були всебічно досліджені та знайшли підтвердження, тобто виявлені насправді;
- підтверджена версія повністю узгоджується з усіма іншими обставинами справи.

Тільки за наявності сукупності наведених умов можна визнати версію, що підтвердилася, такою, що відповідає дійсності, виражає об'єктивну істину у справі.

Зазначені умови достовірності можна застосовувати тільки до *однорідних версій*, тобто до тих, що стосуються однієї обставини злочи-

ну, яку перевіряють. Якщо, наприклад, перевіряють три версії: про спосіб, мотив і суб'єкт злочину, то підтвердження будь-якої з них ще не є підтвердженням її достовірності. У цьому разі наведені раніше умови достовірності версій застосовувати не можна, бо версії, які перевіряють, не є однорідними. Зазначимо також, що в цьому разі щодо трьох різних елементів складу злочину було висунуто тільки по одній версії, тоді як будь-яка обставина справи, яку перевіряють, породжує два протилежних припущення (версії): тезу та антитезу (вчинено розкрадання — розкрадання не було). Тільки за умови перевірки однорідних версій можна застосовувати умови достовірності.

Контрольні питання

1. Що означає “криміналістична версія”?
 2. Класифікація криміналістичних версій. Спосіб їх здійснення.
 3. Побудова та аналіз версії.
 4. У чому полягає перевірка криміналістичної версії?
-

ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО УЧАСТІ В РОЗКРИТТІ ЗЛОЧИНІВ. ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ТА ЕКСПЕРТНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ У РОЗКРИТТІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ. ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО

5.1

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Боротьба зі злочинністю передбачає широке залучення громадян до охорони громадського порядку, запобігання та припинення злочинів. Участь громадськості в розкритті злочинів сприяє своєчасному виявленню тих із них, що готуються чи вже вчинені, з'ясуванню причин і умов, що сприяють їх вчиненню, встановленню осіб, що скоїли злочини, і розшуку злочинців. Залучення громадськості до діяльності правоохоронних органів у сфері розкриття злочинів — важливий фактор зміцнення законності.

Представники громадськості, беручи участь у розкритті злочинів, мають право діяти в межах повноважень, які надані їм законом, статутом організації, членами якої вони є, чи іншим нормативним актом. Але при цьому вони не можуть підмінити слідчого і оперативних працівників.

Використання громадськості, тобто непроцесуальних осіб і організацій, у розслідуванні злочинів сягає корінням у давнину. На першому етапі розслідування слідчий майже завжди звертається по допомогу до громадськості, щоб отримати інформацію стосовно події злочину, його учасників і свідків. Подання окремими особами та організаціями допомоги в боротьбі зі злочинністю — громадський обов'язок і законна повинність організацій та їх керівників. Організації повинні брати участь у встановленні причин і умов вчинення злочинів (повідомляти правоохоронні органи, надавати необхідну

документацію, виділяти осіб для участі у слідчих діях і підготовчих заходах).

Необхідно розрізняти процесуальних і непроцесуальних учасників громадськості в розкритті злочинів. До процесуальних належать поняті, спеціалісти. Відомості щодо них заносять до протоколу слідчої дії. У слідчих діях беруть участь також інші особи, відомості про яких не вказуються. Зокрема, до ексгумації трупа залучають копачів; для реконструкції обстановки та створення умов експерименту слідчий залучає столяра, тесляра, пічника; для огляду місця події чи обшуку з метою розкриття сховищ, для того щоб вилучити сліди разом з підлоговою дошкою, залучають відповідного спеціаліста-виконавця. Такі особи є виконавцями певних дій, технічної роботи зі збирання доказів, яку слідчий не зобов'язаний здійснювати самостійно. До таких осіб належать також громадяни, яким слідчий доручає охороняти місце події, виконувати окремі операції, не пов'язані з безпосередньою участю у слідчих діях. Тому таких осіб доцільно називати учасниками-виконавцями, які не мають процесуальної регламентації. До процесуальних учасників громадськості належать також громадський обвинувач і громадський захисник, які уповноважуються відповідними трудовими колективами підприємств, установ та організацій і висловлюють думку колективу щодо вчиненого злочину, його кваліфікації, а також покарання, яке може бути застосоване до підсудного в судовому засіданні.

Залучення громадськості до участі в розслідуванні злочинів може здійснюватися з особистої ініціативи особи чи після запрошення її слідчим або органом дізнання. У першому випадку громадянин діє з власної доброї волі, виконуючи громадський обов'язок, іноді на свій страх і ризик (наприклад, у разі затримання та доставлення в міліцію хулігана чи грабіжника). Якщо особа допомагає органам за запрошенням слідчого чи оперативного працівника, її діяльність підпорядковується певним *принципам залучення громадськості* до участі в розкритті та розслідуванні злочинів, до яких належать:

- добровільна участь у поданні допомоги органам дізнання та попереднього слідства;
- забезпечення особистої безпеки осіб, які залучаються до участі у слідчих діях і оперативних заходах;
- економність у використанні допомоги громадськості (зокрема, залучати мінімальну кількість громадян для “прочісування” великих територій з метою огляду, розшуку злочинців тощо);

- ефективність використання допомоги громадськості, тобто зменшення витрат усіх видів ресурсів для досягнення бажаних результатів;
- припустимість, тобто функції слідчого — порушення кримінальної справи та виконання розслідування — не можна передоручати представникам громадськості. Сприяння та допомога громадськості не стосуються безпосередньо слідчих дій;
- дії, які доручаються громадськості, мають відповідати морально-етичним нормам, бути гуманними й не суперечити закону.

Дотримання перелічених принципів залучення громадськості має стати нормою повсякденної діяльності органів дізнання та попереднього слідства.

5.2

ФОРМИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В РОЗКРИТТІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Участь громадськості в розкритті та розслідуванні злочинів може бути пов'язана і не пов'язана з підготовкою та виконанням слідчих дій.

Із виконанням слідчих дій не пов'язані такі форми участі громадян:

- коли громадянин з власної ініціативи може припиняти злочинні дії, повідомляти правоохоронні органи про вчинені злочини;
- створення громадських формувань — добровільних народних дружин (ДНД), громадських помічників слідчого, державної автоінспекції (ДАІ), оперативних загонів при карному розшуку, підрозділах державної служби боротьби з економічними злочинами (ДСБЕЗ).

До підготовки та здійснення слідчих дій, оперативних заходів залучають громадськість у таких випадках:

- під час відтворення чи реконструкції обстановки з метою ефективного виконання окремих слідчих дій;
- при виявленні джерел інформації стосовно дій, які розслідують;
- для охорони виконуваних слідчих дій (наприклад, огляду);
- для виконання окремих технічних прийомів, необхідних для слідчої дії, пошукових дій для виявлення та вилучення речових джерел;
- при здійсненні окремих організаційних заходів профілактики.

Застосування цих форм залучення громадськості має відповідати наведеним принципам.

Тактика залучення громадськості до розкриття злочинів у більшості випадків визначається конкретними цілями, для досягнення яких необхідна допомога громадськості, характером запланованих з її участю заходів та їх обсягом, а також тим, кого саме слідчий залучає для допомоги в розслідуванні — осіб, які постійно подають допомогу правоохоронним органам (громадських помічників, позаштатних співробітників), чи інших громадян.

5.3

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО, ОПЕРАТИВНИХ І ЕКСПЕРТНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У РОЗКРИТТІ ЗЛОЧИНІВ

Успішна боротьба зі злочинністю неможлива без тісної взаємодії слідчого, оперативно-розшукових та експертних підрозділів. Це зумовлено тим, що і слідчий, і оперативно-розшукові та експертно-криміналістичні підрозділи мають специфічні, притаманні тільки їм засоби розкриття злочинів, і важливо, щоб ці засоби застосовувалися не поодино, а в комплексі.

Так, слідчий наділений повноваженнями виконувати слідчі дії в повному обсязі, передбаченому КПК України, і за їх допомогою встановлює злочинців і доводить їх винуватість у вчиненні злочину, збирає інші докази у справі, виявляє обставини, що сприяли вчиненню злочину.

Великими можливостями в боротьбі зі злочинністю наділені оперативно-розшукові підрозділи, правовою основою діяльності яких є закони України “Про оперативно-розшукову діяльність” та “Про правові основи боротьби з організованою злочинністю”. Уповноважені законом на виконання широкого спектра оперативно-розшукових дій, вони мають великі людські ресурси та технічні засоби, за допомогою яких здійснюють пошук злочинців і можливих свідків вчинення злочинів, а також оперативне спостереження й оперативну розробку. Уповноважені законом мають також значний обсяг інформації оперативно-довідкового характеру, який вони використовують у своїй службовій діяльності, зокрема різні оперативні обліки (за

прізвищем, дактилоскопічний, безвісти зниклих і невпізнаних трупів, викраденої та втраченої зброї, вилучених номерних речей, викрадених речей тощо). Вони широко застосовують технічні засоби пошуку, спостереження, фіксації, службових собак, що дає змогу розшукувати злочинця по “гарячих слідах”, затримувати озброєних злочинців, розшукувати транспортні засоби, які були викрадені злочинцями чи використані ними під час скоєння злочину.

З кожним роком збільшуються можливості експертно-криміналістичних підрозділів у розкритті злочинів. Маючи у своєму штаті досвідчених фахівців з трасології, балістики, дактилоскопії, а також біологів, автотехніків та інших спеціалістів, вони застосовують найсучаснішу техніку для виявлення, фіксації, вилучення і дослідження слідів та інших речових доказів. Експертно-криміналістичні підрозділи органів внутрішніх справ для допомоги слідчим і працівникам органів дізнання створюють відповідні криміналістичні картотеки та обліки (слідів пальців рук, куль, гільз зі слідами зброї, колекцій зброї, підроблених документів, зразків протекторів автомобільних шин тощо). За допомогою цих обліків і колекцій експертно-криміналістичні підрозділи можуть надавати слідчим інформацію, яка має суттєве значення для розкриття та розслідування злочинів.

Взаємодія слідчих, експертно-криміналістичних і оперативно-розшукових підрозділів має ґрунтуватися на таких основних *принципах*.

1. *Дотримання вимог закону*. З метою виключення суб'єктивізму в цьому питанні та залежності взаємодії від волі окремих осіб, що беруть у ній участь, основні аспекти взаємодії регламентуються законом. Так, право слідчого давати доручення та вказівки органам дізнання щодо виконання оперативно-розшукових та слідчих дій і вимагати від цих органів допомоги у виконанні окремих слідчих дій визначається чинним КПК України, зокрема ч. 3 ст. 114 (Повноваження слідчого). У ст. 118 (Окремі доручення) КПК України визначається, що слідчий має право доручити виконання окремих слідчих дій в інших слідчих районах відповідному органу дізнання, який зобов'язаний у 10-денний строк виконати їх. У ст. 103 (Повноваження органів дізнання) КПК України передбачається, що на органи дізнання покладається вжиття оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину у осіб, які його вчинили.

Закон регламентує також ряд важливих питань щодо взаємодії слідчого зі спеціалістами — особами, що мають відповідні знання в галузі науки, техніки, мистецтва тощо, які можуть бути залучені з метою подання слідчому допомоги під час виконання слідчих дій,

спрямованих на виявлення, фіксацію, вилучення та закріплення доказів, роз'яснення питань, що потребують спеціальних знань. Порядок залучення спеціаліста слідчим, його права та обов'язки передбачаються ст. 128-1 КПК України. Спеціаліст обов'язково повинен брати участь у виконанні слідчих дій — огляді трупа, його ексгумації, допиті особи, яка не знає мови, якою здійснюється судочинство.

Порядок призначення та здійснення експертизи у кримінальній справі визначається вимогами ст. 75–77, 196–202 КПК України.

2. Виявлення ініціативи всіма учасниками з метою забезпечення швидкого та повного розслідування. Із законодавчих положень, які регламентують взаємодію слідчого з оперативно-розшуковими та експертно-криміналістичними підрозділами, випливає, що ініціатива в такій взаємодії має йти від слідчого. Саме йому надається право з урахуванням конкретних обставин справи визначати, працівників яких саме служб (підрозділів) необхідно залучити для допомоги, коли і з якою метою. Оперативно-розшукові та експертно-криміналістичні підрозділи повинні виконувати доручення слідчого.

Разом із тим було б неправильно відводити зазначеним підрозділам роль пасивних виконавців рішень слідчого. Інтереси боротьби зі злочинністю потребують від усіх правоохоронних органів, їх служб і підрозділів виявлення ініціативи в розв'язанні покладених на них завдань, реалізації в повному обсязі всіх можливостей для швидкого та повного розкриття злочину і встановлення винних. Тому якщо працівники оперативно-розшукових або експертних підрозділів вважають, що можуть допомогти слідчому в розслідуваній справі, вони зобов'язані йти з ним на контакт, пропонуючи допомогу. Так, якщо оперативні працівники мають інформацію про зв'язки обвинуваченого з можливими співучасниками злочину, про місце схову викраденого майна, місцезнаходження підозрюваного чи обвинуваченого та інші обставини, які мають суттєве значення для швидкого й повного розслідування злочину, вони з власної ініціативи повинні надати цю інформацію слідчому і разом вирішити питання про використання отриманих даних.

3. Тривалість взаємодії, якої потребують інтереси справи. Ініціатива для здійснення взаємодії не повинна бути одноразовою, мати епізодичний характер. Як правило, взаємодія має розпочинатися з моменту порушення кримінальної справи й тривати до повного завершення провадження у справі. Ця вимога є неодмінним принципом взаємодії.

4. Планування як основа взаємодії. Як свідчить практика, взаємодія у розкритті злочинів буде конкретною та ефективною, якщо її

побудувати на плановій основі. Необхідно розроблювати письмові узгоджені плани, особливо коли розслідуються неочевидні злочини і на початковому етапі розслідування відсутній підозрюваний. У планах визначається роль усіх учасників взаємодії у вирішенні поставлених питань, зазначаються необхідні заходи, конкретні виконавці та строки виконання. Плани можуть бути спільними та окремими. Спільний план оперативно-розшукових і слідчих дій складають слідчий і оперативні працівники. Після цього його узгоджують, як правило, з начальником оперативного підрозділу. Затверджує цей план вище керівництво. Окремі плани складають тоді, коли обставини потребують детального викладення оперативно-розшукових заходів, відображати які в загальному плані недоцільно.

5. Знання всіма учасниками взаємодії можливостей кожної зі сторін. Слідчий не зможе повною мірою використати можливості оперативних або експертно-криміналістичних підрозділів, якщо не матиме про них достатнього уявлення. Те саме можна сказати про оперативних працівників і експертів. Можливості оперативних і експертно-криміналістичних підрозділів у боротьбі зі злочинністю постійно вдосконалюються, коло їх розширюється, і тому важливо, щоб слідчий був своєчасно поінформований про них для того, щоб він міг передбачити можливість їх використання.

З огляду на викладене взаємодію можна визначити як спільну діяльність слідчого, оперативних і експертно-криміналістичних підрозділів з розробки та здійснення заходів, пов'язаних з комплексним використанням процесуальних, оперативно-розшукових і техніко-криміналістичних засобів, з метою успішного розкриття злочинів, встановлення винних і виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і вжиття заходів для їх усунення.

5.4

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ЕКСПЕРТОМ І ОПЕРАТИВНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

Форми взаємодії слідчого з оперативними та експертно-криміналістичними підрозділами визначаються обставинами конкретної розслідуваної справи. Якщо неважко встановити обставини, які підлягають доказуванню, то слідчий взагалі може не контактувати з опера-

тивними працівниками та спеціалістами-криміналістами, вирішуючи всі питання за допомогою слідчих дій. В окремих випадках взаємодія обмежується тим, що слідчий дає окремі доручення та вказівки для подання йому допомоги у виконанні найскладніших слідчих дій (затримання підозрюваного, перевірка та уточнення показань на місці) або для їх самостійного виконання, наприклад доручення про здійснення допиту, обшуку чи виїмки.

У складних справах форми взаємодії різноманітніші. Такими є справи про складні неочевидні злочини й ті, що вчинені організованими злочинними угрупованнями, а також справи, що порушуються внаслідок реалізації оперативних матеріалів. З метою забезпечення тіснішої взаємодії у справах таких категорій створюються слідчо-оперативні групи.

Під час розслідування справ такої категорії взаємодія складається, як правило, з *трьох етапів*.

Перший етап розпочинається з виїзду на місце події і триває до завершення розшуку злочинця по “гарячих слідах”. На цьому етапі слідчий взаємодіє з оперативниками та експертами з метою якнайповнішого вивчення обстановки на місці події, виявлення, фіксації та вилучення речових доказів, отримання вихідної інформації про особу злочинця та переслідування його по “гарячих слідах”.

На місці події слідчий керує слідчо-оперативною групою і визначає обов’язки кожного з її членів. Слідчий оглядає місце події та процесуально оформлює результати огляду. Експертові слідчий доручає фотографувати, виявляти, фіксувати та вилучати сліди на місці злочину, речі, мікрооб’єкти із застосуванням пошукової та іншої криміналістичної техніки, складати плани і схеми. На основі виконаних досліджень експерт попередньо може визначити певні дані щодо особи злочинця, його професії, ознак засобів і знарядь, використаних злочинцем, та інших обставин механізму злочину. За слідами рук можна встановити приблизний вік, за слідами взуття — орієнтовний зріст злочинця, а за наявності доріжки слідів — особливості ходи, за слідами транспортних засобів — марку та модель автомашини. Припущення щодо особи злочинця, використаних ним знарядь злочину і транспортних засобів експерт повідомляє слідчому та оперативному працівникові для їх подальшого застосування в розкритті злочину.

Оперативний працівник виявляє можливих свідків злочину й опитує їх, з’ясовує можливі напрями втечі злочинця, його прикмети, переслідує його й затримує. При цьому оперативний працівник вико-

ристовує можливості кінологічної служби, чергові наряди, а також джерела оперативної інформації. Розшук по “гарячих слідах” може тривати кілька днів, тобто до отримання оперативним працівником інформації про можливе місцеперебування злочинця. Якщо злочинця не встановлено й не затримано, розшук по “гарячих слідах” завершується.

На *другому етапі* слідчий, оперативний працівник і експерт-криміналіст разом аналізують отримані на першому етапі дані про подію злочину та можливих його учасників на підставі отриманої кожним із них інформації. На основі такого обміну інформацією розроблюються та висувуються слідчі версії, узгоджуються заходи для їх перевірки, визначаються конкретні виконавці та розроблюється узгоджений план розслідування справи.

Оперативні працівники на цьому етапі перевіряють раніше судимих, які мешкають поблизу місця злочину, осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, а також вивчають і аналізують розкриті й нерозкриті справи про аналогічно вчинені злочини, орієнтують особовий склад суміжних органів внутрішніх справ про вчинений злочин, викрадені речі, отримують інформацію з оперативних джерел і ставлять відповідні завдання перед негласним апаратом.

Експерт зі слів очевидців складає суб’єктивний портрет злочинця, розмножує його та передає в підрозділи органів внутрішніх справ — охорони, службу дільничних інспекторів міліції та ін.; перевіряє за криміналістичними обліками сліди, вилучені на місці події, здійснює експертизи за постановою слідчого та інформує його про їх результати.

Другий етап завершується встановленням особи злочинця.

Завдання *третього етапу* — отримати докази, що підтверджують або спростовують підозру у вчиненні злочину, встановити всіх учасників злочину, виявити і вилучити викрадене майно, забезпечити можливу конфіскацію майна особи, яка вчинила злочин, отримати додаткові докази, з’ясувати причини та умови вчинення злочину. Усі ці завдання слідчий, експерт і оперативний працівник розв’язують разом.

Найтісніше слідчий взаємодіє з експертом і оперативним працівником у справах, що порушуються внаслідок реалізації оперативних матеріалів. Оперативні працівники, отримавши інформацію про злочини, які готуються чи тривають, вживають заходів зі встановлення

всіх співучасників злочину, можливих свідків, місця переховування майна, здобутого злочинним шляхом, а також здійснюють оперативне стеження та фіксують злочинну діяльність і контакти фігурантів, з'ясовують інші обставини, що мають значення для розслідування справи. Наявну інформацію систематизують і передають слідчому для попередньої оцінки, не розкриваючи всіх джерел її отримання. Слідчий оцінює надані оперативними працівниками попередньо зібрані матеріали з точки зору достатності, достовірності й обґрунтованості і приймає рішення про порушення кримінальної справи чи пропонує оперативним працівникам доопрацювати їх і здобути додаткові дані. У разі прийняття позитивного рішення про порушення справи слідчий обговорює з оперативними працівниками, коли розпочати реалізацію оперативних матеріалів з кожної слідчої дії — затримання, одночасного обшуку за місцем роботи чи проживання підозрюваних, виїмки документів, допитів свідків тощо. Допомога оперативних працівників, які займалися попередньою оперативною розробкою злочинця чи групи злочинців, у виконанні слідчих дій сприяє швидшому та повнішому розкриттю злочину.

Фахівець-криміналіст допомагає слідчому добрати документи, що підлягають вилученню під час обшуку чи виїмки, допомагає в застосуванні пошукової техніки з метою виявлення таємних схованок, застосовує фотографію, аудіо-, відеозапис та іншу криміналістичну техніку.

5.5

ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ФОРМИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Профілактична діяльність — це система заходів економічного, соціально-культурного та правового характеру, що їх застосовують державні органи та громадські організації з метою боротьби зі злочинністю, усунення причин і умов вчинення злочинів, запобігання їм. Тому за видом суб'єкта профілактичну діяльність поділяють на *слідчу профілактику*, яку здійснює слідчий, *оперативну*, яку здійснюють органи дізнання, *експертну*, *судову* та ін.

Профілактика може бути *загальною* та *індивідуальною*.

Розслідування злочинів і справедливе покарання злочинців, як і боротьба з правопорушеннями загалом, спрямовані на виконання загальнопрофілактичної функції. Разом з тим органи дізнання та попереднього слідства під час виконання своїх функцій зобов'язані здійснювати також індивідуальну профілактичну роботу: виносити застереження, попередження, накладати штрафи тощо.

Відповідно до ст. 22 КПК України суд, прокурор, слідчий і особа, яка здійснює дізнання, зобов'язані вжити всіх необхідних передбачених законом заходів щодо всебічного, повного та об'єктивного дослідження справи.

У зв'язку зі здійсненням дізнання, попереднього слідства та судового розгляду справи орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані згідно зі ст. 23 КПК України виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню злочину. Засобами й методами виявлення причин є слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, розвиток і узагальнення слідчої та судової практики, анкетування та опитування різних категорій осіб — слідчих, оперативних працівників, засуджених і тих, хто відбуває покарання, посадових осіб та ін. На основі зібраної інформації формулюють загальні й конкретні причини та умови, які сприяють вчиненню злочину. Узагальнені матеріали доводять до громадськості (наприклад, через пресу, лекції на підприємствах). Один із процесуальних засобів впливу слідчого — внесення подання у відповідний державний орган, громадську організацію чи посадовій особі стосовно прийняття заходів щодо усунення виявлених причин злочину (ст. 23-1 КПК України).

Форми профілактичної діяльності різняться за етапами розслідування злочинів. На етапі порушення кримінальної справи орган дізнання і слідчий виконують профілактичну роботу обмеженими процесуальними засобами: за допомогою бесід, попереджень, контролю за рухом та розподілом матеріальних засобів (якщо у вчиненій події відсутні ознаки злочину, вживають адміністративних заходів).

Основна робота з профілактики здійснюється на наступному етапі розслідування, коли зібрано всю інформацію, досліджено механізм злочину і встановлено його причини. Наприклад, дотримуючись принципу збереження таємниці слідства, на цьому етапі слідчий рідко виступає перед колективом, де вчинено крадіжку, і не розкриває способи її вчинення. Він найчастіше вносить подання і ще до кінця слідства зобов'язує керівництво організації ліквідувати причини та

умови вчинення злочину (встановити охоронну сигналізацію, посилити пропускний режим, огородити територію, освітити конкретні ділянки території сховища чи складу тощо).

На заключному етапі розслідування судового розгляду організуються виїзні сесії суду на виробництві, вносяться подання, окремі ухвали та ін.

Контрольні питання

1. Принципи залучення громадськості до участі в розкритті та розслідуванні злочинів.
 2. Основні форми участі громадськості у розкритті та розслідуванні злочинів.
 3. Принципи взаємодії слідчих, оперативних і експертних підрозділів.
 4. Основні форми взаємодії слідчого з експертом і оперативними працівниками під час розкриття та розслідування злочинів.
-

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИКИ

6.1

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ЗАРОДЖЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ПРАКТИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Пізнання події злочину — складна багатопрофільна діяльність, яка потребує емпіричних і наукових знань з різних галузей науки, техніки, мистецтва та ремісництва. З давніх часів для розслідування злочинів, особливо пов'язаних із вбивством і заподіянням тілесних ушкоджень, застосовували спеціальні знання, запрошували для цього осіб, які розумілися на цій справі, допомагали розв'язувати складні завдання у процесі розслідування.

Перші спеціальні знання були досить примітивні і торкалися переважно медицини. Такі знання застосовували під час медичного огляду потерпілих, оглядів трупів для встановлення причин смерті. Так, Папа Інокентій III (1200) для з'ясування причин смерті особи наказував звертатися до лікарів, а відомий кодекс “Кароліна” (1532) встановив обов'язкову участь лікарів у розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я.

Проте перші спеціальні знання мали більше емпіричний, ніж теоретичний характер, тому їх носіїв вважали обізнаними людьми. Нині їх називають спеціалістами. У цьому зв'язку історію криміналістики прийнято розглядати через призму розвитку та становлення спеціальних знань у кримінальному судочинстві, у взаємозв'язку з розвитком судової експертизи й виникненням експертних установ і, отже, формуванням і виникненням безпосередньо науки криміналістики.

Зі створенням Аптекарського Приказу лікарів регулярно залучали до медичного огляду живих осіб.

За часів царювання Олексія Михайловича почали застосовувати хімічні експертизи, особливо для досліджень “о зельє лихом”, тобто

про рослини, якими користувалися знахарі й чаклуни. Отруту досліджували експериментально. Так, для того щоб виявити, котрий із двох порошоків є миш'яком, ними годували голубів; той порошок, від якого голуб гинув, і був миш'яком.

До тих часів належать також свідчення про виникнення психіатричної експертизи; першими “експертами” були монахи.

Із започаткуванням судово-медичної, хімічної та психіатричної експертизи запроваджується й експертиза документів. Відомо, що у Давньому Римі підробка документів була досить поширена. Існували навіть фахівці зі встановлення підробок. Підроблені заповіти, документи про позики часто були засобами збагачення. Навіть порядні люди не відмовлялися збагатитись у такий спосіб.

Першими експертними установами в Росії були вже згадуваний Аптекарський Приказ та Іванівська площа в Москві. Аптекарський Приказ — це медична установа, яка мала забезпечувати царські аптеки ліками, засновувати польові аптеки, розподіляти у військовій полки лікарів, розглядати їх суперечки. Крім того, аптекарські прикази займалися експертною діяльністю за наказом царя, хоча основною їх функцією було лікування. Однак цей наказ не мав процесуального характеру, а сама експертиза на той час була рідкісним явищем.

Іванівська площа в Москві була місцем перебування дяків і піддячих, які знали грамоту. Спочатку вони складали різні ділові папери: розписки, заставні, листи тощо. Як експертна установа Іванівська площа виникла у другій половині XVII ст., коли піддячі почали досліджувати підроблені документи, а також надавати “юридичні” послуги. Підпорядковувались піддячі та дяки Стрілецькому Приказу.

Криміналістична експертиза виникла на основі судово-медичних досліджень, результатом чого було створення на початку XIX ст. Медичної ради, а в 1811 р. — Міністерства поліції, при якому було засновано Другу медичну раду, що здійснювала судово-медичну експертизу. Власне, це була перша експертна установа Росії.

Експертиза документів (особливо підроблених) і грошей розвивалася завдяки створенню Експедиції виготовлення державних паперів у 1818 р. Статут Кримінального судочинства 1864 р. передбачав відсилання всіх підроблених паперів до Експедиції виготовлення державних паперів для встановлення їх достовірності.

Велику експертну діяльність здійснювало Руське технічне товариство, при якому в 1878 р. було створено п'ятий відділ, що займався

фотографією. Відомі російські фотографи В. Срезневський, А. Поповицький, С. Левицький, А. Захар'їн були експертами з технічного дослідження документів.

Проте справжню судово-фотографічну експертизу документів у 1889 р. започаткував науковими працями та відкриттям методу підсилення контрастів російський вчений Є. Буринський. Його вважають батьком судово-дослідної фотографії, засновником технічної експертизи документів. У 1893 р. при прокуророві Петербурзької судової палати було створено державну судово-фотографічну лабораторію на чолі з Є. Буринським.

6.2

КРИМІНАЛІСТИКА В УКРАЇНІ В ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Криміналістична література. Криміналістика як самостійна наука бере початок з кінця ХІХ ст. Засновниками її вважають австрійського професора Г. Гросса (1847–1915) і французького криміналіста А. Бертильона (1853–1914), які зробили великий внесок у створення цієї важливої для правосуддя науки.

Формування криміналістичних знань нерозривно пов'язане з розвитком кримінально-процесуальної науки. Саме у працях процесуалістів порушувалися питання про прийоми збирання, виявлення й дослідження речових доказів, тактику виконання слідчих дій тощо. У Росії одними з перших таких видань були праці П. Раткевича “Зерцало правосуддя” (1805), невідомого автора “Керівництво зі слідчої частини” (1831), М. Орлова “Досвід короткого керівництва для проведення слідств” (1833), Я. Баршева “Підстави карного судочинства стосовно російського карного судочинства” (1841), М. Калайдовича “Вказівки для проведення судових слідств” (1849), Е. Колоколова “Правила й форми проведення слідств, складені за Зводом законів” (1850).

Активного розвитку науковій дослідженню засобів боротьби зі злочинністю дістали у другій половині ХІХ ст. Цьому сприяли судова реформа 1864 р. і досягнення науки, передусім у хімії та судовій медицині. У той час з'явилися як вітчизняні, так і перекладні зарубіжні праці, присвячені різним аспектам криміналістики.

У 90-х роках було видано різноманітні інструкції, керівництва з розшуку, дізнання та слідства. Так, у 1883 р. київський прокурор М. Шепелев розповсюдив “Інструкцію чинам поліції Київської судової палати по виявленню і дослідженню злочинів”, де давалися вказівки щодо розслідування найнебезпечніших злочинів. Аналогічні інструкції видав у 1898 р. харківський прокурор В. Давидов.

Серед зарубіжних праць, які істотно вплинули на розвиток вітчизняної криміналістики, найпомітніша “Керівництво для судових слідчих, членів загальної та жандармської поліції” Г. Гросса. Ця праця російською мовою вийшла трьома випусками у Смоленську (1895–1897). У ній не тільки узагальнювався досвід слідчої роботи, а й пропонувалося застосовувати у слідчій практиці такі тактичні й технічні прийоми, у яких використовуються дані різних (переважно природничих) наук, спеціально пристосованих для розслідування злочинів. Нову галузь знання Г. Гросс визначив як науку “про реальності кримінального права”, що базується на змішаному правовому та природничо-історичному методі, предметом якої є фактичний аспект злочину і відомості, необхідні для здійснення окремих слідчих дій. Цю науку Г. Гросс назвав криміналістикою. Згідно з таким розумінням криміналістики Г. Гросс вважав її *предметом* учення про виявлення й використання речових доказів, зокрема правила роботи зі слідами, підробними документами тощо; вивчення окремих видів злочинів; питання побуту злочинців (вивчення жаргону, забобонів тощо).

У системі поліцейських і жандармських установ використовувалися також праці вітчизняних криміналістів: монографія повітового поліцейською чиновника І. Снегірьова “Про розшук” (1908), праця поліцейського генерала В. Лебедева “Мистецтво розкриття злочинів” (І. Антропометрія. ІІ. Судово-поліцейська фотографія. ІІІ. Дактилоскопія), яка вийшла трьома випусками (1909–1912). Зазначимо, що В. Лебедев уперше ввів у російську криміналістику визначення поняття **криміналістики**: *це наука, що розроблює методи виявлення й дослідження різних видів слідів (рук, ніг), з'ясовує винних у злочинах, веде реєстрацію злочинців, встановлює “самоособистість”, прийоми кримінального дізнання (розпитування обізнаних осіб і свідків, допити обвинувачених, обшуки, виїмки та огляди) і особливі методи розслідування окремих категорій злочинів*. Іншими словами, вона розглядає й систематизує прийоми кримінального розшуку з метою розкриття злочинів або з'ясування істини події.

В Україні в першому десятиріччі ХХ ст. вийшли праці Г. Брейтмана, В. фон Ланге, Г. Рудого, де порушувалися проблеми криміналістики. Ці праці ще не розглядалися в літературі, тому коротко охарактеризуємо їх.

Праця Г. Брейтмана “Злочинний світ. Нариси з побуту професійних злочинців” (1901) присвячена тактичним прийомам, які використовують професійні злочинці: кишенькові злодії (“марвіхери”, “миїники”), конокради, аферисти, шахраї та ін. Хоча книга колишнього начальника харківської розшукної поліції В. фон Ланге “Злочинний світ. Мої спогади про Одесу та Харків” (1906) належить до жанру спогадів, у ній автор не тільки розповів про техніку розкриття того чи іншого злочину, а й докладно охарактеризував злочинців різних категорій: убивць, розбійників, грабіжників, злодіїв, шахраїв, фальшивомонетників, винокурів, розкриваючи професійні таємниці їх злочинної діяльності.

У 1905 р. за розпорядженням київського поліцмейстера було видано “Звіт про діяльність розшукного відділення київської міської поліції за 1902, 1903 і 1904 р.”, автором якого був завідувач розшукного відділення колезький секретар Г. Рудий. Ім’я цього українського криміналіста-практика, як і його праця, донедавна залишалося невідомим, незважаючи на те що він зробив значний внесок у розвиток не тільки української, а й російської криміналістики.

За обсягом і змістом Звіт Г. Рудого більше нагадує наукову монографію, ніж службовий документ. Складається він з 12 глав, де крім питань організації й діяльності розшукного відділення розглядаються випадки підпалювання, конокрадства, бродяжництва, жебрацтва, проституції, підпільної адвокатури та інші злочини, а також чинники, що заважають успішній боротьбі зі злочинністю. Важливе місце у Звіті посідає проект організації дактилоскопічних бюро в Російській імперії, підготовлений автором і направлений керівництву київської поліції наприкінці 1903 р.

Нині цінність праці Г. Рудого полягає в тому, що вона вносить певні зміни до наявних у науковій літературі тверджень стосовно окремих питань історії вітчизняної криміналістики. Посилаючись на це джерело, можна впевнено говорити, що перше в Росії дактилоскопічне бюро було організоване в Києві і чини київської розшукної поліції першими в Російській імперії для розкриття злочинів використовували валізу слідчого та службово-розшукових собак.

Після судової реформи 1864 р. коло осіб, яким доручалося здійснювати експертизи, значно розширилося. Згідно зі Статутом кримінального судочинства (ст. 326) як обізнані особи могли бути запрошені лікарі, фармацевти, професори, учителі, техніки, художники, ремісники, скарбники та інші особи, які мали спеціальні знання і особливий досвід “...по якій-небудь службі або частині”. Як експертів з порівняння підписів і почерку дозволялося залучати також чинів поліцейських управлінь.

До судово-медичних експертиз слідчі на місцях найчастіше залучали лікарські управи. Уже в 60–70-х роках XIX ст. майже всі вони мали штатних експертів, у розпорядженні яких були мікроскопи, хімічні реактиви та просте обладнання. Їхню роботу контролювала лабораторія при Медичному департаменті, яка в разі потреби здійснювала повторне дослідження.

До справи про підробку грошових знаків та інших цінних паперів як судово-експертний заклад періодично залучали Експедицію виготовлення державних паперів, що випускала паперові грошові знаки, облігації тощо. Якщо виникали вузькоспеціальні питання з біології та інших наук, слідчі й судові органи зверталися до Центральної хімічної лабораторії Міністерства фінансів, де здійснювались експертизи, пов’язані з дослідженням різних рідин: спирту, одеколону, мастил, політури тощо.

Технічну експертизу документів, фірмових знаків і знаків клеймування здійснювали Мануфактурна рада Міністерства фінансів та Єдина медична рада при медичному департаменті Міністерства внутрішніх справ. Експертною діяльністю займалося також Російське технічне товариство. У його складі в 1878 р. було створено фотографічний відділ, де здійснювались різні експертизи, зокрема досліджувались документи.

Часто до експертиз суд і поліція залучали фахівців з медицини, хімії та психіатрії.

Відомо, що українські вчені одними з перших почали здійснювати судово-медичні дослідження слідів крові. Піонером у цьому напрямку був Харківський університет. Там ще в 1866 р. Ф. Ган захистив докторську дисертацію, присвячену судово-медичним дослідженням слідів крові, а в 1893 р. приват-доцент С. Дворніченко написав дисертаційне дослідження на тему “До питання про відміну крові людини від крові ссавців тварин у судово-медичному відношенні”.

Криміналістичні заклади. Першим криміналістичним закладом у Росії була судово-фотографічна лабораторія, відкрита в 1889 р. при

Петербурзькому окружному суді. Створив її на власні кошти вчений-криміналіст Є. Буринський. У 1912 р. лабораторію розформували, а замість неї організували кабінет науково-судових експертиз, що підпорядковувався прокурору Петербурзької судової палати. Протягом двох наступних років аналогічні кабінети з'явилися у Москві, Києві та Одесі. Експертна діяльність цих кабінетів була набагато ширшою. Згідно із законами від 28 липня 1912 р. і 4 липня 1913 р. кабінети науково-судових експертиз призначалися для досліджень у кримінальних і цивільних справах за допомогою фотографії, дактилоскопії, хімічного й мікроскопічного аналізів та інших прийомів, за винятком досліджень, які здійснювали лікарські відділення губернських правлінь, а також для сприяння в особливо важливих випадках слідчій владі у виявленні винних і з'ясуванні злочинів або встановленні невинності підозрюваного.

Діяльність кабінетів регламентувала спеціальна інструкція. До функцій керівника та його помічника входило дослідження, складання висновків про експертизу, вирішення технічних питань у судових засіданнях, виїзд на місце вчинення чи виявлення злочинів для фотографування та участі в огляді місцевості, трупів, зломів і слідів.

Структурно кабінети складалися з трьох відділів: фотографічного, кримінально-технічного та хімічного. У фотографічному відділі застосовувалася метрична, репродукційна, проєкційна фотографія, мікрофотографія та фотографія в ультрафіолетових променях.

Київський кабінет науково-судових експертиз, заснований у лютому 1914 р., очолив криміналіст С. Потапов (1873–1957), який пізніше став одним із засновників радянської криміналістики. Він залучив до роботи в новому закладі відомих представників природничих наук приват-доцентів Київського університету В. Фаворського, М. Петрова та О. Семенцова, доктора медицини М. Туфанова. В Одесі керівником відкритого у квітні 1914 р. кабінету науково-судових експертиз став учений-криміналіст М. Макаренко.

Свідчень про дореволюційну діяльність Київського та Одеського кабінетів науково-судових експертиз збереглося мало, більшість матеріалів втрачено під час громадянської війни. З опублікованих звітів відомо, що в середньому за рік у кабінетах здійснювалося майже 300 різноманітних експертиз. Наприклад, в Одеському кабінеті за три роки роботи було здійснено 738 експертиз: у 1914 р. — 215, у 1915 — 279, у 1916 р. — 244. Дослідження розподілялися так: порівняння почерків — 346, інші дослідження документів — 122, дакти-

лоскопія — 38, дослідження волосся, сперми та крові — 43, хімічні — 122, інші види дослідження — 67.

На превеликий жаль, перші кабінети науково-судової експертизи проіснували недовго. Під час революції 1917 р. та громадянської війни більшість із них практично припинили свою діяльність. Але й за ці кілька років вони зробили значний внесок у розвиток вітчизняної криміналістики, упроваджуючи у слідчу практику науково-технічні прийоми та методи.

Кримінально-реєстраційні підрозділи поліції. Особливу систему криміналістичних закладів становили кримінально-реєстраційні підрозділи поліції. Перше в Росії Реєстраційне бюро, яке називалось антропометричною станцією, було створене при Петербурзькій розшукній поліції в 1890 р. для позбавлення рецидивістів можливості приховувати свою попередню судимість, а також для реєстрування підозрілих осіб, які бажали приховати своє минуле і справжнє ім'я. Через два роки в периферійних містах було створено ще 12 аналогічних станцій, у тому числі й єдина в Україні — Одеська. Більшість із них підпорядковувалися тюремним комітетам. Основна функція цих станцій полягала в реєстрації й ототожненні злочинців за допомогою антропометричних вимірювань за системою, розробленою А. Бертильоном.

Антропометричний метод реєстрації передбачав 12 вимірювань певних частин тіла людини. Протягом 1890–1897 рр. у Російській імперії за системою А. Бертильона було зареєстровано 27 тис. осіб (23 тис. чоловіків і 4 тис. жінок), серед яких виявлено 1700 рецидивістів і 180 рецидивісток.

Можливості фотографії в поліцейській реєстрації почали використовувати ще в 60-х роках XIX ст. У 1862 р. при Санкт-Петербурзькій поліції було організовано фотографічне бюро “для зняття портретів з обвинувачених з метою встановлення їх особи”. В Україні перше поліцейське фотографічне ательє з'явилося в 1864 р. у м. Бобринці (нині Кіровоградської обл.). Воно було організоване на кошти, зібрані за підпискою населення, з метою додавання фотокартки до всіх важливих випадків судово-поліцейських справ. Але застосування фотографії було епізодичним і не створювало системи. Наукова база для виникнення судової фотографії з'явилася наприкінці XIX ст. Як зазначалось, великий внесок в її розвиток зробив російський учений Є. Буринський.

Про те, що науково-теоретичний і практичний рівень судової фотографії в Росії був високий, свідчить найвища нагорода, яку одер-

жав російський відділ судово-поліцейської фотографії на міжнародній фотографічній виставці у Дрездені (1909). У російському відділі експонувались інструкції, таблиці та практичні посібники із судової фотографії, реєстраційні знімки злочинців та відбитки їх пальців, фотоілюстрації про розкриття найнебезпечніших злочинів — убивств, розбійних нападів, крадіжок зі зломом, фальшивомонетництва, шахрайства тощо.

У Києві антропометричний кабінет було організовано наприкінці 1901 р. при розшукній частині міської поліції. На той час єдиним технічним засобом у поліції був фотографічний апарат, придбаний в 90-х роках XIX ст. Діловодство розшукної частини складалося з двох журналів: настільного реєстру, де фіксувалися “темні особи”, та розшукового алфавіту, де значилися списки розшукуваних осіб. Причиною цього було те, що в розшукній частині не було постійного особового складу як такого. Розшукові обов’язки виконували кілька відряджених городових, які підпорядковувались завідувачеві розшукної частини. До речі, цю посаду обіймали чини міської поліції за сумісництвом.

У серпні 1901 р. розшукну поліцію Києва очолив колезький секретар Г. Рудий. Через місяць після призначення він виїхав у закордонне відрядження, під час якого відвідав спочатку Лондон, а потім Париж. Результатом його двомісячного ознайомлення зі станом розшукної справи в Англії та Франції стала повна реорганізація київської розшукної поліції.

Одним із важливих заходів з удосконалення кримінальної реєстрації було створення антропометричного кабінету. Порядок реєстрації був такий: на кожного доставленого до розшукної частини складали антропометричну картку за системою А. Бертильона у трьох примірниках. Один примірник розміщувався у шафі № 1, поділеній на ящики за видами вчинення злочинів (вбивці, злодії, шахраї, гвалтівники тощо), другий — у шафі № 2, де концентрувалися картки з прізвищами злочинців за алфавітом, третій — у шафі № 3 у порядку реєстрації. Фотокартки невпізнаних трупів містилися у шафі № 4.

За перший рік роботи кабінету, тобто протягом 1902 р., антропометричне вимірювання було застосоване до 2787 затриманих осіб (1563 чоловіків і 1224 жінок), а в 1903 р. — до 3687 осіб (2265 чоловіків та 1422 жінок).

Департамент поліції докладав багато зусиль до розширення мережі антропометричних кабінетів, але централізованого обліку за

лінією розшукової поліції у масштабах імперії до 1908 р. не існувало. Це сталося після створення в усіх губернських і найбільших повітових містах 89 розшукових відділень, які згідно із законом від 6 липня 1908 р. поділялися на чотири розряди. В Україні вони існували в Києві, Одесі, Харкові (I розряд); Катеринославі, Єлисаветграді, Миколаєві (II розряд); Житомирі, Кам'янці-Подільському, Полтаві, Кременчуці, Бердичеві, Херсоні, Сімферополі, Керчі, Новоросійську (III розряд) і Чернігові (IV розряд). Провідним підрозділом розшукового відділення було довідково-реєстраційне бюро, до основних завдань якого входили реєстрація злочинців, систематизація відомостей про них, встановлення особи, видача довідок про судимість і розшук винних осіб. До компетенції бюро належало також здійснення криміналістичних експертиз (дослідження речових доказів, технічних досліджень документів, експертиз почерків тощо). Штати довідково-реєстраційних бюро розшукових відділень усіх розрядів налічували дві одиниці: чиновник, який завідував реєстрацією злочинців і листуванням з розшуків та наглядачів, та фотограф, він же помічник реєстратора злочинців. Характерно, що їхні службові оклади були майже однаковими (для I розряду — 1000 крб, II — 900, III — 800 крб). Нові підрозділи застосовували антропометрію, дактилоскопію, судову фотографію та словесний портрет. На кожного затриманого складали повну реєстраційну картку з трьома фотокартками і дактилоскопічними відбитками у двох примірниках (один — для центрального реєстраційного бюро); особову картку з фотографічним знімком професійних злочинців; алфавітну картку, а також фотокартку для альбому злочинців.

До складу реєстраційного бюро входили фотосалон з антропометричним і дактилоскопічним кабінетом, де застосовувалася методика опису прикмет злочинців за системою “словесного портрета”; карткова реєстратура, де зберігались реєстраційні картки злочинців з їхніми фотокартками, антропометричними та дактилоскопічними даними, картковий розшуковий алфавіт, альбом злочинців і “осіб порочної поведінки”, колекція почерків, знярядь злочинів, злочинських інструментів і шахрайських пристроїв, довідки про судимість і відомості про утримуваних у місцевих в'язницях, відомості за поточними наглядами, газетні вирізки.

Організацію й діяльність реєстраційних бюро регламентували Окрема інструкція (доповнення до циркуляру департаменту поліції від 29 грудня 1906 за № 1) та Інструкція чинам розшукової поліції

(1910), які були обов'язковим керівництвом з реєстрації злочинців. В останній, зокрема, зазначалося, що всі чини розшукних відділень мають бути ознайомлені із судово-поліцейською фотографією, дактилоскопією та антропометрією, фіксуванням слідів гіпсом. Для цього кожна особа, яка влаштувалася на службу до розшукної поліції, зобов'язувалася "...пробути певний час на практичних заняттях з реєстрації злочинців".

Діяльність дактилоскопічних кабінетів регламентувалася спеціальною інструкцією, розробленою департаментом поліції у вересні 1910 р. У ній детально роз'яснювалося про потожирові відбитки пальців, про те, на яких поверхнях вони найчастіше зберігаються, як їх виявляти та фотографувати. В інструкції давалися вказівки щодо дактилоскопічної експертизи (порівняння), яку повинні були здійснювати завідувачі дактилоскопічної реєстрації.

Зауважимо, що в Росії дактилоскопія не була належно оцінена і вважалася допоміжним до антропометрії методом. Такий комбінований метод кримінальної реєстрації, на відміну від європейських країн, існував у Росії до повалення царизму, а в окремих регіонах — і в перші роки радянської влади.

В історико-правовій і криміналістичній літературі зазначається, що вперше в Російській імперії дактилоскопію почали застосовувати у в'язницях наприкінці 1906 р., а у практиці розшукної поліції — з 1907 р. Насправді ж перше дактилоскопічне бюро було створене в січні 1904 р. при розшукній частині київської міської поліції. За перший рік існування цього бюро було дактилоскоповано 2987 осіб: 1590 чоловіків і 1397 жінок.

Історія створення першого в Україні дактилоскопічного бюро заступовує докладнішої розповіді, тим більше що в навчальній літературі цей факт залишається невисвітленим.

У вересні 1903 р. київський поліцмейстер полковник Цихоцький, перебуваючи в Німеччині, відвідав Дрезденську виставку поліцейської техніки, а також місцеву кримінальну поліцію. Повернувшись до Києва, він відрядив завідувача розшукної частини Г. Рудого до Дрездена для ознайомлення з найновішими досягненнями кримінальної поліції з метою застосування їх у Київському розшукному відділенні. Серед експонатів виставки увагу Г. Рудого привернули валіза з численними інструментами, необхідними для виявлення злочинів, і новий спосіб ототожнення особи злочинця за допомогою дактилоскопії. Із Дрездена Г. Рудий вирушив до Берліна, а потім до

Відня, де ознайомився з організацією розшукової справи в цих містах. Після повернення із закордонного відрядження Г. Рудий на власні кошти зробив таку саму валізу, доповнивши її багатьма приладами, необхідними для місцевих умов. Фактично це була перша в Росії слідча валіза, яку почали використовувати під час огляду місця події для виявлення слідів, речових доказів тощо. Як переконаний прихильник нового методу ідентифікації Г. Рудий організував при розшуковій поліції дактилоскопічний відділ, який почав діяти з 1 січня 1904 р. Крім того, він розробив проект організації дактилоскопічних бюро в поліції Російської імперії, який подав керівництву 13 жовтня 1903 р. Цей документ складався з чотирьох розділів: антропометрична система; новий дактилоскопічний метод; організація дактилоскопічних бюро; розшуки злочинців за дактилоскопічними відбитками.

Варто зазначити також ще один пріоритет Київської розшукової поліції — криміналістичну одорологію. Донедавна в літературі зазначалося, що в Росії собаки-шукачі вперше з'явилися на поліцейській службі в 1906 р. Початок цьому було покладено у прибалтійських губерніях, а перший розплідник поліцейських собак відкрився в Петербурзі в 1907 р.

Проте історію російського й українського службового собаківництва треба вести з Києва, коли ще у грудні 1904 р. київська поліція закупила в м. Швелмі (Німеччина) чотирьох собак-шукачів породи вівчарки. До Німеччини було відряджено дресирувальника розшукового відділення, який, пройшовши місячні курси, одержав атестат про успішне вивчення ним "...способу дресирування і виховання собак". Наприкінці 1904 р. одна із собак була залучена до розшуку злочинців по "гарячих слідах". На початку 1905 р. при київській міській поліції було створено розплідник службових собак-шукачів.

Процедура кримінальної реєстрації була надто складною. Тільки в основній реєстраційній картці значилося 120 пунктів, які необхідно було заповнити. Тому департамент поліції, здійснюючи в 1913 р. реформу у сфері кримінального розшуку, спростив кримінальну реєстрацію. Класифікацію злочинців за словесним портретом замінили реєстрацією за дактилоскопією, а антропометрію залишили тільки для впізнання рецидивістів, зареєстрованих у розшукових відділеннях до 1908 р.

Увесь реєстраційний матеріал, який містився в розшукових відділеннях і центральному бюро (понад 200 тис. фотокарток), до 1 січ-

ня 1915 р. було перереєстровано за новою спеціально розробленою таблицею видів злочинності. Згідно з цією таблицею злочинці розподілялися на категорії: 1 — “гастролери”; 2 — кишенькові злодії; 3 — злодійки-проститутки; 4 — прості злодії; 5 — злодії по передпокоях; 6 — злодії по горищах; 7 — злодії по крамницях; 8 — злодії зі зломом квартир і крамниць; 9 — злодії із застосуванням обдурення; 10 — злодії-слуги; 11 — злодії залізничні; 12 — злодії велосипедні; 13 — кублоутримувачі злодіїв; 14 — покупці краденого; 15 — конокради; 16 — шахраї та аферисти; 17 — грабіжники й розбійники; 18 — фальшивомонетники; 19 — підпальвачі; 20 — убивці; 21 — шулери-картярі; 22 — хулігани й “коти”; 23 — бродяги; 24 — глухонімі; 25 — вислано-каторжні; 26 — співучасники злочинів; 27 — баришники театральні; 28 — хіпезники — обкрадачі чоловіків, яких проститутки приводили на квартири; 29 — підкидачі — особи, які обкрадали приїжджих провінціалів, підкидаючи їм на вулиці гаманця з грішми чи золоті обручки; 30 — пушкарі.

На жаль, під час громадянської війни більшість реєстраційних матеріалів розшукних відділень було знищено. Там, де вони збереглися, співробітники карного розшуку успішно використовували їх у перші роки радянської влади для ідентифікації злочинців-професіоналів.

6.3

РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИКИ В УКРАЇНІ У ХХ ст.

Наука криміналістика та судові експертні установи в Україні почали розвиватися тільки після скасування старих судових установ. Народний Секретаріат проголошеної в Харкові Української Народної Республіки на всій її території 4 січня 1918 р. скасував стару судову систему, поліцейські та слідчі апарати. Збереглися лише Київський і Одеський кабінети науково-судової експертизи. Петербурзький згорів за часів революції, а Московський взагалі перестав існувати. Таким чином, експертні установи залишилися тільки в Україні.

Українські кабінети науково-судової експертизи продовжували працювати з перервами, через зміни політичної ситуації. Так, Київський кабінет у 1920 р. був пограбований білополяками і тимчасово перестав працювати.

Не кращим було становище й у колишніх розшукних відділеннях. Створені на їх базі карно-розшукні установи доводилося відновлювати кілька разів, через те що в результаті неодноразових змін влади їх обладнання, обліки, документація були знищені чи пограбовані.

У становленні криміналістики України велику роль відіграли її правоохоронні органи.

Починаючи з грудня 1918 р. декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України було створено Всеукраїнську Надзвичайну комісію, 14 лютого 1919 р. було прийнято “Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали”, а 1 березня 1919 р. — про Народний комісаріат юстиції (НКЮ), який контролював діяльність судів і слідства. Для цього у структурі юстиції було створено контрольно-слідчий відділ.

16 квітня 1919 р. було прийнято декрет про запровадження посади верховних народних слідчих, що призначалися народним комісаром юстиції. Було створено систему слідчих органів, до якої входили народні слідчі та їх помічники при контрольно-слідчих підвідділах місцевих юридичних відділів; особливі народні слідчі при Революційних трибуналах і верховні народні слідчі у складі контрольно-слідчих відділів НКЮ.

Рада Народних Комісарів (РНК) УСРР 16 квітня 1919 р. прийняла декрет “Про організацію карного розшуку”, який не тільки юридично закріпив правове становище наявних в окремих містах карно-розшукових установ, а й визначив єдину на території республіки організацію карного розшуку. На відміну від РРФСР та інших радянських республік ця організація мала певні особливості. Вони полягали в тому, що карний розшук УСРР підпорядковувався НКЮ; складався він із судово-карного розшуку, до обов’язків якого входило здійснення оперативно-розшукових заходів, і судово-карної міліції, на яку покладалося здійснення дізнання.

Рада Народних Комісарів УСРР 3 квітня 1920 р. прийняла “Положення про організацію відділів карного розшуку”, яке закріпило в Україні аналогічну прийнятій у РРФСР організаційно-правову форму побудови апарату карного розшуку. Тепер він був складовою міліції і переходив у підпорядкування НКВС.

Створений у 1920 р. Укрцентророзшук виконував велику організаційну роботу з розбудови місцевих карно-розшукових установ і налагодження їх практичної діяльності. Було видано Інструкцію з дактилоскопії та реєстрації злочинного елемента, Інструкцію про

порядок здійснення обшуків, дізнання, вилучення речових доказів та арешт винних, таблиці категорій злочинного елемента (за видами злочинів).

Інструкції про роботу реєстраційних бюро складали місцеві підрозділи. Осіб реєстрували, описуючи їх за ознаками зовнішності з подальшим створенням картотек за алфавітом. З 1921 р. Укрцентророзшук запровадив також інші способи реєстрації, зокрема дактилоскопічний і антропометричний за методом А. Бертильона. Інструкцією, що надійшла з центру, передбачалося вимірювання 11 ознак злочинця. Українські фахівці запропонували вимірювати ще одну ознаку — ширину щелепної дуги, яку потім було внесено в інструкцію Центру. Проте не було розроблено способу класифікації цих вимірювань, а метод був досить суб'єктивний і неточний (зауважимо, що в європейських країнах ця система на той час вже втратила значення і була замінена дактилоскопічною).

Злочинців розшукували здебільшого за словесним портретом, згідно з прийнятою Інструкцією про складання словесного портрета, рекомендованими правилами фотографування злочинців і трупів сигналетичним методом. Таким чином, ще до входження України до складу СРСР на її території було передбачено три види реєстрації злочинців: за алфавітом, фотографічний і дактилоскопічний. Створювалися відповідні картотеки, альбоми, колекції розшукуваних злочинців, злодіїв-рецидивістів. Крадіжки реєстрували за способом вчинення, створювали картотеки за прізвишками тощо.

У 1922 р. губернські відділи розшуку були обладнані засобами дактилоскопування та фотографування. В Україні було сформовано єдину дактилоскопічну десятипальцеву картотеку, де картки класифікували за основною й додатковою формулою Гальтона — Генрі.

У 1923 р. було запроваджено реєстрацію всіх покараних позбавленням волі та примусовою працею. Методика використання дактилоскопічного обліку була такою. Агент карного розшуку районної ланки під час затримання злочинця дактилоскопував його (виготовляв дві дактилокартки), а начальник відділу надсилав їх до губернського реєстраційного бюро. Там фахівець з дактилоскопії виводив формулу і перевіряв її за картотекою. Протокол разом із примірником дактилокартки надсилали адресату, від якого вона надійшла. Якщо у картотеці не було потрібної інформації, то надіслану картку додавали до картотеки губернського відділу розшуку, а другий при-

мірник з отриманою формулою повертали в район для формування місцевої картотеки. Ідентифікацію за дактилоскопічною картотекою здійснював досвідчений дактилоскопіст, який і складав протокол упізнання. Нині цю операцію виконує експерт-криміналіст за дорученням слідчого чи оперативного працівника; він складає довідку чи висновок експерта.

Боротьба зі злочинністю на основі суворого дотримання законності потребувала вдосконалення технічних засобів пошуку, закріплення й дослідження речових доказів, залучення до кримінального судочинства фахівців різних сфер знань.

Постановою РНК УСРР від 10 червня 1923 р. у містах Києві, Харкові та Одесі створювались кабінети науково-судової експертизи, які відновили свою роботу на базі тих, що діяли раніше. Вони здійснювали судові експертизи і подавали практичну допомогу в розслідуванні злочинів. Ці кабінети стали осередками впровадження наукових знань у слідчу й судову практику.

Постановою РНК УСРР від 25 квітня 1925 р. було затверджено нове “Положення про кабінети науково-судової експертизи”, які повинні були виконувати не тільки експертизи, а й науково-дослідну роботу.

У жовтні 1925 р. кабінети науково-судової експертизи були перетворені на інститути науково-судової експертизи. Відтоді, власне, і почалася плідна науково-дослідна та експертна діяльність українських експертних установ, на базі яких сформувалася перша українська школа криміналістів, до якої входили професори М. Бокаріус, В. Фаворський, М. Петров, М. Макаренко, М. Матвеев, Ю. Сапожников та ін.

Перші директори Київського інституту науково-судової експертизи В. Фаворський, М. Петров, Ю. Сапожников і Б. Вахліс були не тільки організаторами науки, а й зробили вагомий внесок у практику судової експертизи, запровадили гістологічні й фізико-хімічні методи дослідження речових доказів.

Харківський інститут науково-судової експертизи очолив професор судової медицини М. Бокаріус. Ще в 1915 р. у праці “Судова медицина, викладена для юристів” він порушив багато практичних питань збирання й дослідження доказів під час розслідування злочинів. М. Бокаріус був піонером-криміналістом у судовій медицині. Він порушував питання про обов’язкове викладання судової медицини на

юридичних факультетах університетів. За його безпосередньої участі на юридичному факультеті Харківського університету почали викладати курс криміналістики. Становлення судової експертизи й зародження справжніх криміналістичних знань в Україні пов'язані з діяльністю М. Бокаріуса.

Другий етап розвитку криміналістики пов'язаний з відбудовою народного господарства України у складі СРСР, здійсненням нової економічної політики. Цей період характеризується зростанням рівня злочинності, посиленням репресій з боку як центральних, так і місцевих органів влади.

Створені раніше криміналістичні експертні підрозділи продовжували функціонувати. Поступово на зміну старим кадрам почали приходити молоді, з новими ідеями, новим баченням проблем, що поставали перед криміналістикою.

До Київського інституту науково-судової експертизи прийшли С. Тихенко, М. Зюськін, Б. Киричинський, Є. Брайчевська, Т. Барабаш та інші, які згодом стали провідними вченими — фахівцями у галузі судової експертизи. Так, М. Зюськін запропонував методику фіксації слідів на кулях методом “прозорих реплік”, розробив фотографічний метод контрастування за допомогою сенсibilізованих фотоматеріалів, які й нині використовують експерти.

Б. Киричинський є піонером упровадження в експертну практику інфрачервоних, ультрафіолетових і рентгенівських променів для технічного дослідження документів. Він запропонував оригінальні методи дослідження скла та матеріалів для письма. Його праця “Судова радіологія” (1969) стала поштовхом до впровадження у криміналістику радіологічних методів дослідження.

Третій етап розвитку криміналістики в Україні почався після Другої світової війни з відновлення діяльності інститутів судових експертиз, які було зруйновано, а обладнання пограбоване за часів тимчасової окупації. У воєнний час більшість учених цих інститутів були евакуйовані, багато пішли на фронт. Окремі співробітники перебували в окупації і навіть намагалися налагодити здійснення судових експертиз.

Важливою віхою цього етапу розвитку криміналістики України є фундаментальна праця С. Гика “Криміналістика”, опублікована в 1948 р. українською мовою.

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИКИ В УКРАЇНІ

Виникнення, розвиток і впровадження криміналістичних знань в Україні безпосередньо пов'язані з науковою та практичною діяльністю науково-дослідних інститутів Міністерства юстиції України, кафедр криміналістики Київського, Одеського університетів, Харківського юридичного інституту, а також діяльністю експертно-криміналістичних підрозділів Міністерства внутрішніх справ (МВС) України. Вчені, які працювали й очолювали ці заклади (у Києві — С. Тихенко, у Харкові — М. Гроздинський та В. Колмаков), підготували сузір'я молодих криміналістів, які становлять наукову школу українських криміналістів. Це В. Коновалова, А. Колесниченко, В. Лисиченко, М. Салтевський, Г. Матусовський, М. Сегай, В. Гончаренко. Нині в системі Міністерства юстиції України функціонують три інститути судових експертиз, одна криміналістична лабораторія і близько десяти філій, де виконують переважно такі експертизи:

- криміналістичні — почеркознавча, авторознавча, судово-трасологічна, балістична, ідентифікація особи за ознаками зовнішності, фототехнічна, техніко-криміналістичне дослідження документів, експертиза холодної зброї;
- планово-економічні;
- товарознавчі;
- технічні — пожежно- та автотехнічні, будівельні;
- технологічні;
- матеріалів, речовин, виробів, зокрема наркотичних речовин, металів і сплавів, фарб і лаків, пально-мастильних матеріалів, волокон, скла та кераміки, пластмас і полімерів;
- фармацевтичні та фармакологічні;
- харчових продуктів;
- ґрунтознавчі й судово-біологічні об'єктів рослинного й синтетичного походження — листя, стебел, кори,пилку, насіння; тваринного походження — пір'я, шерсті, луски; продуктів переробки рослин і тварин — хутра, шкіри, тканини; продуктів життєдіяльності — меду, смоли. Кров, екскременти, кісткові залишки та інші об'єкти тваринного походження також є об'єктами судово-біологічної експертизи.

Останнім часом в теорії криміналістики та слідчої практики з'явилися нові види судових експертиз — судово-акустична (фоноскопічна, фонетична, електроакустична), одорологічна, експертиза комп'ютерної техніки та програмних засобів. Останні ще перебувають на стадії становлення та процесуальної регламентації.

До МВС України входить мережа експертних криміналістичних підрозділів. У кожному обласному й міському управлінні МВС України функціонує науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, а в МВС України — Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр.

До основних завдань експертно-криміналістичних підрозділів належать:

- техніко-криміналістичне обслуговування органів дізнання та слідства криміналістичною технікою і подання практичної допомоги у її застосуванні для збирання джерел доказів;
- попереднє дослідження речових джерел інформації для органів дізнання;
- судові експертизи;
- виявлення причетних до вчиненого злочину осіб за допомогою криміналістичних обліків.

Експертно-криміналістичні підрозділи МВС України виконують майже всі види криміналістичних експертиз, а також інші їх класи, що характерні для інститутів експертизи Міністерства юстиції України.

Співробітники криміналістичних підрозділів МВС України можуть бути експертами в суді чи фахівцями під час виконання слідчих дій.

Експертні криміналістичні підрозділи є у Службі безпеки України та у військових округах Міністерства оборони України. Ці лабораторії виконують в основному попередні дослідження під час дізнання та попереднього слідства, а також окремі нескладні криміналістичні експертизи. Переважну більшість судових експертиз за постановами органів дізнання та попереднього слідства виконують експертні установи Міністерства юстиції України — науково-дослідні інститути судових експертиз (НДІСЕ), їх філії, науково-дослідні лабораторії судових експертиз (НДЛСЕ), криміналістичні підрозділи системи МВС України.

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. Керівниками й організаторами Київського кабінету судових експертиз до

1917 р., а потім і КНДІСЕ були відомі вчені С. Потапов, В. Фаворський, Ю. Сапожников, Б. Вахліс, В. Лисиченко, А. Сапун, І. Кононенко, В. Стринжа, які доклали багато зусиль для створення матеріально-технічної бази інституту, розвитку та вдосконалення його структури. В інституті функціонує дев'ять лабораторій і львівська філія.

Лабораторія судово-почеркознавчих досліджень є однією з провідних в Україні. Значний внесок у роботу лабораторії зробили досвідчені експерти-почеркознавці С. Цепенюк, Б. Липовський, З. Меленевська. Ця лабораторія відома дослідженнями з визначення стійкості ознак почерків залежно від часу та частоти, з якою вони зустрічаються; підписів і текстів з обмеженим графічним матеріалом.

Лабораторія технічних досліджень документів, трасології та балістики. У цій лабораторії розроблено і впроваджено нові методи дослідження барвників (Е. Брайчевська), друкованих форм (С. Павленко), електронно-графічний метод для дослідження матеріалу паперу (Б. Киричинський), метод радіографії із застосуванням радіоактивних ізотопів (В. Лисиченко), метод реплік для отримання забарвлених прозорих копій слідів на кулях. Розробка проблем комплексного дослідження та ситуаційного аналізу в судовій експертизі пов'язана з плідною діяльністю В. Бергера та Г. Прохорова-Лукина.

Лабораторія фізико-хімічних та біологічних досліджень розроблює і впроваджує точні фізико-хімічні методики дослідження матеріалів і речовин, лакофарбових покриттів. Фундаментальні досягнення лабораторії узагальнені в монографічних дослідженнях Б. Гордона “Спектральний емісійний аналіз”, колективу авторів на чолі з М. Зюськіним “Фотографічні та фізичні методи дослідження речових доказів”. Фармацевтичні препарати, наркотична сировина, рослинні волокна, шерсть тварин та вироби з неї є об'єктами сучасних фізико-хімічних і біологічних методик дослідження.

Лабораторія судово-автотехнічних досліджень застосовує нові аналітичні методики розв'язання ситуаційних завдань, що виникають на місцях дорожньо-транспортних пригод, розроблює основи транспортної трасології, проектує програми для автоматизації методик автотехнічної експертизи.

Фоноскопична лабораторія виникла на базі лазерної, яка розробляла перспективні напрямки використання лазерної техніки у криміналістичній експертизі. Останнім часом лабораторія виконує ідентифікаційні і діагностичні фоноскопичні експертизи. Тут удосконалюють

сучасні методики й технічні комплекси дослідження звукових сигналів на магнітних носіях.

Лабораторія пожежно-технічних досліджень перебуває на стадії становлення. Вона займається розробкою методів і технічних засобів дослідження слідів пожеж, речових джерел, що вилучаються на місці пожежі, а також слідів пально-мастильних матеріалів і вибухонебезпечних речовин.

Лабораторія будівельних та товарознавчих досліджень, що організована останнім часом для виконання товарознавчих і будівельно-технічних експертиз, розробляє методики дослідження нових експертиз.

Лабораторія судово-економічних досліджень виконує судово-бухгалтерські експертизи, розробляє нові методики виявлення ознак злочинів у діяльності банків, комерційних структур, державних і приватних підприємств; здійснює економічні експертизи; розробляє автоматизовані робочі місця (комплекси) для виконання судово-бухгалтерських експертиз.

Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. М. Бокаріуса. У 1912 р. М. Бокаріус організував кабінет науково-судової експертизи у Харкові. У 1923 р. кабінет відновив роботу після перерви. На той час він складався з відділів фізичних і хімічних, судово-медичних, макро- та мікроскопічних досліджень, ідентифікації осіб. У жовтні 1925 р. уряд України перетворив кабінет науково-судової експертизи на Харківський інститут науково-судової експертизи, директором якого призначив М. Бокаріуса. До інституту входили такі відділи: ідентифікації, фотографічних, фізичних, хімічних та біологічних досліджень.

Нині Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. М. Бокаріуса — один із провідних науково-дослідних експертних закладів, відомий далеко за межами України. У структурі інституту функціонує вісім лабораторій, відділ теорії судової експертизи і три відділення — Донецьке, Дніпропетровське та Кримське в Сімферополі.

Одеська науково-дослідна лабораторія судових експертиз (нині — Одеський науково-дослідний інститут наукової експертизи) була створена в 1914 р. як кабінет науково-судової експертизи при прокуроріві судової палати за типом Київського та Харківського кабінетів. Відомостей про його діяльність у дорадянський період дуже мало, але можна вважати, що кабінет подавав практичну допомогу

органам розслідування і здійснював фізико-хімічні, біологічні, фотографічні і почеркознавчі дослідження.

Активна діяльність кабінету відновилась у радянський час, коли його було перетворено на кабінет науково-судової експертизи, підпорядкований НКЮ України, а його керівником Одеський губревком призначив професора М. Макаренка. У 1925 р. кабінет було перетворено на Інститут науково-судової експертизи, де функціонувало чотири відділи: ідентифікації, хімічних, біологічних і фотографічних досліджень.

В інституті працювали відомі в галузі вчені судової медицини та юристи Д. Хмиров, М. Матвеев, В. Малицький, О. Озецький, які зробили великий внесок у становлення судової експертизи та криміналістики, зокрема у сфері балістики (М. Матвеев), методики розслідування (М. Макаренко), дослідження крові в ультрафіолетових променях (Д. Хмиров).

Контрольні питання

1. Перші експертні установи в Росії.
 2. Розвиток криміналістики в Україні в ХІХ ст.
 3. Криміналістичні заклади, створені в Україні на початку ХХ ст.
 4. Процес розвитку криміналістики в Україні у ХХ ст.
 5. Експертно-криміналістичні підрозділи в Україні.
-

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

7.1

ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

У криміналістиці поняття “криміналістична техніка” виникло для позначення сукупності технічних пристроїв, пристосувань і матеріалів, які застосовують для виявлення, фіксації і дослідження матеріальних джерел інформації. Основою виникнення і застосування технічних засобів було досягнення природничих і технічних наук, переважно фізики, хімії та біології, методи й засоби яких першими застосовували у практиці розслідування злочинів. Методи й засоби природничих наук застосовували для розв’язання вузьких завдань криміналістики. Так виникли засоби й методи дослідження речових джерел інформації, що мають специфічну криміналістичну спрямованість, а також поняття “криміналістична техніка” для позначення не тільки сукупності технічних засобів (приладів, інструментів, пристроїв і матеріалів), які застосовують для розкриття злочинів, а й системи прийомів і методів їх ефективного застосування. Ця система теоретичних положень утворила розділ криміналістики “Криміналістична техніка”. Таке двоєдине поняття криміналістичної техніки збереглося донині і є найприйнятнішим.

Таким чином, у криміналістиці склалася система концепцій, теоретичних постулатів, технічних засобів, знань і методів, які застосовують для виявлення, дослідження й використання слідів злочину з метою його розкриття та встановлення винного. Поняття “криміналістична техніка” нині використовують у *двох значеннях*: як розділ криміналістики; як технічні засоби, а також їх сукупність і прийоми використання у розслідуванні злочинів.

Криміналістична техніка як розділ криміналістики — це сукупність наукових положень і рекомендацій щодо застосування природничо-наукових методів і технічних засобів під час розкриття злочинів.

Криміналістична техніка як розділ криміналістики має певну систему. До неї входять такі складові:

- основи криміналістичної техніки (загальні положення);
- відеозапис, судова фотографія та кінематографія;
- трасологія;
- судова балістика;
- техніко-криміналістичне дослідження документів;
- криміналістичне дослідження письма;
- ідентифікація людини за ознаками зовнішності (судова габітологія);
- кримінальна реєстрація.

У другому значенні криміналістична техніка — це сукупність (система) спеціальних засобів і методів (у тому числі суспільнонаукових), які застосовують для виявлення, фіксації, дослідження, оцінювання та використання доказів під час розслідування злочинів. Отже, **криміналістична техніка** — це розділ криміналістики, що становить систему теоретичних положень (концепцій, теорій) і створених на їх основі технічних засобів і методів, застосовуваних для збирання, обробки, дослідження, використання і подання криміналістичної інформації для розслідування й попередження злочинів.

Завдання криміналістичної техніки:

- розробка технічних засобів і методів, що забезпечують залучення до процесу доказування нових джерел криміналістичної інформації;
- виявлення та вилучення матеріальних слідів злочину;
- з'ясування механізму утворення слідів і причин взаємодії;
- виявлення властивостей, станів, групової належності й тотожності об'єктів — джерел інформації;
- обробка й використання криміналістичної інформації для розслідування та попередження злочинів;
- розробка прийомів і технічних засобів оцінювання та подання криміналістичної інформації у правоохоронній діяльності.

Джерела криміналістичної техніки:

- кримінально-процесуальний закон;
- потреби слідчої та судової практики;
- досягнення природничих і технічних наук, які сприяють удосконаленню наявних і розробці та впровадженню нових методів і засобів криміналістичної та спеціальної техніки.

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСОБІВ І МЕТОДІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

У спеціальній літературі наводять різні класифікації технічних засобів, які застосовують у правоохоронній діяльності. Перевагу віддають розподілу технічних засобів на змішаній основі: *за галуззю наукового знання, суб'єктом застосування та цільовим призначенням*.

Засоби криміналістичної техніки поділяють також на науково-технічні, техніко-криміналістичні та криміналістичні.

За галуззю наукового знання розрізняють загальні та спеціальні технічні засоби. *Загальні* запозичені з інших галузей науки і техніки і їх застосовують без жодних змін і вдосконалень — це транспортні засоби, інструменти (слюсарні, столярні тощо), засоби провідникового та радіозв'язку, фотокінотехніки, відео- і звукозапису, мікроскопічної техніки, рентгенотехніки, джерел ультрафіолетового та інфрачервоного випромінювання. Ці засоби не належать до суто криміналістичних, бо їх застосовують у різних науках.

До *спеціальних* належать засоби, що є інструментами пізнання для будь-якої однієї галузі знання чи техніки. Для криміналістики це спеціально розроблені прилади, пристрої та пристосування, призначені для виявлення, фіксації та дослідження джерел криміналістичної інформації в доказуванні у кримінальних і цивільних справах — це йодні трубки, магнітні пензлі, прилади для композиції суб'єктивних портретів, метричні лінійні масштаби-рулетки та ін.

Спеціальні технічні засоби криміналістики, як правило, призначені для розв'язання тільки криміналістичних завдань або є приладами й засобами загального призначення, в які внесено певні зміни, внаслідок чого вони набули нових функцій, що відповідають завданням криміналістики. Таку систему систематизації поділяють багато вчених (зокрема, М. Селіванов, В. Колдін).

Фото- та кінокамери, відео- та звукозаписні пристрої широко застосовують у попередженні злочинів та профілактичній діяльності органів дізнання, слідства й суду. Значну роль вони відіграють в адміністративно-профілактичній діяльності, попередженні проступків і правопорушень. На основі криміналістичної техніки розроблено різні спостережні пристрої і такі, що автоматично реєструють ознаки злочинів і правопорушень (наприклад, “Фара”, “Фотоінспектор”,

засоби охоронної сигналізації). Спеціальні засоби в разі спроби крадіжки можуть подавати звуковий радіосигнал до пульта спостереження або вимикати систему запалювання автомобіля. Телевізійні та звукові системи спостереження, спеціальні електронні замки та багато інших пристроїв, які є засобами криміналістичної профілактики, розроблюють за допомогою криміналістів.

За *суб'єктом застосування* криміналістичну техніку поділяють на слідчу, експертну, оперативно-розшукову, техніку працівника ДАІ, прокурора-криміналіста. Як правило, такою технікою комплектують спеціальні набори, валізи, портфелі, сумки, пересувні лабораторії.

Нині уніфіковану валізу застосовують слідчий для огляду місця події, органи дізнання при виконанні першочергових невідкладних слідчих дій під час дізнання чи попереднього слідства. Пересувна криміналістична лабораторія (ПКЛ) має комплекти цільового призначення: спеціалізовані фотозасоби, валізу для роботи зі слідами рук, одорологічну валізу для роботи з біологічними об'єктами, аналітичні засоби — металошукачі “Іскра”, “Пошук-1”, “Блесна”, портативну рентгеноустановку, валізу для виготовлення зліпків з об'ємних слідів на місці події. У відділі “Пристрої для виявлення, фіксації та попереднього дослідження доказів” мають бути відеомагнітофон (магнітофон), друкарська машинка, щупи, трали, портативний електронно-оптичний перетворювач (ЕОП), джерело ультрафіолетового випромінювання та інші прилади.

Науково-технічні методи й засоби криміналістичної техніки застосовують переважно в експертній практиці, однак інколи деякі з них використовує також слідчий (наприклад, при огляді документів за допомогою джерела ультрафіолетового випромінювання, ЕОП, лазерного джерела “Спектр”).

До технічних засобів наукового дослідження належать оптичні, мікроскопічні, джерела ультрафіолетового, інфрачервоного і рентгєнівського випромінювання, засоби спектрального аналізу та фізико-хімічних досліджень.

Методи збирання криміналістичної інформації технічними засобами поділяють на такі:

- *польової криміналістики*, які застосовують слідчий і оперативні працівники для виявлення, фіксації та попереднього дослідження матеріальних джерел інформації;
- *науково-дослідні*, які застосовують експерти у судових експертизах та попередніх дослідженнях за завданнями слідчого органу чи органу дізнання.

До перших належать судово-фотографічні методи (панорамний, масштабний, сигналетичний, репродукційний, стереоскопічний, великомасштабний, мікроскопічний, вимірювальний), методи копіювання та моделювання слідів та ін. Науково-дослідними називають фізичні, хімічні, біологічні, математичні, кібернетичні та інші методи. Вони, як правило, потребують лабораторних експертних досліджень (наприклад, спектрального аналізу, хроматографії, електронної мікроскопії, рентгенографії та ін.).

Методи експертних досліджень речових доказів розрізняють за видом або засобом енергії, яку використовують: фотографічні, мікроскопічні, кольороподільні, вимірювальні, люмінесцентні, спектральні, рентгенографічні, атомно-адсорбційні, електронно-графічні, сканувальні й тунельні. Останні застосовують для дослідження об'єктів на молекулярному та атомному рівнях.

7.3

ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Технічні засоби збирання криміналістичної інформації застосовують як знаряддя праці співробітники правоохоронних органів. У криміналістиці розглядаються лише деякі з них:

- технічні засоби попереднього слідства (засоби слідчого);
- комплекти криміналістичної та оперативної техніки, які застосовують органи дізнання та оперативні працівники;
- технічні засоби експертного дослідження матеріальних джерел — експертна техніка, техніка спеціаліста;
- технічні засоби криміналістичної профілактики злочинів.

Технічні засоби попереднього слідства

Технічні засоби, які застосовують у попередньому слідстві, часто називають криміналістичною технікою, або технікою слідчого. За їх допомогою виявляють, фіксують, досліджують і демонструють докази.

Як зазначалось, у криміналістиці застосовують загальні та спеціальні технічні засоби. Загальні застосовують усі суб'єкти, які здійснюють слідчу, дізнавальну, судову та профілактичну діяльність. Спеціальні технічні засоби призначені для застосування в окремих

напрямах діяльності, наприклад для співробітників розшуку, інспекторів ДАІ, служби безпеки, митниці тощо.

До загальних технічних засобів належать засоби освітлення, оптичні, вимірювання, фіксації, концентрації та обробки криміналістичної інформації.

Засоби освітлення (освітлювальна техніка) застосовують для штучного освітлення ділянок місцевості, закритих приміщень, предметів і людей під час судово-слідчої та профілактичної діяльності. Для цього використовують стаціонарні й переносні джерела освітлення побутового та спеціального призначення. Нині застосовують переважно прилади та пристрої електричного й газорозрядного освітлення (лампи розжарювання, газорозрядні люмінесцентні) — *прилади розсіяного світла* (звичайні лампи без арматури); *прилади спрямованого освітлення*, що мають арматуру-відбивачі (плоскі, кутові, сферичні, параболічні), — софіти, прожектори, імпульсні лампи-спалахи, переносні електричні ліхтарі та ін.; *пристрої точкового освітлення*, що дають змогу концентрувати світловий пучок. Такі засоби застосовують для виявлення маловидимих і невидимих слідів, мікрочасток.

За характером спектра випромінювання засоби освітлення поділяють на ультрафіолетові, звичайні та інфрачервоні. Джерела *ультрафіолетового випромінювання* — це пристрої з ртутними газорозрядними лампами (ПРК-7, ПУФ-5, УФО-4А, СВДШ-250, СВДШ-1000), спеціально виготовлені для криміналістичних досліджень (наприклад, УК-1, ОЛД-41, “Таран”, “Фотон”).

Джерелами *інфрачервоних променів* є звичайні лампи розжарювання, що мають арматуру й обладнані спеціальними фільтрами.

Оптичні засоби. Найпростішими з них є лупи різної кратності збільшення та призначення — дактилоскопічна, вимірювальна, текстильна з підсвічуванням для роботи зі слідами, біноклярна та ін. Кратність збільшення лупи — до 10. Більше, ніж лупи, збільшення мають мікроскопи — біологічні, металографічні, порівняльні, люмінесцентні, поляризаційні, вимірювальні та стереоскопічні. У криміналістиці найчастіше застосовують звичайні оптичні мікроскопи, що мають коефіцієнт збільшення до 2000, а також спеціальні, виготовлені для криміналістичних досліджень, зокрема мікроскоп порівняльний криміналістичний МСК-1.

У криміналістичній практиці застосовують такі **засоби вимірювання** (вимірювальну техніку): для довжини — масштабні лінійки, складні метри, рулетки, штангенциркулі, мікрометри та ін.; для кутів —

транспортир, кутомір, кутомірні сітки та ін.; для площ — лупи, метричні сітки; для об'єму рідких тіл — мензурки, міри; для маси тіла — ваги різних класів, важки; для пружності тіл — твердоміри та манометри. Наприклад, у валізі інспектора ДАІ є шинні манометри для визначення тиску в балонах шин.

Засоби фіксації — це прилади, апаратура, технічні комплекти, матеріали, за допомогою яких можна зафіксувати на матеріальному носії джерела інформації, скопіювати, змодельовати та законсервувати їх. Щоб законсервувати, тобто зберегти від пошкодження та знищення, наприклад, слід взуття, достатньо накрити його коробкою, закріпити розчином перхлорвінілової смоли, лаком для волосся чи розчином силікатного клею у воді. Слід можна зафіксувати також за допомогою фотозйомки, відеозапису, з об'ємних слідів можна виготовити зліпок, а поверхневі зафарбовані сліди скопіювати на дактилоплівку, силіконову плівку, липку плівку скотч, зрештою, на фотоплівку чи фотопапір. Таким чином, засобами фіксації можна вважати багато предметів і матеріалів. Процедура фіксації потребує застосування засобів освітлення, вимірювання, копіювання та моделювання, навіть опису сліду у протоколі (це спосіб фіксації матеріального джерела).

Засоби концентрації та обробки криміналістичної інформації. Проблеми збирання та концентрації інформації про злочини виникли ще за часів зародження криміналістики — досвід минулого використовувався для пізнання теперішнього. Засобами концентрації стали обліки й картотеки різних слідів злочинів, осіб, які раніше вчинили злочини, колекції засобів вчинення злочинів і предметів з їх слідами. Усе це створило базу для кримінальної реєстрації і криміналістичних обліків.

З початком комп'ютеризації правоохоронної діяльності та процесу кримінального судочинства виникли нові засоби збирання, зберігання та обробки інформації.

Комплекти криміналістичної та оперативної техніки

До криміналістичної та оперативної техніки належать засоби польової криміналістики, тобто апаратура, пристрої, матеріали та приладдя, які застосовують безпосередньо слідчі прокуратури, органи внутрішніх справ, працівники органів дізнання на етапі порушення кримінальної справи і здійснення попереднього слідства.

Комплекти криміналістичної техніки найчастіше конструюють *за суб'єктом* і видом його діяльності. Для слідчого в органах прокура-

тури раніше існували два види комплектів: портфель і валіза слідчого. Нині портфель знято з виробництва, а валіза морально застаріла.

У *валізі слідчого* розміщено техніку, що забезпечує виявлення, фіксацію і найпростіше попереднє дослідження слідів на місці події. Безпосередньо в комплекті технічні засоби поділяють за *видами діяльності*: фотографічні; для вимірювання, складання планів і схем; роботи зі слідами; пошукові; допоміжні.

Засоби фотографічної фіксації та дослідження, як правило, розміщуються поза технічним комплектом в окремій сумці, валізі. До цих засобів належать фотокамера, змінні об'єктиви, імпульсна електронна лампа-спалах, подовжувальні кільця, штатив-струбцина, фотоекспонетр, вишуквач, світлофільтри та приладдя.

У валізі слідчого містяться найпростіші *вимірювальні засоби*: масштабна лінійка, рулетка (іноді дві — велика і мала), транспортир або кутомір, трикутник, штангенциркуль, вимірювальна (текстильна) лупа, компас, планшет, візирна лінійка та письмове приладдя.

У відділі *роботи зі слідами* міститься техніка для виявлення слідів пальців рук — магнітні та волосяні пензлики (щіточки), кольорові магнітні порошки, засоби хімічного виявлення слідів (нінгідрин, алоксан); засоби дактилоскопування — дактиловалик, друкарська фарба, пластинка для розкачування фарби, дактилограф; засоби та матеріали копіювання і моделювання слідів — дактилоплівка (світла і темна), липкі стрічки — замітники дактилоплівки (скотч, лейкопластир), фотоплівка, фотопапір; засоби для роботи зі слідами ніг і транспорту — гіпс, емкість для приготування гіпсового розчину, шпатель (іноді столова ложка), 10 м мотузки, лак для волосся, перхлорвінілова смола; приладдя і речовини для роботи з біологічними об'єктами — плямами крові, потожировою речовиною.

До *пошукової техніки* належать шупи (шуп-спиця і шуп з різними насадками для взяття проб з глибини до 1 м) і магнітний підйомник.

Допоміжними засобами є інструменти, запозичені з різних сфер професійного застосування — пасатижі, склоріз, викрутка, складний ніж, рукоятка з набором інструментів, ножівкове полотно, ножиці.

У *валізу прокурора-криміналіста* входить більший набір технічних засобів, що дає змогу не тільки працювати зі слідами в польових умовах, а й здійснювати найпростіші попередні дослідження джерел інформації, наприклад люмінесцентний аналіз за допомогою джерела

ультрафіолетового випромінювання ОЛД-41, відновлювати зафарбовані аніліновими барвниками тексти, спостерігати в темряві за допомогою приладу нічного бачення, диференціювати речовини. Набагато більше у цій валізі пошукових засобів — металошукач, прилад для виявлення схованих трупів (газовий аналізатор), магнітний шукач, індикатор напруги, трал для обслідування водоймищ, речовини для виявлення невидимих слідів крові та потожирових виділень (розчин люміналу), а також копіюючих засобів.

Нині оснащення прокурора-криміналіста складається з окремих комплектів відео- та звукотехніки, засобів складання суб'єктивних портретів, копіювальної та електронно-обчислювальної техніки (персональних комп'ютерів).

У розпорядженні прокурора-криміналіста є стаціонарна фотографічна та пересувна криміналістична лабораторія (ПКЛ), укомплектована різноманітними засобами збирання джерел інформації — від засобів зв'язку до допоміжних інструментів. Така лабораторія, як правило, має вісім *відділів*: засоби електрообладнання, що забезпечують автономне живлення засобів освітлення (прожекторів), радіостанції та іншої техніки; засоби зв'язку та сигналізації; прилади і засоби виявлення, фіксації, вилучення та попереднього дослідження речових джерел; фототехніка й фотолабораторія; відділ відео- та звукозапису; копіювальна техніка (друкарська машинка, ксерокс); протипожежні засоби та інструменти; санітарні та інші технічні засоби.

Салон ПКЛ має два відсіки: для виконання слідчих дій, наприклад допиту, і лабораторний, де здійснюють попереднє дослідження доказів на місці їх виявлення. За допомогою сучасних засобів зв'язку можна оперативно передавати інформацію, робити запити в банки даних, зв'язуватися з різними підрозділами, що взаємодіють з органами попереднього слідства.

Технічні засоби експертного дослідження матеріальних джерел

Зафіксована в матеріальному джерелі інформація не завжди очевидна, а її ознаки часто неможливо виявити попереднім дослідженням за допомогою комплекту технічних засобів слідчого. У цьому разі вилучені речові джерела досліджують за допомогою судової експертизи — як правило, у стаціонарних умовах із застосуванням спеціальних технічних засобів. Така техніка запозичена з різних галузей науки і техніки та скомпонована в лабораторні комплекти.

Так, експертно-криміналістичні підрозділи органів внутрішніх справ України мають спеціальні базові лабораторії певного профілю: дослідження матеріалів, речових виробів; біологічних, автотехнічних, вибухово-технічних, балістичних досліджень; дослідження харчових продуктів.

У науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах Управління Міністерства внутрішніх справ України діють лабораторії (групи), де сконцентровано експертну техніку для дактилоскопічних, трасологічних і балістичних досліджень, техніко-криміналістичного дослідження документів, рукописних текстів, холодної зброї, зовнішнього вигляду та рис обличчя.

Розрізняють таку експертну техніку: лабораторну, вимірювальну, освітлювальну, відтворення зображень, мікроскопічну, акустичну, дослідження мікрооб'єктів і запаху, автоматизації та комп'ютеризації.

Лабораторна техніка є допоміжним засобом дослідження об'єктів різного класу. До неї належать хімічний посуд, засоби пакування та зберігання, пінцети, лупи, штативи, джерела енергії, комплекти інструментів (наприклад, слюсарних, столярних), засоби нагрівання й моделювання тощо.

Вимірювальна техніка експертних лабораторій значно відрізняється від засобів вимірювання, які входять до комплектів. За допомогою цих приладів вимірюють різні фізичні тіла в будь-якому агрегатному стані. Так, для складних і точних вимірювань твердих тіл застосовують великий інструментальний мікроскоп БІМ-1 та інші моделі, для виявлення й вимірювання газоподібних об'єктів — газові аналізатори, наприклад трубку Мохова — Шинкаренка, пристрій “Джміль”, детектор РД-1, “Експрес-тест Ф-2” та ін. Для вимірювання порожнин застосовують кронциркулі, нутроміри, калібрметри, шаблони, для вимірювання температур — термометри, термопари, пірометри та ін.

Засоби освітлення. Крім люмінесцентних ламп і ламп розжарювання в лабораторіях широко представлені джерела ультрафіолетового, рентгенівського, інфрачервоного та лазерного випромінювання.

Засоби відтворення зображення. Відтворення досліджуваного об'єкта, його ознак і результатів дослідження є найважливішою стадією експертного дослідження. Отримати зображення можна різними методами за допомогою майже всіх ділянок електромагнітного спектра — від космічних променів до радіохвиль. У криміналістичних лабораторіях застосовують техніку для отримання зображень у рент-

генівській, ультрафіолетовій, видимій та інфрачервоній ділянках спектра.

Мікроскопічна техніка. У криміналістичних лабораторіях найчастіше застосовують стереоскопічні мікроскопи МБС різних моделей, біологічні, люмінесцентні, вимірювальні та для порівняння — МС-51 і спеціальний криміналістичний МСК-1 (мікроскоп порівняльний криміналістичний). Більшість складних мікроскопів з'єднані з фото- чи кінокамерою, телевізійною системою, що фіксує зображення. У простих мікроскопах отримане зображення фіксується фотоапаратом за допомогою спеціальних мікрофотонасадок МФН-1, МФН-2, МФН-5 та інших пристроїв.

Акустична техніка у фоноскопичних лабораторіях komponується у вигляді автоматизованого робочого місця експерта (АРМЕ), до якого входять пристрої візуалізації фонограми, персональний комп'ютер, спектроаналізатор, синтезатор мови.

Засоби дослідження мікрочастинок і запаху — це оптичні прилади і мікроінструменти, лупи, мікропіпетки, пінцети, люмінесцентні джерела світла, вимірювальні прилади, а також комплекти, спеціально виготовлені для роботи з мікрооб'єктами на місці події та в кабінеті слідчого. Для дослідження слідів запаху застосовують фізичні та хімічні методи і відповідні засоби. На місці події використовують одорологічні валізи і найпростіші засоби роботи зі слідами запаху.

Засоби комп'ютеризації та автоматизації потрапили до експертних лабораторій у середині ХХ ст. і істотно вплинули на роботу експерта, звільнивши його від рутинної роботи, насамперед від обробки кількісних показників приладів під час вимірювання властивостей і ознак об'єктів. За допомогою комп'ютерної техніки формують індивідуальні та галузеві банки даних, довідкову інформацію, методику дослідження конкретного об'єкта. Зрештою, програмні засоби уможливили автоматичне формування висновків експерта під час дослідження. За допомогою нових програм можна обчислювати випадкові помилки і надавати експерту інформацію для прийняття оціночних рішень.

Технічні засоби криміналістичної профілактики злочинів

Профілактика злочинів як особливий вид діяльності полягає в усуненні чи нейтралізації причин і умов, які призводять до правопорушення, а також у здійсненні попереджувального впливу на осіб, які мають схильність до вчинення злочину.

На думку більшості авторів, криміналістична профілактика має стати окремим розділом криміналістики, причому до неї повинні належати не всі методи й засоби попередження, а тільки криміналістичні. Вивчення судово-слідчої практики свідчить, що у процесі попередження, розкриття і розслідування злочинів застосовують оперативну, криміналістичну та спеціальну техніку. Тому засоби й методи криміналістичної профілактики доцільно класифікувати за видами профілактичних завдань:

- технічні засоби й методи для виявлення фактів, які сприяли вчиненню чи приховуванню злочинів — техніка спеціаліста, помічника слідчого, а також технічні комплекти криміналістичної й оперативної техніки; засоби й методи експертного дослідження; прийоми й методи непроцесуального застосування криміналістичної та оперативної техніки;
- технічні засоби і методи захисту об'єктів від злочинних посягань (наприклад, засоби охоронної сигналізації); для перешкодження вчинення злочину (захисні заходи у вигляді нових захисних сіток, реквізитів, особливого паперу, специфічних правил заповнення документів і певних засобів письма, наприклад фарби, які застосовують за рекомендаціями криміналістів для захисних сіток на окремих документах, що дає змогу швидко виявляти травлення);
- технічні засоби, що створюють умови для виникнення на місці вчинення злочину додаткових слідів (наприклад, рук), звуку, запаху. У спеціальній і оперативній техніці є особливі пристрої, що називаються “пастками”, торкання до яких залишає на одязі, тілі злочинця, руках і засобах вчинення злочину невидимі сліди, які виявляють спеціальними засобами, наприклад ультрафіолетовими променями, радіометрами тощо;
- технічні засоби й методи отримання інформації про злочини, що готуються. Це спеціальна техніка, яку органи дізнання застосовують під час оперативно-розшукової діяльності, наприклад засоби негласного документування злочинної діяльності фотозйомкою, відеозаписом, зняття інформації з лінії зв'язку тощо;
- технічні засоби й методи активного психологічного впливу на осіб, схильних до вчинення правопорушень, наприклад встановлення спостережних телевізійних систем у місцях скупчення людей (на вокзалах, в універсамах, універмагах, на дорогах).

МЕТОДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Основою криміналістичного методу є технічні засоби (знаряддя праці) й об'єктивні закономірності науки і техніки, на базі яких сконструйовано прилади та пристрої для здійснення різних видів практичної діяльності слідчого, працівника органу дізнання, судового експерта. Багато криміналістичної техніки запозичено з різних галузей науки і техніки, тому методи її застосування у криміналістиці неістотно відрізняються від тих, які використовуються в цих галузях.

Обов'язковим елементом структури наукового методу пізнання є інструментарій (знаряддя праці) — прилади, пристрої, які часто стають основою для класифікації загальних і окремих методів дослідження. За видами технічних засобів (таких, як фотоапарат, мікроскоп, комп'ютер) розрізняють фотографічні, мікроскопічні та кібернетичні групи методів. За основу для класифікації наукових методів (загальних і окремих) беруть закономірності фундаментальних наук: математики, фізики, хімії, біології тощо, тому й методи називають математичними, фізичними, хімічними, біологічними. Зрозуміло, у кожній групі є власна класифікація. Наприклад, у групі фізичних методів виокремлюють оптичні, спектральні, люмінесцентні, рентгено- та електрографічні, атомно-адсорбційні та ін.

Відповідно до класифікації, що наводиться у спеціальній літературі, методи отримання криміналістичної інформації поділяють на два великі класи: методи виявлення, фіксації й вилучення джерел криміналістичної інформації, які застосовують слідчий і органи дізнання (польові методи криміналістики); методи дослідження криміналістичної інформації спеціалістом, помічником слідчого та експертом (лабораторні, експертні, або науково-дослідні). Однак ці назви умовні, бо в експертній практиці розроблено спеціальні класифікації методів криміналістичних досліджень, в яких за основу поділу взято вид судової експертизи: почеркознавчі, авторознавчі, трасологічні, судово-балістичні, портретно-криміналістичні та ін.

1. Методи виявлення, фіксації й попереднього дослідження речових джерел інформації на місці події — польові методи криміналістики.

Методи вимірювання поділяють на органолептичні та інструментальні. **Органолептичні методи** — це процедури, в яких основним

інструментом є органи чуття — зір, слух, нюх, дотик. Органолептичне спостереження — основний метод початку пізнання для будь-якого суб'єкта правоохоронної діяльності. Суть органолептичних методів полягає у порівнянні величини, що спостерігається, з уявним образом метричної міри чи будь-яким зразком. Такі вимірювання приблизні, результати їх виражаються поняттями “високий”, “низький”, “середній”, “великий”, “вищий за середній”, “нижчий від середнього” тощо, які використовують для опису зовнішніх ознак людини. Не рекомендується здійснювати приблизні вимірювання на місці події; матеріальні джерела також потребують точної кількісної фіксації.

Інструментальний метод вимірювання полягає в порівнянні об'єкта зі стандартною метричною мірою (м, см, кг, г, см² та ін.). Розрізняють інструментальні методи контактні, безконтактні та комбіновані.

Контактний метод полягає у приведенні вимірювального засобу в контакт з вимірюваним об'єктом і порівнянні його у такий спосіб з одиницею вимірювання. Так вимірюють предмети, відстані між ними, сліди за допомогою масштабних лінійок, рулеток, складних метрів.

Суть **безконтактного методу** вимірювання полягає в порівнянні одиниці вимірювання (масштабу) з оптичним зображенням вимірюваного об'єкта, наприклад збільшеного мікросліду в полі мікроскопа зі шкалою окуляра-мікрометра. До безконтактних належать фотографічні методи вимірювання, які здійснюють за допомогою спеціальних фотоапаратів і пристроїв (масштабної лінійки, метра, глибинного масштабу та ін.), розміщених під час фотозйомки поряд з об'єктом.

Суть **комбінованого методу** вимірювання зводиться до того, що для вимірювання об'єкта використовують контактний і безконтактний методи.

Фотографічні методи отримання кількісної інформації мають багато переваг порівняно зі звичайними вимірюваннями, протоколюванням та іншими способами фіксації, а саме досить високу точність і об'єктивність відтворення. Фотографічні методи криміналістичної техніки поділяють на *фіксувальні, вимірювальні, контрастні, сигналетичні, кольоророзрізняльні, стереоскопічні, голографічні, електрографічні, термографічні, радіографічні, кінематографічні*.

2. Методи дослідження речових джерел інформації експертом і спеціалістом у лабораторних умовах — лабораторні методи криміналістики.

Фізичні методи дослідження найпоширеніші, звичні для кожної лабораторії. Ці методи збільшують допустиму здатність зору людини виявляти й досліджувати слабовидимі й невидимі ознаки об'єктів. Для цього застосовують оптичні, поляризаційні, люмінесцентні, вимірювальні, спектроскопічні та інші інструментальні методи разом з відповідною апаратурою, яку часто з'єднують із засобами фото-, кіно- та відеофіксації.

Мікроскопічні методи дослідження відрізняються від органолептичних тим, що дають змогу розширювати сприйняття людини (зокрема зорові). Застосовують оптичні та електронні мікроскопи. Роздільна здатність перших — до 2000, других — понад мільйон. Об'єктами дослідження цих методів є мікрочастинки, які людське око не може розрізнити, — структура поперечних зрізів лакофарбового покриття, склад і структура металу, рослинні волокна, частинки ґрунту, біологічних об'єктів від людини чи тварин. Результати мікроскопічного дослідження відображаються на фотознімках, адже мікроскопи сполучені безпосередньо з фото- та кінокамерами й вимірювальними засобами.

У **вимірювальних методах** застосовують як найпростіші прилади (лінійки, рулетки, мікрометри, штангенциркулі, кутомірні пристрої та ін.), так і складні (теодоліти, вимірювальні мікроскопи, спектрографи, вимірювальні хроматографи, спектрометри та ін.).

Методи дослідження в ультрафіолетових променях (УФП). Ці промені невидимі для людського ока; вони розташовані в електромагнітному спектрі за фіолетовими променями. Основна властивість УФП — викликати люмінесценцію, у зв'язку з чим вони є засобом люмінесцентного аналізу. За допомогою УФП можна відновлювати витравлені, замиті тексти в документах, на тканинах та інших об'єктах, диференціювати сипкі речовини (ґрунт, барвники), пально-мастильні матеріали, біологічні об'єкти (спори, насіння тощо), плями крові, сперми, слини.

Методи дослідження в інфрачервоних променях (ІЧП). Ці промені розташовані в електромагнітному спектрі за червоними; вони мають проникну здатність і викликають інфрачервону люмінесценцію. За допомогою ІЧП можна прочитати тексти, закриті тонким шаром дерева, паперу, барвником, проникливим для ІЧП. Фотозйомка в ІЧП

дає змогу одержати чіткі знімки об'єктів у тумані і темряві (за допомогою приладів нічного бачення, ЕОП та ін.). Методом інфрачервоної люмінесценції відновлюють пожовклі тексти й ті, які видалені підчисткою, диференціюють барвники, які неможливо розрізнити.

Методи дослідження в рентгенівських променях (РП). Ці промені мають меншу довжину хвилі, ніж ультрафіолетові; за дією вони належать до гамма-променів. Рентгенівські промені можуть проникати через об'єкти неорганічного та біологічного походження, у зв'язку з чим їх використовують для пошуку тайників у стінах, виявлення схованок зброї, вибухових пристроїв у валізах, поштових відправленнях, контейнерах, в аеропортах під час огляду багажу (за допомогою спеціальних пристроїв і установок). Використовуючи РП, можна визначити механізм замка, розпізнати структуру паперу (наприклад, грошової купюри) тощо. Криміналістичні методи, в яких застосовують РП, називають рентгенівськими, рентгенографічними.

Люмінесцентний аналіз — сучасний високочутливий метод, який базується на властивості об'єктів матеріального світу люмінесцювати в разі опромінення ультрафіолетовими, інфрачервоними, рентгенівськими променями та іншими ділянками електромагнітного спектра. Люмінесцентний метод можна зарахувати як до експертних, так і до польових. Слідчий за допомогою освітлювачів “Таран”, УП-1, УФО-1 має змогу дослідити документи та встановити сліди травлення, перевірити грошові купюри для виявлення підробки.

Методи дослідження речових доказів, у яких використовують радіаційні джерела збудження, називають **радіоактивними, ізотопними**. Радіоактивні випромінювання мають високу проникну здатність, і це дає змогу “просвітити” товсті шари металу чи кам'яної кладки. У криміналістиці для дослідження металевих і біологічних об'єктів застосовують установки з ізотопом кобальту-60, стронцію-90. Радіоактивні ізотопи використовують для нанесення міток з метою пошуку об'єкта у разі крадіжки. Застосовуючи такі радіоактивні мітки, слід суворо дотримуватися вимог інструкції з техніки безпеки.

Хімічні методи дослідження. З класичних хімічних методів застосовують полярографічні, хроматографічні та спектральні. Багато хімічних методів поєднуються з фізичними, утворюючи фізико-хімічні методи. Об'єктами хімічних досліджень у криміналістиці можуть бути будь-які речовини та предмети матеріального світу, коли треба встановити їх склад, походження, однорідність або різнорідність.

Хроматографічні методи, зокрема тонкошарова та газова хроматографія, досить поширені у практиці хімічних досліджень. Походження наркотиків, барвників, пально-мастильних речовин визначають методом газорідної хроматографії на складному обладнанні.

Спектральний і адсорбційний аналізи належать до методів дослідження елементного складу речовини. За їх допомогою визначають кількісні характеристики речовини на рівні групової належності (до боєприпасів, наркотиків, клейких речовин, барвників, рідин — отрути, крові, слини, сечі). Зокрема, спектральним аналізом можна встановити вид наркотику та район його вирощування чи район добування золота, тобто виявити джерело походження конкретної речовини (наприклад, чи з цього шматка свинцю виготовлений шрот, тобто чи є цей шматок свинцю джерелом походження шроту).

Біологічні методи. Об'єктами біологічних досліджень є предмети, мікрочастинки рослинного і тваринного походження. До об'єктів рослинного походження належать деревина, вироби з неї, деревне вугілля, рослини та їх частини (стебла, листя, насіння, квіти, спори, зерно, зернопродукти). Об'єктами тваринного походження є волосся, шерсть, вовна, пір'я, пух і вироби з цих матеріалів.

Біологічні методи дослідження базуються на застосуванні сучасної високочутливої техніки та нових методик. Серед них розрізняють методи *ботанічні, спорово-пилкові, іхтіологічні, орнітологічні, вірусологічні, генної інженерії, гістологічні, ембріологічні* та ін.

Кібернетичні методи — загальне визначення методів інформатики та обчислювальної техніки, які останнім часом широко застосовують у криміналістичних дослідженнях і практиці розкриття злочинів. Зокрема, у правоохоронних органах створені банки інформації різного ступеня загальності (АБД-республіка, АБД-область та АБД-район). Збирання, обробка та зберігання інформації в банках здійснюються автоматично із застосуванням комп'ютерів за спеціальними програмами, за допомогою яких можна сконструювати портрет злочинця зі слів потерпілого, розрахувати дані судово-автотехнічної експертизи, порівняти зразки і автоматично упізнати їх (наприклад, пошук злочинця за відбитками пальців з місця події).

Криміналісти разом з програмістами на основі узагальнення слідчої практики розробили системи типових способів вчинення злочину, що дає змогу відшукати спосіб вчинення злочину за виявленими ознаками.

Сучасні методи та засоби дослідження й використання слідів запаху у практиці розслідування злочинів утворюють самостійний розділ криміналістичної техніки — *криміналістичну одорологію*. Сліди запаху використовують для розшуку злочинців, крадених речей, наркотиків, боєприпасів, вибухових речовин за допомогою службових собак-шукачів. Для роботи зі слідами запаху застосовують одорологічну валізу, в якій є спеціальні прилади (“Парус”) для роботи з мікрооб’єктами. Виявлений на місці події слід запаху консервують і зберігають у спеціальних банках інформації, а якщо розшукують підозрюваного чи обвинуваченого, запах із банку даних використовують для одорологічної ідентифікації через виїмку чи судову експертизу.

Контрольні питання

1. Що означає термін “криміналістична техніка”?
 2. Завдання криміналістичної техніки.
 3. З яких розділів складається розділ “Криміналістична техніка”?
 4. Основні засоби криміналістичної техніки, які застосовує слідчий.
 5. Технічні засоби комплектування валізи слідчого.
 6. Основні технічні засоби, які застосовують під час експертного дослідження.
 7. Технічні засоби, за допомогою яких здійснюють профілактичну діяльність.
 8. Польові методи криміналістики.
 9. Основні методи дослідження, які застосовує експерт у лабораторних умовах.
-

СУДОВА ФОТОГРАФІЯ

8.1

ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ФОТОГРАФІЇ

Судова фотографія — метод криміналістичної техніки, що є системою наукових положень, а також рекомендацій щодо застосування технічних засобів і методів зйомки з метою розслідування злочинів.

Завдання судової фотографії:

- забезпечувати технічними засобами та практичними прийомами виявлення, фіксації та дослідження матеріальних джерел доказової інформації;
- здійснювати об'єктивну фіксацію слідчих дій і їх результатів;
- удосконалювати наявні та розробляти нові технічні засоби збирання, фіксації та дослідження доказів;
- забезпечувати принцип наочності в доказуванні та профілактичній діяльності слідчого, органу дізнання.

Суб'єкти застосування судової фотографії:

- слідчий у процесі розкриття та розслідування злочинів;
- оперативний працівник під час виконання оперативно-розшукової роботи;
- експерт під час здійснення експертизи та участі у слідчих діях як спеціаліст;
- представники громадських організацій та окремі особи, які беруть участь в охороні громадського порядку та безпеки.

Останні не знають прийомів судової фотографії і застосовують звичайну відображувальну зйомку подій, об'єктів, документів, осіб.

Судову фотографію прийнято поділяти на *відображувальну* (за С. Потаповим) і *дослідну*. Методи відображувальної судової фотографії призначені для відображення матеріальних об'єктів і їх ознак, що сприймаються неозброєним оком, а судово-дослідна фотографія дає змогу виявляти ознаки, які у звичайних умовах побачити неможливо чи майже неможливо.

СУДОВО-ОПЕРАТИВНА ФОТОГРАФІЯ

Відображувальну судову фотографію називають *судово-оперативною*, або *польовою* (за Р. Белкіним), бо слідчий, орган дізнання чи спеціаліст застосовують її у розслідуванні злочину для фіксації слідчих і оперативних дій та їх результатів.

Судово-оперативна (відображувальна) фотографія — вид судової фотографії, що є системою прийомів застосування фототехнічних засобів і методів фотографічної фіксації об'єктів, осіб, трупів, слідчих дій і оперативно-розшукових заходів під час розслідування злочинів.

Як правило, слідчий застосовує відкриті методи та способи використання криміналістичної техніки згідно з нормами кримінально-процесуального закону, а орган дізнання застосовує криміналістичну і спеціальну техніку переважно таємним способом. Останнє не суперечить принципам законності та етичності, бо спеціальні засоби у більшості безконтактні (фото- та кінозйомка, звуко- та відеозапис) і не спричиняють фізичних страждань.

До методів судово-оперативної фотографії належать панорамний, вимірювальний, широкомасштабний, сигналетичний, репродукційний, макроскопічний і стереоскопічний. Зазначимо, що методи судової фотографії не слід ототожнювати з видами судової зйомки, до якої належать орієнтувальна, оглядова, вузлова та детальна. Метод — це спосіб зйомки, а вид — реалізація її мети. Наприклад, оглядову зйомку можна виконати вимірювальним, стереоскопічним або панорамним способом. Вид зйомки залежить від завдання фіксації.

Панорамний метод — прийом фотографування довгих об'єктів частинами шляхом переміщення фотоапарата паралельно об'єкту. Такий метод називають лінійною панорамою. Якщо об'єкт високий, застосовують метод вертикальної панорами. Панорамну зйомку можна виконати з однієї точки, повертаючи фотоапарат навкруги. Такий прийом називають круговою панорамою. Окремі знімки склеюють у спільних точках. Одержана панорама може складатися з трьох і більше фотознімків. Довгі об'єкти можна фотографувати звичайним способом за допомогою ширококутної оптики (МИР-1, “Зодіак” та ін.). Для панорамної зйомки потрібні спеціальні фотокамери (“Горизонт”, ФТ-1, ФТ-2).

Суть *вимірювального методу* полягає у фотографуванні об'єкта (слідів, документів, знарядь злочину) разом з розташованим поруч масштабом (масштабною лінійкою), що дає змогу за одержаним знімком визначити справжні розміри об'єкта порівнянням його з одиницею масштабу. Цей метод називають також масштабним, а процес — масштабною зйомкою. Для здійснення масштабної зйомки необхідно так розмістити фотоапарат, щоб його оптична вісь була перпендикулярна до площини розташування об'єкта.

Широкомасштабний метод застосовують переважно для детальної зйомки, фіксації документів, зброї та знаряддя, ушкоджень на тілі трупа, слідів знарядь злочину. Для виконання оглядової зйомки вимірювальним методом користуються лінійними чи квадратними масштабами, фішками, а також спеціальними приладами (стереофотограмметричною установкою ЗМК-120, фотоапаратом ФСМ-1).

Стереоскопічний вимірювальний фотографічний метод є класичним. Суть його полягає в одержанні стереопари знімків і їх математичній обробці для визначення справжніх розмірів. Цей метод широко застосовують у геодезії, космонавтиці, військовій справі та в інших сферах, коли необхідно швидко і точно визначити відстань.

У 70-х роках ХХ ст. стереоскопічний метод було впроваджено у слідчу практику у вигляді стереофотограмметричного методу зйомки місць дорожньо-транспортних пригод за допомогою пересувної установки, змонтованої на шасі автомобіля УАЗ. У салоні автомобіля на штативі було встановлено стереофотокамеру ЗМК-120.

На місці події перспективно-горизонтальним методом виготовляють кілька знімків-стереопар, які розміщують на столиках спеціального приладу “Технокарт” (стереокопіратора). Оператор в автоматичному режимі накреслює масштабний план місця події. Використання стереофотограмметричного методу дає змогу до мінімуму скоротити час огляду (до 3–5 хв), до того ж на вимогу слідчого або суду будь-які розміри предметів і відстаней можна одержати у вигляді довідки спеціаліста.

Суть *репродукційного методу* зйомки полягає у застосуванні фотографічних засобів та прийомів для репродукції плоских об'єктів, переважно документів. У цьому разі застосовують звичайний фотоапарат, штатив, подовжувальні кільця, тросик або спеціальні пристрої типу “Ель”, “Беларусь” та ін.

Репродукцію стрихового документа можна виконати без фотоапарата контактним (якщо текст розміщений тільки з одного боку)

або рефлексним методом із використанням висококонтрастного фотопаперу. Для цього на документ слід покласти аркуш фотопаперу, притиснути його прозорим склом і здійснити експонування (засвічування); потім проявити папір і одержати негатив. З негативу контактним методом друкують позитиви. Нині цей метод практично не застосовують, бо за допомогою сучасної ксерокопіювальної техніки можна швидко і якісно отримувати копії будь-яких документів, у тому числі й кольорові.

Суть *сигналетичного методу* полягає у фотографуванні живих осіб і трупів з дотриманням певних правил. Сигналетичну зйомку інколи називають пізнавальною. Живу людину фотографують з відстані 1 м по черзі у фас і правий профіль; для друкування використовують знімки обличчя в масштабі 1/7 натуральної величини. Під час пізнавальної зйомки трупа разом зі знімком у анфас виготовляють знімки у правий і лівий профіль.

Під час фіксації процесу та результатів слідчих дій виконують орієнтувальну, оглядову, вузлову та детальну зйомку.

Орієнтувальну зйомку використовують для прив'язки загального виду місця події до навколишньої обстановки. Якщо ділянка чи об'єкт довгі, зйомку виконують панорамним методом або з використанням ширококутної оптики.

Оглядову зйомку здійснюють для фіксування безпосереднього місця події ізольовано від навколишньої обстановки. Точку зйомки вибирають так, щоб у кадрі було зображення виключно об'єкта (наприклад, магазину, де було вчинено крадіжку). Оглядових знімків виготовляють кілька, фотографуючи місце події з різних боків.

Вузлова зйомка фіксує окремі частини (вузли) місця події, наприклад групу слідів ніг, знарядь злочину, зброї біля руки трупа тощо. Вузлову зйомку рекомендується виконувати масштабним способом. Наявність лінійного масштабу на фотозйомці дає змогу визначити, наприклад, елементи ходи, відстань між слідами, розміри знаряддя злочину, а також розташування загалом. Вузлову зйомку доріжки слідів ніг і транспортних засобів здійснюють панорамним способом (за допомогою лінійної панорами).

Детальну зйомку виконують для фіксування окремих предметів або їх ознак великим планом і обов'язково масштабним способом. Мікрооб'єкти та мікрочастинки (наприклад, волокна, порошинки, частки наркотичної сировини, вміст нігтьового ложа) фотографують

великомасштабним, або макроскопічним, методом. Якщо об'єкт розміщується у важкодоступному місці (наприклад, на висоті), застосовують телеоб'єктиви МТО-500, МТО-1000 та ін.

Макрофотографією називають зйомку дрібних об'єктів (штрихів букв, цифр, слідів підчищення, вставок, дописувань у тексті) фотоапаратом із застосуванням подовжувальних кілець. Можна досягти збільшення до п'яти разів. Макрофотозйомка межує з детальною, адже, наприклад, відбиток сліду папілярного узору — це така сама деталь, як і вміст нігтьового ложа або волокно. Тому ці види зйомки розмежовуються тільки за ступенем збільшення.

Кінозйомка та **відеозапис** — процеси фіксації динамічних властивостей об'єктів, подій, явищ, слідчих дій за допомогою кіно- чи відеокамери. Кінозйомку здійснюють на фотоматеріалах, а відеозапис — на магнітних носіях. Оскільки принципи фіксації сигналів різні, то й способи одержання зображення так само різні. Кіноплівка має бути у відповідний спосіб оброблена, і тільки після цього можна переглянути результати зйомки. Відеозапис дає змогу безпосередньо після або ще під час зйомки спостерігати і контролювати процес фіксації. Відеозапис, безумовно, має переваги перед кінозйомкою. Разом з тим обидва процеси мають переваги і недоліки.

Кінозйомка і відеозапис сприяють розв'язанню таких завдань:

- з документальною точністю фіксувати та досліджувати динамічні події, процеси, слідчі дії (експеримент, упізнання, допит, особливо коли допитуваний відмовляється визнавати свою вину або щось приховує);
- зберігати інформацію про динамічні ознаки об'єктів та відтворювати її в суді, під час слідчих дій, експертизи;
- фіксувати та вивчати недоступні для людського зору швидкоплинні процеси (наприклад, політ кулі, руйнування перешкод, момент зіткнення транспортних засобів);
- фіксувати події одночасно в динаміці та в часі, що дає змогу вирахувати момент конкретних дій, швидкість руху чи кількість подій за одиницю часу.

Слід зазначити, що кінозйомку нині практично не застосовують для фіксації слідчих дій.

СУДОВО-ДОСЛІДНА ФОТОГРАФІЯ

Судово-дослідна фотографія — це сукупність засобів криміналістичної техніки та спеціальних засобів і методів зйомки речових доказів з метою одержання доказової інформації, яку важко одержати за допомогою звичайної фотозйомки.

До методів судово-дослідної фотографії належать мікроскопічні, вимірювальні, зміни контрастів, кольороподільні, радіографічні, голографічні, електрографічні, термографічні, дифузійні та ін. У дослідній фотографії часто технічний засіб, який застосовують, і методика його застосування дають назву методу, однак основним є спосіб фотографічного фіксування.

Межа між суміжними поверхнями може бути чіткою, розмитою чи такою, що погано розрізняється. За допомогою фотографічних методів дослідження можна змінювати яскравість суміжних поверхонь, робити межі між ними добре розрізняваними та чіткими. У цьому, власне, і полягає суть дослідної фотографії — невидиме зробити видимим, а погано розрізняване — чітким. Це досягається за допомогою названих спеціальних методів.

За допомогою фотографічних *методів зміни контрастів* можна змінювати пороги контрастності (яскравості) між суміжними ділянками. Ці методи поділяють на *фізичні, фотографічні та хімічні*. До фізичних належить зйомка в косо спрямованому освітленні, розсіяному світлі, проникному (на просвіт), безтіньовому, методом “муару”, а також зрушення та оконтурювання зображення.

До методів фотографічної зміни контрастності (яскравості) належать *кольороподільний* (розробник — Е. Буринський), *кольоророзрізнавальний* — зйомка в різних ділянках спектра із застосуванням світлофільтрів, а також *зйомка на матеріалах різної чутливості та контрастності*. Наприклад, для репродукції застосовують фотоплівку “Мікрат-300”.

Хімічні методи збільшення контрастності полягають у спеціальному обробленні негативного чи позитивного матеріалу. Для цього застосовують хімічні засоби, які називають послаблювачами та підсилювачами.

Кольороподіл і кольоророзрізнявання — різні методи відновлення невидимого та збільшення контрасту.

Кольороподіл полягає в тому, що з досліджуваного документа виготовляють два контрастних негативи, суміщують їх і друкують два дублі-негативи. Цю процедуру повторюють доти, поки не буде досягнуто бажаного контрасту. У такий спосіб Е. Буринський відновив згаслі тексти на рукописах, що належать до епохи князювання Д. Донського. Метод кольороподілу широко застосовують також в археології та медицині. Д. Менделєєв назвав цей метод другим зором людини, а Е. Буринський був удостоєний Великої золотої медалі ім. М. Ломоносова за наукове відкриття.

Кольоророзрізнення — зйомка в різних ділянках спектра — витіснила трудомісткий метод Е. Буринського. Її застосовують в експериментальних дослідженнях для відновлення залитих барвником текстів, розрізнення штрихів текстів, які мають близькі кольорові відтінки, котрі важко чи взагалі неможливо розрізнити. Наприклад, для того щоб прочитати залитий фіолетовим барвником текст, достатньо сфотографувати документ з фіолетовим світлофільтром, а щоб виявити порошинки та кіптяву навколо вогнепального ушкодження, залитого кров'ю, треба сфотографувати його з червоним світлофільтром або за допомогою ЕОП.

Як зазначалося, у дослідній та польовій криміналістиці застосовують ультрафіолетові, інфрачервоні та рентгенівські промені. Зйомка в них дає змогу виявити закриті барвниками, тонким шаром дерева чи паперу ознаки підчищення, травлення та змивання текстів, а також згаслі від часу тексти. Названі промені збуджують люмінесценцію, яку можна візуально спостерігати чи фотографувати і в такий спосіб диференціювати речовини.

В ультрафіолетових променях розрізняють зйомку у відбитих променях і зйомку люмінесценції.

Для зйомки у відбитих променях об'єкт освітлюють УФП (за допомогою пристроїв ОЛД-41, "Таран", УК-1, кварцової лампи), а перед об'єктивом фотоапарата розміщують світлофільтр УФС-1 або УФС-2. Під час фотографування люмінесценції світлофільтр УФС-1 розміщують перед джерелом УФП, а на об'єктив одягають світлофільтр, який коригує тільки колір люмінесценції (наприклад, синьо-зелену чи оранжеву зону).

В інфрачервоних променях так само розрізняють зйомку у відбитих променях і зйомку люмінесценції.

Для зйомки у відбитих променях об'єкт освітлюють звичайною лампою розжарювання, а на об'єктив фотоапарата встановлюють

інфрачервоний світлофільтр ІЧС-1, червоні світлофільтри ЧС-14, ЧС-15. Зйомка інфрачервоної люмінесценції набагато складніша, бо потребує освітлення ІЧП певної зони об'єкта та повного відсікання ІЧП перед об'єктивом. Інфрачервона люмінесценція лежить за межами видимого спектра, тому для її спостереження застосовують електронно-оптичні перетворювачі, прилади нічного бачення.

Рентгенівські промені мають велику проникну здатність. Вони не фіксуються оптичними об'єктивами, тому зйомку здійснюють без фотоапарата. Фотографують не об'єкт, а його тінь. Для цього джерело рентгенівських променів розміщують перед об'єктом, а за ним — рентгенівську плівку. Рентгенівські промені, проникаючи крізь об'єкт, створюють тіньове зображення його структури, яке й фіксується на плівці.

Мікрозйомка — це фотографування об'єкта через мікроскоп. Завдяки цьому фіксується картина, яку можна спостерігати в окуляр. Сучасні мікроскопи й аналітичні прилади (спектрографи, спектрометри та біологічні, металографічні, поляризаційні, сканувальні, тунельні й електронні мікроскопи), як правило, з'єднані з фото-, кіночи відеокамерою МСК-1, МІМ-8. Умови зйомки добираються оптимально, а в останніх моделях — навіть автоматично.

Для мікрозйомки за допомогою звичайного мікроскопа МБІ, МБС-1 застосовують мікрофотоустановки ФМН-2, ФМН-1 або мікрофотонасадки МФН-1. Можливе фотографування за допомогою перехідних кілець, які з'єднують фотоапарат з окуляром мікроскопа.

Звичайний знімок можна під друкування збільшити в кілька десятків разів, і хоч обсяг інформації від цього не збільшиться, мікроснімок розкриває нові, невидимі людському оку ознаки об'єкта.

Голографічний метод. Голографія (від грецьк. *holos* — увесь і *grapho* — пишу) — це метод фіксування, а потім відновлення хвильового поля, що базується на реєстрації інтерференційної картини, утвореної хвилею, відображеною предметом, що освітлений джерелом світла (предметною хвилею), і когерентною з нею хвилею, що йде безпосередньо від джерела світла (опорною). Зареєстрована інтерференційна картина називається голограмою. Голографічну зйомку здійснюють без фотокамери. Об'єкт освітлюють пучком лазера і водночас частину цього променя спрямовують на фотоплівку, розміщену перед об'єктом, який фотографують.

Кожна ділянка голограми містить інформацію про весь об'єкт, тобто якщо її розділити на частини, то з кожної з них можна одержати

ти все зафіксоване зображення. Голограма дає змогу фіксувати зображення, відновлене радіохвилями чи рентгенівськими променями. Голограму на товстошарових емульсіях можна розглядати при звичайному освітленні. Тривимірне зображення на голограмі дає можливість “заглянути” збоку й бачити предмети, закриті іншими об’єктами.

Електрографічний метод застосовують в електрографії. Суть його полягає в одержанні фотографічного зображення на світлочутливому шарі, який називають фотопровідником. У разі його освітлення він стає електропровідним пропорційно освітленню. Так на фотопровідниковому шарі виникає приховане зображення. За способами візуалізації прихованого зображення на фотопровідному шарі розрізняють різні види електрографії. Найпоширенішою є ксерографія, яку застосовують у різних підрозділах правоохоронних органів як техніку для тиражування документів. За допомогою кольорових ксерокопіювальних апаратів злочинці копіюють грошові купюри, піддроблюють документи (наприклад, бланки).

Радіографічний метод належить до фотографічних тільки через те, що відтворене зображення об’єкта пучком швидких нейтронів фіксується на фотошарах, оброблених хімічним способом. Для одержання зображення, наприклад, невидимого сліду пальця на документі останній опромінюють швидкими нейтронами, у результаті чого елементи, які належать до складу потожирової речовини (фосфор, калій, кальцій, натрій та ін.), перетворюються на радіоактивні ізотопи. Потім документ притискають до фотопластинки і залишають у контакті з нею. У місцях розташування сліду фотопластинка під дією радіації утворених ізотопів засвічується. Після проявлення фотопластинки на ній буде темне зображення сліду пальця на абсолютно білому фоні, а позитив матиме темний фон і білий слід пальця.

Термографічний фотографічний метод фіксування зображення — це процес одержання зображення в теплових (інфрачервоних) променях. Приймачами теплового зображення можуть бути тепловізори, прилади нічного бачення, фотографічні матеріали, сенсibilізовані для дальньої інфрачервоної зони. Термографічний метод застосовують для одержання зображення закритого барвниками тексту. Якщо на залитий текст накласти термоплівку й підігріти об’єкт зі зворотного боку, то на термоплівці виникне зображення тексту, закритого барвниками. Термографічний метод фіксації поки що перебуває на стадії впровадження, бо у слідчій практиці немає спеціальних теп-

ловізорів для виявлення та фіксації теплових слідів (хоча така можливість існує, наприклад, для виявлення слідів рук, ложа трупа чи будь-якого предмета, який деякий час був на місці події, а потім його забрали).

Контрольні питання

1. Судова фотографія.
 2. Завдання судової фотографії.
 3. Основні методи судово-оперативної фотографії.
 4. Види зйомки, які застосовують для фіксації процесу та результатів слідчих дій.
 5. Поняття судово-дослідної фотографії.
 6. Основні методи судово-дослідної фотографії.
-

ТРАСОЛОГІЯ

9.1

ПОНЯТТЯ І ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТРАСОЛОГІЇ. КЛАСИФІКАЦІЯ СЛІДІВ

Трасологія (від фр. *trace* — слід і грецьк. *logos* — учення) — розділ криміналістики, який вивчає теоретичні основи слідоутворення, закономірності виникнення слідів, що відображають механізм вчинення злочину, а також розробляє рекомендації щодо застосування методів і засобів вивчення слідів, їх вилучення та дослідження з метою визначення обставин, суттєвих для розкриття, розслідування та попередження злочинів.

У криміналістиці в широкому значенні поняття “слід” розуміють як будь-яке відображення, зміну, зникнення, появу будь-чого на місці події; у вузькому розумінні — як відображення зовнішньої будови одного об’єкта на другому внаслідок їх взаємодії. Тому вчення про сліди в широкому значенні слова називають слідознавством, а у вузькому — власне трасологією.

Теоретичною основою трасології є філософські концепції матеріалістичної діалектики:

- у світі немає двох однакових речей, тобто кожний об’єкт матеріального світу індивідуальний;
- слід-відображення не може існувати без явища, речі, предмета, який він відображає, тобто якщо є слід, то є й об’єкт, що його залишив;
- під час дії твердих тіл слід-відображення є конформним до об’єкта, з яким контактує тіло.

Індивідуальність матеріальних об’єктів і конформність слідів-відображень дають змогу ототожнювати об’єкт за його слідом (пальця, взуття, каналу ствола на кулі тощо).

У трасології *слід* — це матеріальний об’єкт, який відображає зовнішню будову об’єкта взаємодії. Він є відображенням одного предме-

та на іншому, що виникає внаслідок їх взаємодії. У механізмі взаємодії беруть участь два об'єкти: той, що утворює слід, і той, що його сприймає. Взаємодія може бути контактною та безконтактною, тому й сліди поділяють відповідно на *контактні (локальні)*, що утворюються в місці контакту (наприклад, слід пальця, взуття, знаряддя злому), і *безконтактні (периферичні)* (пиловий слід від склянки, сліди кіптю поверхні навколо предмета, що був на підлозі в кімнаті під час пожежі).

Причиною взаємодії є будь-яка енергія — механічна, термічна, хімічна, біологічна. Під дією механічної енергії сліди утворюються внаслідок переміщення об'єктів у просторі, відокремлення частини від цілого, поділу цілого на частини, залишкової деформації. Під дією термічної енергії сліди утворюються унаслідок заковчування, обвуглювання, спопеління. Хімічна енергія сприяє утворенню слідів через окислення, розкладання та сполучення. Під дією біологічної енергії сліди виникають внаслідок розмноження, відмирання, розкладання, гниття тканин біооб'єктів.

У криміналістичній літературі наводиться кілька *класифікацій слідів*, найзагальніша з яких — поділ слідів на три групи:

- *сліди-відображення* передають зовнішню будову тієї частини слідоутворюючого об'єкта, яка контактує з матеріалом, що сприймає сліди;
- *сліди-предмети* — матеріальні об'єкти особистого, побутового, виробничого призначення, залишені на місці події чи винесені звідти;
- *сліди-речовини* — частинки лакофарбових покриттів, потожирової речовини, сипких, рідких та газоподібних тіл, які залишаються на предметах на місці події чи зникають звідти.

За *видом об'єктів*, що утворюють сліди, розрізняють сліди людини, зброї, знарядь, інструментів, виробничих механізмів, транспортних засобів; за *механізмом утворення* — сліди нашарування, відшарування, локальні, периферичні, об'ємні та поверхневі. *Слід нашарування* утворюється в результаті відокремлення частинок від об'єкта, утворює сліди та нашарування їх на об'єкті, який сприймає сліди. *Слід відшарування* утворюється внаслідок відокремлення частинок від об'єкта, що сприймає сліди.

За *зоною взаємодії (контакту) об'єктів* сліди поділяють на локальні та периферичні. *Локальний слід* утворюється в місці контакту, *периферичний* — за його межами.

За *ступенем деформації поверхні*, що сприймає сліди, розрізняють сліди поверхневі та об'ємні. *Об'ємні сліди* утворюються в разі руйнування об'єкта або його пластичної деформації. *Поверхневі сліди* поділяються на забарвлені та безбарвні. *Забарвлені* можуть бути нанесені барвником; вони бувають слідами нашарування та відшарування. *Безбарвні* сліди утворюються безбарвною речовиною (наприклад, потожировою).

Безбарвні сліди, у свою чергу, поділяються на *видимі*, *маловидимі* (*слабовидимі*), тобто такі, що спостерігаються за певних умов (наприклад, на просвіт при боковому освітленні), і *невидимі*, тобто такі, які неможливо виявити не тільки візуально, а й за допомогою оптичних засобів (лупи, мікроскопа). Маловидимі сліди виникають на полірованій поверхні (склі, нікельованому металі, полірованому дереві тощо), невидимі — на шорсткій (папері, картоні, фанері, струганому дереві, пофарбованих стінах тощо).

Матеріальні сліди виявляють, фіксують і вилучають під час огляду місця події. Методи та засоби виявлення і фіксації слідів залежать від виду поверхні та матеріалу об'єкта, що сприймає їх. Для виявлення слідів застосовують візуальні прийоми огляду — на просвіт, у косому, розсіяному, затемненому світлі; інструментальні прийоми виявлення слідів — огляд у концентрованих променях світла, з лупою, мікроскопом та іншими приладами; спеціальні засоби для виявлення невидимих слідів — магнітні та феромагнітні порошки, хімічні препарати, випромінювання — ультрафіолетових, інфрачервоних, рентгєнівських, радіоактивних, лазерних джерел тощо.

Сліди формуються під час контакту об'єкта, що сприймає слід, з об'єктом, що утворює його, під впливом кількох різноспрямованих сил. У разі *статичного* контакту об'єкт, що утворює сліди, діє перпендикулярно до поверхні того, що сприймає сліди, а в разі *динамічного* контакту об'єкт, що утворює сліди, ковзає по поверхні того, що сприймає їх. Унаслідок статичного контакту утворюються статичні сліди (наприклад, сліди рук), а внаслідок динамічного — динамічні (сліди розрізу, розпилу, розрубу, транспортних засобів тощо). Отже, залежно від відносного руху об'єктів під час слідоутворення сліди розподіляються на *статичні* та *динамічні*.

Засобами фіксації слідів, виявлених на місці події, є *протоколювання*, *фотографування*, *копіювання*, *моделювання*, *вилучення предмета разом зі слідом*. Оглядаючи предмет з метою виявлення слідів, необхідно дотримуватись такої послідовності:

- першими фіксувати сліди запаху та мікрочастинок;
- виявляти та фіксувати невидимі сліди пальців рук, сліди контакту;
- останніми фіксувати видимі сліди;
- забороняється наносити сторонні сліди на об'єкт, що утворює сліди;
- якщо фіксація сліду пов'язана з ризиком його пошкодження, предмет вилучають разом зі слідами;
- забезпечувати збереження слідів та їх копій від пошкоджень.

9.2

СЛІДИ РУК

Шкіра на долонях рук і підшвах ніг має особливу будову. Вона складається з двох шарів: верхнього — епідермісу і нижнього — дерми, тобто власне шкіри.

У верхній частині дерми розташовані сосочки (від лат. *papilla*), які утворюють ряди (лінії). Покриті епідермісом, вони є основою валиків, що називаються **папілярними лініями**. Останні мають три **основні види узорів**: *дугові*, *петльові* та *завиткові*, які належать до **загальних ознак**. Кожна папілярна лінія має певні **особливості будови** (*розриви, роздвоєння, потовщення, крапки тощо*); їх розташування і форма — **окремі ознаки** папілярних узорів. Поєднання загальних та окремих індивідуальних ознак становить неповторний папілярний узор, його індивідуальність.

Індивідуальність папілярних узорів — основна їх властивість. Ще однією їх властивістю є відносна **незмінність**. Узори на пальцях рук формуються до шести місяців внутрішньоутробного життя зародка людини і майже не змінюються до повного розкладу тканин після смерті людини. Папілярні узори на пальцях мають властивість відновлюватися, якщо ушкодження не торкається власне шкіри, тобто сосочкового шару. Ушкодження сосочкового шару залишає рубці на папілярному узорі. У похилому віці на папілярному узорі з'являються зморшки, складки, “білі лінії”, побутові ушкодження, але загальна форма та окремі індивідуальні ознаки залишаються незмінними, що дає змогу ідентифікувати людину за слідами рук будь-коли.

Нарівні з папілярними лініями на долоні руки існують інші ознаки будови шкіри: флексорні лінії (лінії згинання), складки-зморшки та пори.

Флексорні лінії — це найбільші лінії згинання на поверхні долоні та між фалангами пальців.

Складки-зморшки розташовані на всій поверхні долоні. Їх поява та зникнення залежать від еластичності шкіри.

Пори — воронкоподібні заглиблення на папілярних лініях — призначені для виходу вивідних протоків потових залоз, розташованих у сосочках. Сукупність виходів потових протоків, тобто пор, виключно індивідуальна й використовується для пороскопічної ідентифікації.

Сліди пальців рук залишаються на всіх предметах, яких торкається людина: пластичних (наприклад, пластилін, віск, глина, масло, розігрітій сургуч, стеарин) і сипких (наприклад, крейда, борошно, тальк, цемент).

На сипких і пластичних об'єктах залишаються об'ємні сліди пальців рук, а на твердих — поверхневі. Поверхневі сліди утворюються за рахунок сторонньої речовини, яка нашаровується на об'єкті, що сприймає їх, або зноситься з нього. Тому вони поділяються відповідно на сліди нашарування та відшарування. Якщо на слід нанесено кольорову речовину (наприклад, кров, фарбу, порошок, бруд), його називають забарвленим, а якщо речовина безколірна, то утворений слід буде невидимим (безбарвним).

Більшість слідів рук безбарвні (невидимі); вони утворюються потожировою речовиною, яка виділяється на поверхню папілярних ліній. Якщо пальцем торкнутися предмета, залишається потовий (але не потожировий) слід, бо на долонях рук і підшвах ніг, на відміну від інших частин шкіри, жирових залоз немає. Жирова речовина може потрапити на долоні рук від дотику до інших частин шкіри, обличчя, шиї, волосся, які сильно змащені жирною речовиною. Якщо палець торкається предмета кілька раз, слід стає не таким насиченим. Спітнілі руки залишають насичені сліди.

Існують різні методи й засоби виявлення потожирових слідів пальців рук: на предметах, витягнутих з води; на предметах, що перебувають під впливом високої температури; на текстильних і синтетичних тканинах із дрібною структурою поверхні; на тілі людини.

Способи виявлення слідів пальців рук поділяють на **дві групи**: для виявлення видимих і невидимих слідів.

Видимі сліди пальців рук — це об'ємні та забарвлені поверхневі сліди. Для їх виявлення достатньо візуального спостереження при звичайному освітленні чи з кишеньковим ліхтариком для створення косо спрямованого освітлення. Виявлені сліди фотографують масштабним способом із застосуванням світлофільтрів, якщо забарвлений слід малоконтрастний. Об'ємні сліди фіксують за допомогою виготовлення зліпків, використовуючи для цього гіпс, пасту К, сієласт та інші полімерні пасти. Однак найчастіше об'ємні та забарвлені сліди необхідно вилучати разом із предметом.

Розрізняють фізичні, хімічні та радіографічний методи виявлення *невидимих* слідів пальців рук.

Основу *фізичних методів* становлять адгезія, змочування, конденсація, гальваностегія та люмінесценція.

Адгезія — це прилипання, зчеплення поверхонь різних тіл. Якщо на невидимий слід (нашарування потожирової речовини, яке певний час залишається липким) потрапляють частинки будь-якої речовини, то вони прилипають і слід стає видимим. Тому до свіжих слідів порошки прилипають добре, а внаслідок висихання потожирової речовини через деякий час можливість виявлення сліду адгезійними методами та засобами зменшується. Застосування цього методу виявлення слідів передбачає такі умови:

- невидимий слід можна виявити доти, поки потожирова речовина не висохла;
- можна використати будь-який сухий дрібний кольоровий порошок (сажу, окис цинку, порошок заліза, окис міді тощо);
- якщо слід неможливо виявити за допомогою порошку, то це не означає, що його немає. У цьому разі треба застосувати інші методи.

У фізичних методах виявлення слідів застосовують порошок відновленого воднем заліза, газову сажу, окис кобальту, окис свинцю, гаму кольорових порошоків на феромагнітній основі: білі (опал, топаз), червоно-жовті (рубін, гранат) та темні (агат, сапфір, малахіт). В аерозольній упаковці застосовують немагнітні порошки: “Дактозоль” — алюмінієву пудру, “Дактозоль-С” — газову сажу, “Дактозоль-Г” — тальк, “Дактозоль-ОЦ” — окис цинку. Як замітники порошоків використовують й інші речовини. Важливо, щоб вони були сухими і ретельно подрібненими. Зокрема, широко застосовують порошки рослинного походження (наприклад, подрібнену певну траву).

Змочування — це фізичне явище, яке виникає в разі контакту рідини з твердим тілом. Існують змочувані та незмочувані тіла. Наприклад, жирова речовина — незмочувана. На цьому принципі базуються методи виявлення слідів жирової речовини на папері фарбуванням у водному розчині анілінового барвника (фіолетового, синього тощо). Якщо занурити аркуш паперу в розчин барвника, то фон його зафарбується, а слід потожирової речовини залишиться білим. Цим методом виявляють сліди на чистих аркушах паперу.

Конденсація — перехід речовини з газоподібного стану в рідкий або твердий кристалічний. Це явище лежить в основі методів виявлення слідів парами йоду та вакуумного напилювання. Метод вакуумного напилювання досить складний і тому його застосовують у лабораторних умовах.

Поширенішим є метод виявлення слідів парами йоду. Для одержання парів йоду існують різні йодні трубки. Для підігрівання використовують, наприклад, термос. Перед виїздом на місце події в нього наливають гарячу воду. Для виявлення слідів у колбу термоса занурюють йодну трубку і обкурюють поверхню звичайним способом. Такий субліматор парів йоду дає змогу одержати струмінь з температурою 60 °С, необхідний для виявлення слідів рук на тканинах.

Для виявлення потожирових слідів застосовують і таку суміш: одна частина йоду на 10 частин крохмалю. Для її приготування кристалики йоду розтирають у ступці і змішують із крохмалем. На тканину порошок наносять щіточкою чи посипають. Через 7–8 хв порошок струшують, а виявлений слід закріплюють порошком заліза, відновленого воднем. У такий спосіб виявляють сліди папілярних узорів на тканинах давністю до 3–5 днів.

Гальваностегія — нанесення на поверхню предмета частинок металу, металічних плівок методом електролітичного осадження. Якщо предмет зі слідом занурити в електролітичну ванну, уся його поверхня покриється металом, а папілярні лінії як незмочувані залишаться чистими.

Потожирові сліди можна виявити і за допомогою *люмінесценції*, яка спостерігається переважно в ультрафіолетовій та інфрачервоній ділянках спектра. Нині як джерела збудження люмінесценції застосовують лазери.

Суть *хімічних методів* виявлення невидимих потожирових слідів пальців рук полягає в тому, що хімічна речовина, яку наносять на

слід, реагує з потожировою речовиною сліду. Утворюється забарвлена сполука, яка відрізняється від фону паперу чи предмета.

До хімічних засобів виявлення слідів пальців рук належить розчин азотнокислого срібла, марганцевокислого калію із сірчаною кислотою (на 100 мл³ води 1 г марганцевокислого калію, 0,2–0,3 мл сірчаної кислоти). Для виявлення слідів на склі, полімерних плівках, фаянсі, папері достатньо занурити предмет у розчин, а потім сполоснути його водою.

Досить поширені такі хімічні засоби виявлення слідів пальців рук, як розчини нінгідрину або алоксану в ацетоні. Розчин наносять на об'єкт пульверизатором або тампоном і залишають на світлі. Через 7–9 годин на об'єкті з'являється фіолетове (нінгідринове) або оранжеве (алоксанове) зображення сліду.

Хімічні розчини застосовують у лабораторних умовах для виявлення старих слідів на папері, картоні, дереві давністю до 10 років.

Суть *радіографічного методу* полягає в тому, що об'єкт зі слідами пальців опромінюють потоком нейтронів, унаслідок чого окремі елементи (натрій, калій, фосфор, магній тощо), які входять до складу потожирової речовини, перетворюються на радіоактивні ізотопи. Потім до об'єкта в місці розташування папілярних ліній сліду притискають фотоплівку, і вона засвічується. Якщо плівку проявити, то на прозорому фоні буде слід пальця. Цей метод застосовують тоді, коли слід нанесений на друкованому тексті, кольоровому малюнку, від впливу яких звичайним фотографуванням позбавитися майже неможливо. Крім того, радіографічний метод дає змогу виявити сліди давністю до 50 років.

У потожирових слідах пальців рук на гладких полірованих поверхнях, якісному папері та інших подібних об'єктах відбиваються пори, розташування яких на папілярних лініях суто індивідуальне. Комплекс пор можна використовувати для ідентифікації людини, бо він індивідуальний.

У пороскопічному дослідженні для ототожнення достатньо мати ділянки папілярного узору розміром 5×5 мм. При цьому важливо, щоб у сліді були чітко відображені пори. Експериментальні зразки пороскопічних слідів спеціаліст відбирає, як правило, на склі, гладких полірованих об'єктах. Пороскопічне дослідження здійснюють в експертних підрозділах.

СЛІДИ НІГ

Сліди ніг залишаються на місці вчинення практично будь-якого злочину, але через різні причини їх не завжди можна виявити. Розрізняють *сліди босих ніг, сліди взуття та сліди ніг у шкарпетках (панчохах)*. За слідами босих та вдягнених у шкарпетки (панчохи) ніг ототожнюють людину, а за слідами ніг у взутті — взуття. При цьому досліджують *статичні* сліди, які можуть бути *об'ємними і поверхневими*. Поверхневі сліди бувають *забарвленими та незабарвленими*. Забарвлені сліди за механізмом утворення поділяють на сліди нашарування та відшарування. Незабарвлені сліди бувають маловидимі та невидимі. Невидимі сліди босої ноги можуть бути потовими та потожировими, як і сліди рук.

Забарвлені сліди ніг можуть бути нанесені забарвленою речовиною, кров'ю, брудом та іншими рідкими й сипкими (крейдою, борошном, пилом, цементом) речовинами, утворюватися за рахунок відшарування з підошви взуття пластифікаторів, мікрочастинок, які не можна розрізнити візуально, а також за рахунок мікродеформації поверхні, що сприймає сліди. Зазначені сліди потрібно фіксувати та моделювати за допомогою особливих прийомів. Об'ємні сліди теж бувають комбінованими, тобто водночас ще й забарвленими якоюсь речовиною, наприклад крейдою, вапном, цементом.

Велику кількість слідів ніг, пов'язаних єдиним механізмом утворення та напрямом, називають *доріжкою*. У ній відображаються особливості ходи, функціональні та анатомічні ознаки людини. Для встановлення цих факторів досліджують напрям руху, лінію ходи, довжину правого та лівого кроків, ширину кроку та кут розвороту ступні. Ці елементи ретельно вимірюють і визначають кількісно в сантиметрах і градусах. За ними можна встановити приблизний зріст і стать особи, визначити, йшла вона чи бігла, з багажем чи без нього, а також професію, захворювання, анатомічні аномалії рухового апарату.

Ці відомості слідчий одержує під час огляду доріжки слідів на місці події за участю спеціаліста. За одиничним слідом можна визначити розмір і вид взуття, приблизний зріст людини.

Сліди ніг фіксують фотографуванням, вимірюванням та описуванням, копіюванням і моделюванням, вилученням слідів разом з об'єктом — носієм сліду.

Фотографування одиничних слідів виконують масштабним способом, а доріжки слідів — панорамним.

В одиничному сліді *вимірюванням* фіксують його загальну довжину, довжину й ширину підметки, каблука, проміжної частини. Під час *описування* крім загальних ознак і розмірів визначають окремі індивідуальні ознаки: будову малюнка підошви, ступінь зношення, ознаки ремонту низу взуття тощо.

Поширеним способом фіксації об'ємних видимих слідів ніг є *об'ємне моделювання*, тобто виготовлення зліпків-копій з гіпсу, сірки, вальц-маси (найчастіше з гіпсу). Порядок фіксації об'ємного та поверхневого сліду ноги такий: вилучити сліди запаху; сфотографувати слід; виміряти та описати; якщо слід комбінований, вилучити речовину, якою він забарвлений, і виготовити зліпок.

Поверхневі забарвлені сліди фотографують, вимірюють, описують, а потім переносять на копіювальний матеріал (плівку, ошкурену гуму) або вилучають разом з предметом-носієм.

Об'ємні сліди на сипких матеріалах фіксують за допомогою зліпків, дотримуючись під час їх виготовлення загальних правил. Гіпсові зліпки виготовляють заливним, насипним і комбінованим способами. Перед виготовленням зліпка *заливним* способом на сипкому ґрунті сліди закріплюють розчином перхлорвінілової смоли в ацетоні, розчином цукру, а також лаком для волосся. Після цього виготовляють зліпок. Техніка виготовлення гіпсового зліпка заливним способом така. Зі сліду видаляють воду та сторонні предмети; якщо слід неглибокий, його огорожують металевою (картонною) стрічкою; розчин гіпсу наносять на весь слід; кладуть арматуру, мотузку кінцями назовні і виливають залишок розчину гіпсу; через 15–20 хв після затвердіння зліпок акуратно піднімають і змивають ґрунт водою. Не можна терти зліпок, щоб не пошкодити його. Потім до кінців мотузки прикріплюють бирку, на якій роблять засвідчувальний напис, і опечатують зліпок.

Насипний спосіб виготовлення зліпка полягає в тому, що слід припудрюють гіпсом через сито, а потім засипають товстим шаром гіпсу, накривають ганчіркою і через неї змочують гіпс до затвердіння. *Комбінований* спосіб полягає в тому, що слід припудрюють шаром гіпсу товщиною приблизно 5 мм, потім заливають рідким гіпсом, поклавши перед цим арматуру.

Невидимі сліди взуття залишаються на папері, картоні, фанері, полірованих і пофарбованих предметах. Їх можна виявити, наносячи на поверхню магнітною щіткою порошок на феромагнітній основі. Інколи такі сліди можна виявити за допомогою люмінесценції та ультрафіолетових променів.

Інколи об'ємні сліди ніг містяться під водою, видалити яку практично неможливо (наприклад, у калюжі, річці, ставку). Якщо шар води над слідом досягає 10 см, то металевою чи пластиковою стрічкою огороджують слід і відсмоктують воду грушею, а потім виготовляють зліпок заливним способом. Якщо шар води досягає 5 см, то воду можна не відсмоктувати, а просто насипати в неї гіпс до рівня загорожі, покласти арматуру, а потім знову досипати гіпс. Гіпс у воді затвердіє, і зліпок можна вилучити. Якщо шар води становить 50–100 см, розчин гіпсу треба зробити густим і через гумову трубку вилити його в слід, підводячи кінець трубки безпосередньо до сліду.

Об'ємні сліди на снігу фіксують звичайними способами. Гіпсові зліпки виготовляють насипним або комбінованим способом. Особливість виготовлення зліпків у цьому разі полягає в тому, що перед виготовленням гіпсового розчину необхідно охолодити воду до 0 °С. Подальша техніка аналогічна описаній для фіксації об'ємних слідів на сипких матеріалах. На розсипчастому снігу зліпки виготовляють тільки насипним способом, а на вологому й густому — заливним.

9.4

СЛІДИ ЗАСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Засоби вчинення злочину — це матеріальні об'єкти, які використовують для досягнення злочинного результату. Це можуть бути сокира, камінь, палиця, відмичка, автомобіль, вибухівка, отруйна чи сильнодіюча речовина.

Криміналістична трасологія об'єктом дослідження вважає знаряддя злочину, зброю, транспортні засоби, інструменти та предмети.

Знаряддя злочину — це спеціально виготовлені, перероблені чи пристосовані для умисного застосування під час вчинення злочинів засоби (лом, “балерина”, “клевня рака”). До знарядь злочину не належать інструменти, які можуть бути використані для здійснення злочину. Наприклад, сокира, стамеска можуть бути засобами вчинення злочину, але не знаряддями злочину. Від знарядь злочину необхідно відрізнити також предмети (скажімо, камінь, палицю), що не є інструментами, тобто не пристосовані для трудової діяльності, але можуть бути застосовані з метою злочину. За механізмом утворення слідів засоби вчинення злочину поділяються на такі:

- знаряддя (знаряддя злому, інструменти та прилади, предмети);
- зброя (вогнепальна, холодна);
- джерела підвищеної небезпеки (транспортні засоби, механізми, обладнання виробничого та побутового призначення);
- фізичні явища (електричний струм, випромінювання, сильнодіючі та отруйні речовини);
- явища природи (землетрус, вогонь, вода).

Сліди засобів вчинення злочину утворюються здебільшого внаслідок механічної дії. Розрізняють такі *види руху* засобів вчинення злочину: прямолінійний, прямолінійно-поступальний, зворотно-поступальний, обертально-поступальний і обертання-котіння. Кожному виду руху відповідають певні сліди.

У разі *прямолінійного* руху об'єкт, що утворює сліди, переміщується перпендикулярно до об'єкта, який сприймає їх, і утворює слід тиснення внаслідок формування, руйнування, залишкової деформації, нашарування, перерозподілу частин речовини, зміни та перебудови внутрішньої структури об'єкта.

Під час *прямолінійно-поступального* руху об'єкт, що утворює сліди, переміщується під дією двох сил, спрямованих по вертикалі та горизонталі, уздовж поверхні, сприймає сліди і водночас тисне на поверхню. У результаті утворюються сліди ковзання у вигляді системи валиків і рівчачків.

При *зворотно-поступальному* русі об'єкт, що утворює сліди, по черзі змінює напрям горизонтального руху, а під дією вертикальної сили розриває предмет. У результаті утворюються сліди розпилу чи тертя.

При *обертально-поступальному* русі об'єкт, що утворює сліди, обертається і водночас переміщується прямолінійно.

У разі *обертання-котіння* об'єкт, що утворює сліди, обертаючись навколо осі, переміщується по поверхні, що сприймає сліди, утворюючи поверхневі або об'ємні сліди котіння (сліди колісних транспортних засобів). Гусеничний транспорт утворює сліди за схемою прямолінійного руху, а сліди полозкового транспорту утворюються так само, як сліди ковзання при прямолінійно-поступальному русі.

Сліди знарядь злому та інших засобів вчинення злочинів фіксують на основі загальних правил і прийомів за допомогою фотографування, вимірювання, опису, копіювання, моделювання, вилучення слідів разом з предметом. Для моделювання слідів на дереві найчастіше застосовують пластилін, пасту К, сієласт, стєнс і віск. На металевих об'єктах використовують легкоплавкий метал — сплав Вуда, який застосовують у зубопротезній практиці, пасту К, сієласт та ін. Однак

рекомендується вилучати сліди разом з предметом. Забарвлені сліди та сліди контакту знарядь обов'язково потрібно вилучати з предметом, на якому вони залишені.

Сліди транспортних засобів поділяють за видами транспорту (самохідним і несамохідним). Кожен з них поділяють на *колісний*, *гусеничний* і *полозковий*. Колісний транспорт залишає сліди котіння, гусеничний — тиснення, полозковий — ковзання. Сліди котіння та тиснення можуть бути об'ємними, поверхневими та забарвленими; інколи об'ємні сліди містять частинки речовини, яка відрізняється від матеріалу, що формує слід. Сліди транспортних засобів містять ознаки ходової частини транспорту: вид, ширину колії, базу транспортного засобу, кількість осей і коліс, модель шин.

Слід одного колеса, трака, полоза називають *біговою доріжкою*. Дві паралельно розташовані бігові доріжки утворюють *колію*. Відстань між осями транспортного засобу називають *базою*. Вимірюють її між слідами передніх і задніх коліс, які утворюються на місці стоянки транспорту. Ширина колії — це конструктивна ознака. Її вимірюють між центрами доріжок, а якщо колія складається зі спарених доріжок — від лінії відліку, проведеної між біговими доріжками. У обіговій доріжці виокремлюють ширину протектора, тобто ширину малюнка, який утворюється у сліді, і загальну ширину сліду, яку називають шириною бігової доріжки.

Слід гальмування — це довжина бігової доріжки від початку гальмування транспорту до повної його зупинки. Цей слід складається з двох частин. Перша відображає початок гальмування; у ній слід переривчастий, бо колесо повністю не заблоковане і продовжує обертатися. Пізніше воно повністю припиняє обертатись і ковзає по дорозі, утворюючи другу частину — слід ковзання, який ще називають *слідом юза*.

Сліди транспортних засобів фіксують фотографуванням, вимірюванням, описом, копіюванням, моделюванням, вилученням сліду разом з предметом. На місці дорожньо-транспортної пригоди (ДТП) виготовляють панорамним способом слід бігової доріжки, довжина якої дорівнює довжині кола колеса, детально фіксують особливості будови малюнка протектора і виготовляють зліпки цієї частини сліду. Поверхневі сліди, наприклад пилові, переносять на копіювальні дактоплівки (ошкурену гуму, липкі плівки, фотопапір). На місці ДТП потрібно фіксувати ширину бігової доріжки, ширину протектора, його малюнок, ширину колії, базу транспортного засобу, частинки вантажу, що відокремилися, плями мастил, шматки скла від фар, частинки ґрунту, мікро- та макрочастинки тощо.

СЛІДИ ЗУБІВ, НІГТІВ ТА ІНШИХ ЧАСТИН ТІЛА ЛЮДИНИ

Часто на місці події залишаються сліди зубів, нігтів.

Сліди зубів за механізмом утворення можуть бути *слідами надкусу*, коли відбувається неповне змикання зубів і утворюються об'ємні сліди, і *слідами відкусу*, які виникають за повного змикання зубів і утворення на розчленованих об'єктах слідів ковзання.

Сліди нігтів на тілі людини виглядають як синці, а на пластичних матеріалах вони об'ємні. Однак найчастіше використовують зрізані частини нігтів як слід предмета, що є об'єктом трасологічного та біологічного дослідження. За слідами зубів і нігтів експерти можуть ідентифікувати людину.

Досліджують також сліди відкритих частин обличчя — губ, вух, щік, лоба, кінчика носа. Методику їх дослідження запропонував С. Ненашев. В окремих випадках за умови правильної фіксації таких слідів можна ідентифікувати людину і створити криміналістичні обліки, особливо за слідами губ.

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ОГЛЯДУ ТА ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ. ТРАСОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Робота зі слідами на місці події підпорядковується єдиним правилам. З предметом — носієм сліду — треба поводитися так, щоб не залишати власних слідів і не пошкодити тих, що є. Під час дослідження важливо дотримуватися такого порядку фіксації слідів: спочатку фіксують сліди запаху, мікрочастинок, потім — сліди папілярних узорів і решту слідів. Перед попереднім дослідженням сліди фотографують, вимірюють і описують у протоколі, а після цього сліди вилучають копіюванням, моделюванням або в натурі.

Трасологічну експертизу здійснюють експертні криміналістичні підрозділи. Об'єктами її є сліди-відображення та сліди-предмети, а також мікрооб'єкти. Тип слідів зумовлює вид дослідження та експертизи. Сліди пальців рук досліджують за допомогою дактилоскопіч-

ної експертизи; сліди знарядь злому на перешкодах, замках, пломбах, а також сліди транспортних засобів — трасологічної експертизи. Досліджують слід (його відбиток на плівці, копію, зліпок), виявлений на місці події, і експериментальні зразки предмета, який розшукують. Найчастіше вивчають безпосередньо об'єкт. Колеса транспортного засобу прокочують на паперовій смузі, яку подають на експертизу як зразок. Зразки ходи людини відбирають на стрічках паперу чи ґрунті, сліди фотографують панорамним методом, а знімки досліджують.

Методика трасологічного дослідження, так само як і інша ідентифікація, складається з окремих і порівняльних досліджень, оцінки результатів і формулювання висновків. Під час окремого дослідження експерт за допомогою досліджуваного об'єкта робить експериментальні зразки — тиснення, ковзання, дотримуючись механізму утворення сліду, який досліджують. Для порівняння застосовують об'ємне лінійне зміщення, порівняння, інколи накладання. Результати порівняльного дослідження ілюструються фотознімками, виготовленими на оптичних приладах. Трасологічна експертиза розв'язує такі завдання:

- ідентифікаційні, пов'язані зі встановленням тотожності об'єкта, що утворює сліди, за слідами-відображеннями;
- діагностичні, пов'язані з механізмом утворення сліду, величиною прикладеної сили, часом утворення сліду, взаємним розміщенням знаряддя вчинення злочину і об'єкта, що сприймає сліди, послідовністю нанесення слідів, напрямом руху об'єкта, що утворює слід (транспорту, знарядь злому тощо).

Контрольні питання

1. Теоретичні основи трасології.
 2. Класифікація слідів.
 3. Сліди рук людини.
 4. Основні методи виявлення слідів пальців рук.
 5. Методи, за допомогою яких фіксують сліди ніг.
 6. Сліди засобів вчинення злочину.
 7. Правила огляду та вилучення слідів.
 8. Питання, які розв'язує трасологічна експертиза.
-

СУДОВА БАЛІСТИКА

10.1

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ І ОБ'ЄКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОВОЇ БАЛІСТИКИ

Балістика (від грецьк. *ballio* — кидаю) — наука про рух снаряда (куль, шроту) вогнепальної зброї в повітрі (зовнішня балістика) та в каналі ствола зброї (внутрішня). Призначенням вогнепальної зброї є надання снаряду руху та заподіяння за його допомогою пошкоджень певному об'єкту.

Протиправне застосування вогнепальної зброї дуже небезпечне, бо може мати тяжкі наслідки для життя та здоров'я людей і створює загрозу одночасного завдання тілесних ушкоджень багатьом особам. Вогнепальна зброя може бути засобом вчинення злочину, і в цьому разі постає потреба у виявленні всіх обставин кримінальної справи, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї. Ці завдання можна розв'язати тільки за допомогою спеціальних знань із *судової балістики* — розділу криміналістики, який вивчає ручну вогнепальну зброю та сліди її застосування для одержання доказової інформації. Судову балістику застосовують у сфері діяльності органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду для боротьби зі злочинністю.

Значний внесок у розвиток судової балістики зробили В. Черваков, С. Кустанович, Б. Комаринець, Ю. Кубицький та ін. Вони визначають її зміст як вивчення закономірностей пострілу та дії зброї і розробку на цій основі науково-технічних методів і засобів виявлення, фіксації та дослідження вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, стріляних куль, гільз, шроту, картечі, пижів, слідів пострілу та явищ, що супроводжують постріл, з метою розслідування та попередження злочинів.

Судова балістика тісно пов'язана з іншими розділами криміналістики, передусім трасологією та судовою фотографією. У ній широко застосовують фізичні та хімічні методи дослідження, за допомогою яких визначають, наприклад, якісно-кількісний склад шроту, сліди металізації на пошкоджених снарядами об'єктах.

Судова медицина вивчає вогнепальні ушкодження на тілі людини. У питаннях дослідження вогнепальних ушкоджень судова медицина і балістика тісно взаємопов'язані. Справді, вирішення багатьох питань щодо вогнепальних ушкоджень (напряму пострілу, його дистанції, взаємного розташування потерпілого та зброї під час пострілу, послідовності пострілів, можливості здійснення пострілу в себе тощо) може бути повним і достовірним тільки за умови здійснення комплексної судово-медичної та судово-балістичної експертизи.

Науково-технічною основою судової балістики є військово-технічні науки, які вивчають будову, конструювання вогнепальної зброї та боєприпасів, дію снаряда вогнепальної зброї на перешкоду, явища, що відбуваються в каналі ствола під час пострілу, рух снаряда після виходу його зі ствола зброї. На основі цих даних визначають дію механізмів зброї та відповідно виникнення слідів на стріляних кулях і гільзах, пробивну силу кулі, виникнення та формування додаткових ознак пострілу на перешкоді.

Застосування вогнепальної зброї для вчинення злочину супроводжується утворенням *речових доказів — джерел доказової інформації*:

- зброї і її частин — магазина, щік, рукоятки; приладдя до зброї — шомпола, протирки, кобури, чохла; тайників для зберігання зброї — книги, бруска дерева з виїмками;
- боєприпасів, гільз, куль, шроту, капсулів, пажів, прокладок;
- матеріалів та інструментів для виготовлення та спорядження боєприпасів;
- вибухових речовин — пороху та його компонентів;
- кульових, дробових пробоїн та пошкоджень на перешкодах — вм'ятин, тріщин, розривів;
- слідів-відображень на гільзах, кулях, шротах, прокладках і пажках.

Крім виникнення речових доказів процес застосування вогнепальної зброї супроводжується явищами, які мають криміналістичне значення, — полум'ям і звуком пострілу.

Однак не завжди перелічені речові докази є об'єктами судово-балістичних досліджень. Так, відбиток пальця на рукоятці пістолета є об'єктом дактилоскопічної, а не балістичної експертизи. Питання про тотожність слідів мастила в тайнику, де зберігалася зброя, з тим, яким змащений конкретний екземпляр зброї, вирішують за допомогою хімічного аналізу складу мастила. А питання, чи перебував ма-

газин, виявлений на місці злочину, у рукоятці конкретного пістолета, вирішують трасологічним дослідженням.

Речові докази є об'єктами судово-балістичних досліджень лише тоді, коли на них є суттєві ознаки, які відображають дію зброї та слідів її застосування і досліджуються у зв'язку з пострілом або його можливістю [16].

До *об'єктів судово-балістичних досліджень* належать:

- зброя та її складові частини;
- боєприпаси, стріляні кулі та гільзи, шрот, капсулі, пижі, прокладки;
- вибухові речовини (порох);
- сліди дії снаряда вогнепальної зброї на вражених перешкодах;
- сліди впливу на вражену перешкоду явищ, що супроводжують постріл;
- сліди продуктів згоряння заряду.

Пізнання особливостей і ознак названих об'єктів, виявлення закономірностей утворення слідів зброї є *предметом судової балістики*.

Знання судової балістики та її практичне застосування дає слідчому змогу одержувати докази про використання вогнепальної зброї під час вчинення злочину.

10.2

ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ ТА ЇЇ КЛАСИФІКАЦІЯ

Вогнепальна зброя — це пристрій, в якому для вильоту кулі з каналу ствола використовується енергія хімічного розкладу вибухових речовин. Для вирішення питання, чи належить предмет до вогнепальної зброї, крім установлення загальної ознаки — цільового призначення, необхідно, щоб він задовольняв такі критерії:

- для метання снаряда має бути використана енергія, яка утворюється під час згоряння вибухової речовини (пороху та ін.);
- предмет повинен мати ствол для спрямування руху снаряда;
- наявність у предмета пристроїв для замкнення каналу ствола та для запалення заряду;
- достатня вражаюча дія снаряда;
- достатня міцність конструкції предмета.

Перші три критерії можна визначити візуально, оглядаючи зброю на місці події. Критерій міцності конструкції передбачає, що з неї можна здійснити більш як один постріл. Вражаюча сила снаряда має становити щонайменше 0,005 кг/мм².

Судова балістика досліджує тільки ту вогнепальну зброю та боеприпаси до неї, які застосовують злочинці для вчинення злочинів. Такою є ручна стрілецька вогнепальна зброя. Знати її будову та конструктивні особливості необхідно для одержання інформації про обставини злочинної діяльності із застосуванням зброї.

Ручну вогнепальну зброю класифікують так:

- за **цільовим призначенням** — *бойова* (гвинтівки, карабіни, автомати, пістолети, револьвери, рушниці гладкоствольні спеціального та бойового призначення тощо), *мисливська* (рушниці різних систем, мисливські карабіни, штуцери), *спортивна* (тренувальна та цільова зброя — дрібнокаліберні гвинтівки, спортивні пістолети);
- за **ступенем автоматизації** — *неавтоматична, автоматична, самозарядна*;
- за **способом заряджання** — *казнозарядна, дульнозарядна*;
- за **кількістю стволів** — *одно-, дво- та багатоствольна*;
- за **кількістю зарядів** — *одно- та багатозарядна*;
- за **конструктивними особливостями ствола** — *гладкоствольна, нарізна, гладконарізна (з парадоксом)*;
- за **калібром** — *малокالیберна (до 6,5 мм), середнього калібру (6,5–9 мм) та великокаліберна (понад 9 мм)*;
- за **способом виготовлення** — *заводська, кустарна* (виготовлена майстром-зброярем або спеціалістом у кустарних умовах, без дотримання встановлених стандартів і, як правило, невеликими партіями) та *саморобна* (виготовляється, як правило, з наявних матеріалів, а інколи із частковим застосуванням окремих частин заводського виготовлення);
- за **особливістю конструкції** — *стандартна, нестандартна та атипова*.

Нестандартна зброя має певні конструктивні відхилення порівняно зі стандартною зброєю аналогічного типу — меншу довжину ствола чи ложа. До цієї групи належать багатоствольні пістолети та револьвери, обрізи гвинтівок і мисливської зброї. Велике значення має питання про критерії розмежування обрізів та видів зброї, з яких вони виготовлені. Виявлено, що вкорочення ствола мисливської руш-

ниці до 500 мм (включаючи патронник) є межею, поза якою рушниця втрачає балістичні властивості мисливської зброї і набирає ознак іншої зброї — бойової, призначеної для враження живої цілі на близьких відстанях. Якщо довжина ствола перевищує 500 мм і ложе не вкорочене, така рушниця належить до рушниці полегшеної конструкції. Атипова зброя також відрізняється нестандартною конструкцією, але основною її особливістю є маскуванню під будь-які побутові речі — авторучки, парасольки та ін. До цього типу належать також пристрої для стрільби, перероблені з будівельно-монтажних та стартових пістолетів, ракетниць.

Кожний вид зброї має специфічну конструкцію, що відповідає її цільовому призначенню; спільними ознаками є ствол, ударно-спусковий механізм (пристрій для запалювання вибухової речовини) і пристрій для закривання каналу ствола.

Ствол призначений для спрямування польоту кулі (снаряда). Один кінець ствола дещо збільшений у діаметрі і називається *патронником*, або *казенною частиною*, а другий — *дулом*, або *дульною частиною*. У патронник вміщують патрон з порохом зарядом і снарядом. Внутрішні стінки каналу ствола бойової та спортивної зброї мають гвинтоподібні канавки — *нарізи*. Тому така зброя називається *нарізною*. Виступи між нарізами називаються *полями*. У більшості моделей вітчизняної зброї є чотири нарізи, які в'ються зліва вгору направо. В окремих іноземних зразках передбачено понад чотири нарізи. Нарізи надають кулі обертального руху, який позитивно впливає на влучність стрільби. Стволи мисливської зброї не мають нарізів, тому її називають гладкоствольною. Для поліпшення бойових якостей дульна частина ствола в окремих видах зброї має звуження (чок), а інколи й нарізи (парадокс).

Діаметр каналу ствола називають **калібром**. У нарізній зброї його вимірюють у міліметрах між двома протилежними полями. Бойова вітчизняна зброя має калібри 5,45; 6,35; 7,62; 9,0 мм; спортивна — 5,6 мм. Калібр мисливської, спеціальної, бойової гладкоствольної зброї — це поперечник (діаметр) каналу ствола; визначають його за кількістю круглих свинцевих куль, що за діаметром підходять до цього ствола і відлиті з одного англійського фунта свинцю (453,5 г). Найпоширеніші вітчизняні мисливські рушниці мають калібри 12, 16, 20.

Калібр зброї нанесений на казенній частині ствола і на денці гільзи.

Ударно-спусковий механізм і затвор (пристрій для закривання каналу ствола) — взаємопов'язана система частин зброї, призначених

для заряджання (подавання й досилання патрона до патронника), закривання каналу ствола в момент пострілу, розбиття капсуля (спуску курка з бойового зводу) і розряджання (виймання відстріляної гільзи з патронника), що відбувається під дією енергії порохових газів, які виникають під час пострілу, або вручну. Залежно від ступеня автоматизації та принципу дії ударно-спускового механізму й затвора вогнепальна зброя поділяється на автоматичну, самозарядну та неавтоматичну.

В *автоматичній* зброї енергією порохових газів викидається снаряд, здійснюються перезарядка й установка зброї на бойовий звід. У результаті натискання на спусковий гачок відбувається один постріл, і весь цикл повторюється. Така зброя називається *самозарядною автоматичною*. Це пістолети Токарева (ТТ), Макарова (ПМ), “Парабелум”. Якщо після натискання на спусковий гачок відбувається кілька пострілів, така зброя називається *самострільною автоматичною*, наприклад пістолет Стечкина, автомати АК, ПКШ, ПКС та ін. У *неавтоматичній* зброї перезарядку й установку затвора на бойовий звід здійснюють вручну. Так, для підготовки гвинтівки до стрільби слід відвести затвор назад, потім дослати вперед і закрити ствол; у мисливській рушниці — розкрити ствол, вкласти в нього патрон і закрити ствол. До неавтоматичної зброї належать бойові гвинтівки, карабіни, револьвери, більшість мисливських рушниць.

Для пострілу потрібний заряд, що складається з вибухової речовини (пороху) і снаряда (кулі, шроту). Сучасна ручна вогнепальна стрілецька зброя буває *одно-* та *багатозарядною*: першу після кожного пострілу потрібно перезаряджати вручну, а друга має спеціальний пристрій (магазин, барабан), в якому вміщується кілька готових зарядів (це прискорює стрільбу).

10.3

ОКРЕМІ ВІДОМОСТІ ПРО РУЧНУ ВОГНЕПАЛЬНУ ЗБРОЮ ТА БОЄПРИПАСИ ДО НЕЇ

Основними видами ручної стрілецької зброї, які вивчає судова балістика, є револьвери, пістолети, пістолети-кулемети, автомати, гвинтівки, карабіни, мисливська та спортивна зброя.

Револьвер — це короткоствольна (довжина ствола — 57–267 мм) багатозарядна неавтоматична вогнепальна зброя. Особливістю револьверів є наявність барабана, де розміщуються патрони. Стрільба здійснюється одиночними пострілами, патрони постачаються з барабана обертанням останнього під час встановлення курка на бойовий звід. Після стрільби стріляні гільзи витягуються вручну шомполом поодиноці чи всі одразу під час заміни барабана.

Пістолет — ручна короткоствольна (довжина ствола — 53–250 мм) багатозарядна автоматична вогнепальна зброя з калібром 2,7–11,45 мм. Основна відмінність пістолетів від револьверів полягає в автоматичному перезаряджанні, відсутності барабана та наявності магазину, вміщеного, як правило, у рукоятці.

Пістолет-кулемет — сучасна багатозарядна зброя, проміжна між пістолетами й автоматами. Довжина ствола — 112–360 мм. Відмінність пістолета-кулемета від пістолета полягає в автоматичній стрільбі й наявності магазину, який вміщує 70 і більше патронів. У готовому до стрільби пістолеті-кулеметі патрон розміщується в магазині, а не в патроннику, як у пістолетів. Для стрільби масивний затвор необхідно відвести назад і затримати на бойовому зводі. Після натискання на спусковий гачок затвор спрямовується вперед, досилає патрон до патронника і розбиває капсуль — відбувається постріл. Затвор пороховими газами відкидається назад, викидаючи стріляну гільзу, і стає на бойовий звід. Якщо спусковий гачок натиснутий, цикл стрільби повторюється автоматично.

Вітчизняні пістолети-кулемети Шпагіна (ПКШ), Дегтярьова (ПКД), Судаєва (ПКС) називають ще автоматами. У них використовують стандартні пістолетно-кулеметні патрони калібру 7,62 мм зразка 1930 р. Пістолети-кулемети мають різні розміри й калібри, наприклад “Узі” (Ізраїль) — 9,0 мм, “Інгрем” (США) — 9,0, “Скорпіон” (Чехія—Словаччина) — 7,65 мм.

Автомат — ручна середньоствольна (довжина ствола — 225–530 мм) багатозарядна автоматична вогнепальна зброя, з якої можна вести вогонь як одиночними пострілами, так і серіями.

Автомати відрізняються від пістолетів-кулеметів прицільністю й дальністю ведення вогню (до 600 м), конструкцією затвора й механікою пострілу. В автоматах перезаряджання також здійснюється газами, які утворюються під час пострілу, проте не безпосередньо, а через відведення їх до спеціального пристрою.

Гвинтівка і карабін. *Гвинтівка* — довгоствольна (довжина ствола — 600–800 мм) одно- чи багатозарядна неавтоматична (або автоматична чи самозарядна) вогнепальна зброя. Безпосередньо гвинтівки рідко застосовують для вчинення злочинів через їх громіздкість. Найчастіше злочинці з бойових гвинтівок виготовляють обрізи, зменшуючи довжину ствола та приклада. *Карабін* — середньоствольна (довжина ствола — 600 мм) одно- чи багатозарядна неавтоматична (або самозарядна) вогнепальна зброя, виготовлена на основі гвинтівки за рахунок укорочення ствола та приклада.

Мисливська зброя, як правило, буває заводського виготовлення (проте зустрічається й кустарного) і поділяється за видом снаряда, який використовують, на кульову, дробову та комбіновану.

Кульова мисливська зброя має, як правило, один нарізний ствол, з якого стріляють тільки кулями. За калібром і видом застосовуваних боеприпасів розрізняють такі види кульових нарізних мисливських рушниць: *штуцери* та *карабіни*.

Дробова мисливська зброя має тільки гладкі, ненарізні стволи (один або два), розташовані горизонтально чи вертикально. З такої зброї можна стріляти шротом або спеціальними кулями.

Комбіновані мисливські рушниці призначені для стрільби як шротом, так і кулями. Вони можуть мати один і більше стволів. Якщо рушниця має один ствол, до неї додається нарізний ствол-вставка або ствол має чокове звуження з нарізами (парадокс). У рушницях із трьома стволами два гладкоствольні, а один — нарізний.

Спортивна зброя складається з тренувальної (це, як правило, малокаліберні гвинтівки та пістолети), стендової зброї для тренувань та змагань.

Боеприпаси — боезаряди, без яких неможливі постріли. Боезаряд складається з вибухової речовини, снаряда й пижа, гільзи для з'єднання заряду в одне ціле. Старовинні зразки вогнепальної зброї, окремі мисливські та сучасні саморобні зразки дульнозарядні, тобто їх заряджають через дульну частину ствола — спочатку засипають порох, потім закладають пиж, на який кладуть снаряд (кулю чи шрот) і знову прикривають його пижом. Для пострілу необхідно через спеціальний отвір у казенній частині ствола запалити порох, і лише тоді відбудеться постріл. Таку запальну зброю виготовляють, як правило, неповнолітні. У практиці її називають *самопалами*.

Складові сучасного заряду об'єднані в одному пристрої, який називають *патроном*. Такий патрон називають ще *унітарним*. За формою та конструкцією патрони можуть бути різними: наприклад, мати різне розміщення ініціювальної речовини для запалення порохового заряду. За цією ознакою розрізняють патрони *центрального* та *бокового* займання.

Сучасні гільзи виготовляють зі сталі, плакують міддю і покривають антикорозійним лаком. Форма гільзи може бути пляшкоподібною, конічною чи циліндричною. Гільзи старих зразків (для гвинтівок), мисливських і дрібнокаліберних спортивних патронів на денці мають головку, а гільзи нових зразків — кільцеву канавку. У центрі денця є капсульне гніздо, в яке вміщують капсуль з ударно-вибуховою (ініціювальною) речовиною.

Снаряд (кулю) закріплюють у денці гільзи за допомогою *обжиму* (гвинтівочний і пістолетно-кулеметний патрон калібру 7,62 мм зразка 1943 р.; дрібнокаліберний спортивний патрон калібру 5,6 мм; бойовий патрон калібру 5,45 мм), *кернування* (револьверний і пістолетно-кулеметний патрон калібру 7,62 мм зразка 1930 р.) і *цільної посадки* (патрон калібру 9,0 мм).

Патрони для мисливської зброї мають циліндроподібні металеві або картонні гільзи багаторазового використання. Після першого пострілу гільзу можна спорядити вручну за допомогою спеціальних пристроїв (наприклад, “Діана”). Кулі бойових зразків за формою передньої частини бувають *гострокінцеві*, *плоскі* та *напівсферичні*. Хвостова частина окремих куль (важких, бронебійних) має конічну форму. За конструкцією кулі поділяють на *оболонкові* та *безоболонкові*. Оболонкові мають сталеву оболонку, всередині якої розміщується свинець або осердя для збільшення убивчої сили. Безоболонкові кулі — це моноліт із металу (свинцю, чавуну). Застосовують їх у спортивних і мисливських патронах. Злочинці найчастіше користуються безоболонковими кулями. Спеціальні безоболонкові кулі застосовують для спорядження патронів мисливської зброї. Інколи злочинці використовують спеціальні кулі для стрільби з обрізів мисливської зброї.

СЛІДИ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ І МЕХАНІЗМ ЇХ УТВОРЕННЯ

Застосування вогнепальної зброї під час вчинення злочинів призводить до появи численних слідів на місці події.

Найбільша кількість слідів зброї залишається на гільзах, снарядах (кулях, шроті), перешкодах (предметах, людях), тілі й одязі того, хто стріляв, і потерпілого.

Ручна вогнепальна зброя характеризується певними ознаками, які у процесі пострілу відображаються у слідах на снарядах та гільзах. *Ознаки зброї* поділяють на загальні та окремі. *Загальними* є ознаки конструкції, властиві певній моделі зброї, а *окремими* — ознаки виготовлення та експлуатації частин і деталей зброї, властиві конкретному екземпляру зброї.

Ознаки, що відображаються у слідах на стріляних снарядах:

- *загальні* — калібр ствола, кількість нарізів у каналі ствола, напрям нарізів, кут підйому нарізів, ширина полів нарізів, наявність пристосування для відведення газів, довжина кульового входу, будова магазину;
- *окремі* — діаметр каналу ствола, ширина кожного поля нарізу каналу ствола, форми поперечного перерізу та початку полів нарізів, нерівності полів нарізів та їх граней, нерівності дульної частини каналу ствола, невідповідність осі каналу ствола та патронника, зовнішні пошкодження ствола, що змінюють профіль каналу, роздуття каналу ствола, ступінь зношеності каналу ствола.

Ознаки, що відображаються у слідах на стріляних гільзах:

- *загальні* — наявність тих чи інших частин зброї, взаєморозташування частин зброї, форма робочої поверхні частин, розміри робочих ділянок частин;
- *окремі* — пошкодження окремих частин, особливості форми деталей і частин, справжні розміри частин, рельєф поверхні частин.

На прикладі дії автоматичного пістолета розглянемо, як утворюються сліди на кулях і гільзах під час заряджання зброї та здійснення пострілу.

Утворення слідів на гільзах. Сліди на гільзах утворюються під час заряджання зброї, у момент пострілу та під час екстрагування (видалення) гільзи зі зброї.

1. **Утворення слідів під час заряджання зброї.** Під час заряджання патрон вкладається в магазин, магазин вставляється у рукоятку пістолета, затвор відводиться назад, і патрон досилається вперед до патронника. Коли патрон повністю ввійде в патронник, зачіп викидача заскочить у кільцеву канавку і залишить слід ковзання на ребрі (фланці) денця гільзи. Рух затвора припиниться, патронник виявиться закритим, а зброя — зарядженою.

Під час цих дій на гільзах утворюються *сліди заряджання* у вигляді поздовжніх трас на корпусі та ребрі (фланці) гільзи від дії загинів магазину, нижньої поверхні затвора та патронника. Паралельні траси на краю денця гільзи, на її фланці та канавці є результатом дії зачепа викидача та переднього зрізу затвора.

Під час заряджання мисливської неавтоматичної зброї патрон вручну вставляють у патронник, а потім закривають ствол. На денці гільзи утворюються сліди ковзання від нерівностей щитка колодки, інколи — сліди від бойка у вигляді трас.

2. **Утворення слідів зброї на гільзі під час пострілу.** Під час натискання на спусковий гачок ударник з бойком зривається з бойового зводу і, рухаючись уперед, б'є капсуль, утворюючи на ньому *об'ємний слід тиску*, який за формою схожий на форму бойка. Під час удару бойка капсуль загоряється і підпалює пороховий заряд. У патроннику виникає великий тиск порохових газів, під дією яких снаряд отримує кінетичну енергію й виштовхується зі ствола, а гільза з такою самою силою притискується до затвора, і на її денці утворюються сліди тиску, які називають *слідами переднього зрізу затвора* (патронного упора). Через те що метал капсуля значно тонший, ніж денце, і м'якший, сліди переднього зрізу затвора утворюються насамперед на капсулі навколо сліду бойка. Сліди бойка та переднього зрізу затвора залишаються практично на всіх гільзах, відстріляних з будь-якої зброї — як заводської, так і атипової. На капсулі можуть утворитися також сліди від *країв отвору бойка*, а на корпусі гільзи — *сліди стінок патронника*.

3. **Утворення слідів пострілу під час екстрагування гільзи.** Процедура пострілу миттєва. За цей час затвор набирає моменту руху і, долаючи стан спокою, починає рухатися назад. Зачіп викидача, який утримує гільзу в чашці (вінчику) затвора, вилучає гільзу і разом з

нею відходить назад. Під час руху гільзи в патроннику на її стінках можуть утворюватися *сліди патронника* від нерівностей, які є на його стінках. Сліди патронника мають форму паралельних трас, розмішених на циліндричній частині гільзи ближче до її денця. Як тільки гільза вийде з патронника, вона натикається на відбивач, набирає обертального моменту і викидається. Через те що відбивач майже в усіх зразках зброї розміщений зліва внизу, гільза вилітає праворуч. При цьому від удару гільзи об відбивач на її нижньому краї утворюється слід тиску, який називається *слідом відбивача*. В окремих зразках вітчизняної зброї (АК, АКС, СКС, ПМ) гільза, що екстрагується, під час польоту вдаряється об край вікна кожуха затвора чи ствольної коробки і на ній утворюється характерний слід тиску чи ковзання, який називається *слідом вікна кожуха затвора* для пістолетів і *слідом вікна ствольної коробки* для автоматів і карабінів СКС.

Утворення слідів на снарядах (кулях) значною мірою визначається конструкцією ствола зброї. У будь-якого ствола заводського виготовлення є патронник, який за формою та розмірами відповідає гільзі штатного патрона, і канал. У нарізній зброї канал має нарізи, в яких, у свою чергу, є дно та грані. З двох граней одна називається ведучою, або бойовою, а інша — веденою, або холостою. У механізмі утворення слідів на кулях суттєве значення має частина ствола, яка називається кульовим входом (це перехідна ділянка від патронника до нарізної частини).

У механізмі утворення слідів зброї на кулях розрізняють три основних *етани*: входження кулі до кульового входу; вривання оболонки кулі в нарізи; поступально-обертальний рух кулі в каналі ствола.

Перший контакт кулі з кульовим входом відбувається на межі циліндричної поверхні кулі з її головною частиною. Під час прямолінійного руху в момент пострілу від денця гільзи до кульового входу рівень початку слідів буде однаковим відносно денця кулі. Далі під тиском газів снаряд, що рухається по стволу, ковзає його стінками, і на циліндричній частині кулі утворюються сліди полів і граней нарізів. Механізм утворення їх такий. Куля, залишаючи патронник, рухається прямолінійно, і під час входження в нарізи на ній залишаються *первинні сліди нарізів*, розміщені паралельно осі кулі у вигляді борозенок і валиків. Рухаючись далі, куля повторює напрями нарізів, набирає обертального руху і на її поверхні залишаються сліди граней і полів нарізів у вигляді нахилених пучків трас. У вітчизняній бойовій зброї ствол має чотири нарізи, які в'ються зліва вгору направо.

Ширину полів і нарізів можна визначити за їх слідами на циліндричній частині кулі. Ці сліди називаються *вторинними слідами каналу ствола*; вони частково перекривають первинні.

У гладкоствольній зброї сліди каналу ствола залишаються на шроті та спеціальних кулях. У шротовому заряді не всі шротинки торкаються ствола, а лише крайні, до того ж не всією поверхнею, а окремими точками. У цих точках утворюються сліди каналу ствола у вигляді плоских поверхонь на сферичній частині шротин. На шроті, розміщеному всередині заряду, сліди каналу ствола не залишаються, але інколи зустрічаються незначні заглиблення від контакту із сусідніми шротами. Такі сліди називають *контактними полями*. Останні іноді бувають на поверхні пижа чи картонної прокладки.

Утворення слідів пострілу на перешкодах. На перешкодах можуть утворюватись сліди пошкоджень безпосередньо від снарядів (куль, шроту), які називаються основними слідами пострілу, і сліди від явищ, що супроводжують постріл, які називаються додатковими слідами пострілу.

Основні сліди пострілу утворюються снарядом. Зустрічаючись із перешкодою, снаряд, як правило, має значну кінетичну енергію і може утворити *об'ємний слід тиску, пробоїну (наскрізний отвір) або ненаскрізний (сліпий) отвір*.

Додаткові сліди пострілу виникають у результаті дії явищ, що супроводжують постріл. Основну роль у їх виникненні відіграють порохові гази, стовп повітря, порохові зерна, продукти розкладу капсульного складу, дульне полум'я, частинки мастила та інших речовин. У результаті дії цих факторів на перешкодах можуть утворитися часткові пошкодження, опалення та опіки, відкладення порохових зернин, сліди кіптю, мастила, обідки обтирання і металізація, відбитки частин зброї.

Часткові пошкодження перешкоди виникають у результаті пострілу впритул і з близької відстані, переважно за рахунок дії стовпа повітря, що рухається поперед снаряда та порохових газів. Найчастіше об'єктами пошкодження є одяг, а також тканини тіла людини, на яких утворюються розриви.

Опалення та опіки виникають внаслідок термічної дії дульного полум'я, зернин пороху та порохових газів, що палають. Результати термічного впливу залишаються на одязі (обпалення, обвуглення та спікання волокон тканини) і тілі людини (опіки).

Навколо кульового отвору після пострілу з близької відстані можуть бути виявлені *сліди кіптю, зерна пороху*, що не згоріли, на стінках кульового каналу — сліди *металізації* (як правило, невидимі), а на еластичних тканинах по краю отвору — *обідок обтирання* у вигляді частинок мастила, металу снаряда. Сліди кіптю є не лише на верхні “цілі”, а й на інших об’єктах, які були в зоні дії порохових газів, а саме: на тілі й одязі особи, яка стріляла, і осіб, які були присутні при цьому.

Відкладення мастила на перешкоді спостерігається після пострілу зі зброї зі змащеним стволом або патронами.

Відбитки частин зброї залишаються на тканинах одягу чи тілі людини після пострілу впритул. Можуть виникнути відбитки від дульного зрізу ствола, а також інших частин, що перебувають з ним в одній площині (на передній поверхні кожуха затвора пістолета, шомпола та ін.). Відбитки частин зброї на об’єкті називаються *штаничмарками*.

10.5

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА СЛІДІВ ПОСТРІЛУ

Під час огляду місця події, пов’язаної із застосуванням вогнепальної зброї, слідчий повинен з’ясувати таке:

- чи справді було застосовано вогнепальну зброю;
- вид зброї та боеприпасів, які були використані;
- об’єкти місця події, на яких можуть бути сліди пострілу;
- напрям і дистанцію пострілу;
- імовірне місце перебування особи, яка стріляла;
- кількість зроблених пострілів;
- можливість вчинення самогубства;
- обставини, за яких було здійснено постріл (тобто, чи не був постріл наслідком падіння зброї з певної висоти, чи постріл відбувся без натискування на спусковий гачок).

Виявлену на місці події зброю насамперед фотографують за правилами вузлової та детальної фотозйомки з масштабною лінійкою. На знімку мають бути зафіксовані не тільки зброя і місце її виявлення, а й розміщення окремих частин зброї — курка, ствола, затвора,

запобіжника. Оглядають навколишню місцевість, підлогу, ґрунт з метою виявлення можливих слідів від удару зброї чи її падіння. Для цього оглядають також виступні частини й деталі зброї. Визначають відстань від зброї до двох постійних орієнтирів на місцевості та до рук трупа.

Під час огляду зброї забороняється торкатися спускового гачка; зброю необхідно тримати стволом догори. Оглядати зброю слід у гумових рукавичках, тримаючи її за місця, де відбитків пальців не може бути. Забороняється брати зброю за дульний зріз (бо там можуть бути сліди крові, частинки клітинного матеріалу) і вводити сторонні предмети у її ствол.

Зброю під час огляду слід тримати на чистому аркуші паперу. У протоколі роблять запис про місцезнаходження виявлених сторонніх об'єктів — відбитків пальців, волосся тощо. Об'єкти, що становлять інтерес для слідства і можуть бути втрачені, запаковують окремо. Зі зброї вилучають магазин, фіксують кількість патронів у ньому і їх маркування. Потім видаляють патрон з патронника. У мисливській зброї виймають ствол. Винятком з цього правила є револьвер — у нього патрони та стріляні гільзи не вилучаються з камор. За маркувальними ознаками фіксують, яка з камор розміщується напроти ствола, і роблять запис послідовності розташування в них гільз і патронів. Після розрядження зброї встановлюють її особливості та наявні маркування. Зброю забороняється розбирати, чистити та змащувати, оскільки невідомо, що потрібно буде для майбутньої експертизи. Тільки у виняткових випадках, коли немає можливості негайно відправити зброю на експертизу, для запобігання корозії канал ствола можна протерти клаптиками чистої білої тканини до повного зникнення нальоту мастила та кіптю, і змастити зброю. Використані для чищення зброї клаптики тканини необхідно запакувати окремо в аркуш білого паперу, пронумерувати в порядку їх пропускання через канал ствола і відправити їх разом зі зброєю на експертизу. Вони можуть знадобитися для з'ясування, чи здійснювався постріл зі зброї після її останнього чищення, а також давність пострілу. Кінець ствола обгортають клаптем чистої тканини і обв'язують нитками чи закривають ствол з дульної та казенної частин пробками. Після цього зброю запаковують. Якщо на зброї виявлено сліди пальців рук, то цих слідів не повинен торкатися матеріал упаковки. Патрони, кулі, гільзи, шрот, нижі оглядають, фотографують і запаковують в окремі аркуші чи пакети. На упаковці зазначають назву предмета, час і

місце його вилучення і розписуються слідчий і поняті. Слідчий перев'язує і опечатує упаковку.

Відправляючи зброю на експертизу, слід повідомити експертові про умови зберігання та застосування зброї (скільки й куди було здійснено пострілів тощо). Якщо необхідно здійснити експертизу слідів пострілу, експерту надають предмет або його частину зі слідами. Вологі предмети перед відправленням на експертизу просушують при кімнатній температурі, пошкодження на одязі обшивають з обох сторін клаптями чистої білої тканини.

10.6

СУДОВО-БАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Під час розслідування кримінальних справ про злочини, пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї, часто виникає потреба у здійсненні судово-балістичної експертизи. Якщо під час вчинення злочину на тілі потерпілого чи на трупі утворюються сліди, які свідчать про застосування вогнепальної зброї, призначається комплексна судово-балістична та судово-медична експертизи.

Під час *судово-балістичної експертизи* встановлюють вид, зразок (модель) вогнепальної зброї за стріляними кулями, гільзами, слідами пострілу; конкретний екземпляр зброї за стріляними кулями та гільзами; справність і придатність до стрільби зброї та боєприпасів; однорідність патронів, куль, гільз, шроту, картечі; обставини, пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї (рикошет кулі; відповідність калібрів зброї і патронів, використаних для стрільби; кількість зроблених пострілів; місцезнаходження особи, яка стріляла; напрям і дистанцію пострілу; взаєморозташування перешкоди і зброї в момент пострілу).

За допомогою експертних судово-балістичних досліджень розв'язують завдання як ідентифікаційного, так і неідентифікаційного характеру.

Залежно від завдання, яке розв'язують, судово-балістичні дослідження поділяють на ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні та ситуаційні.

Ідентифікаційні дослідження. Питання, які вирішують за допомогою ідентифікаційної експертизи, є найважливішими під час роз-

слідування кримінальних справ, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї. До ідентифікаційних належать дослідження, пов'язані з ототожненням вогнепальної зброї за слідами каналу ствола на стріляних снарядах (кулях, шроті, картечі), а також, за слідами деталей і частин зброї на стріляних гільзах. До цього виду експертизи належить також виявлення відповідності стріляних куль і гільз (експертиза цілого за частинками). За допомогою ідентифікаційних досліджень боєприпасів до мисливської зброї встановлюють конкретні інструменти та приладдя, що були застосовані для спорядження мисливських патронів, а також інструменти, які були використані для виготовлення компонентів патронів (саморобного шроту, картечі, пижів, прокладок).

Ідентифікаційні судово-балістичні дослідження складаються з таких самих етапів, що й будь-яке ідентифікаційне дослідження: підготовчого; окремого; експерименту; порівняльного аналізу; оцінювання отриманих результатів і формулювання висновків.

Класифікаційні дослідження. За їх допомогою вирішують питання стосовно належності об'єктів експертизи до певних класифікаційних груп. Класифікаційна експертиза тісно пов'язана з ідентифікаційною, оскільки визначення групової належності — перший і обов'язковий етап ідентифікації. Суть класифікаційних досліджень полягає у визначенні належності об'єкта до певного класу вогнепальної зброї за допомогою органолептичного дослідження критеріїв вогнепальності (наявності ствола, запального пристрою та пристроїв для закривання каналу ствола); встановленні моделі (зразка) досліджуваної зброї та патронів; належність порівнюваних патронів до однієї партії випуску; визначенні моделі зброї за слідами на стріляних кулях і гільзах, а також калібр мисливської зброї за слідами на шроті та картечі.

Діагностичні дослідження. Суть діагностичних досліджень полягає у визначенні належності об'єкта до певного класу вогнепальної зброї за допомогою кількісного дослідження критеріїв надійності його конструкції (здатність здійснювати більш як один постріл; наявність у снаряда необхідної вбивчої сили); виявленні властивостей і стану вогнепальної зброї та боєприпасів (визначенні справності вогнепальної зброї та патронів і придатності їх до стрільби, можливості здійснення пострілу зі зброї без натискання на спусковий гачок внаслідок технічного стану зброї); виявленні можливості здійснення певних дій (визначення пробивної сили снаряду, можливості здійснення

прицільної стрільби); з'ясуванні обставин пострілу (дистанції пострілу, факту рикошету, характеру пошкодження (вогнепальне чи ні), відносної давності пострілу, послідовності пострілів, причини осічки). До цього виду експертизи належать також дослідження з поновлення пошкоджених та знищених (спіялих та забитих) маркувальних знаків на вогнепальній зброї.

Ситуаційні дослідження. Для їх здійснення необхідною умовою є вивчення місця події чи певних обставин, за яких було вчинено злочин, наприклад, можливості здійснення пострілу без натискання на спусковий гачок у певній ситуації (падіння зброї з певної висоти, зачеплення гілкою за спусковий гачок тощо), визначення взаєморозташування особи, яка стріляла, потерпілого і зброї в момент пострілу. Як правило, такі дослідження здійснюються за допомогою комплексної експертизи (спільно медиками та спеціалістами з балістики). Ці дослідження пов'язані з вивченням рельєфу та предметної обстановки місця події.

Контрольні питання

1. Судова балістика як галузь криміналістики.
 2. Утворенням яких джерел інформації супроводжується застосування вогнепальної зброї?
 3. Які об'єкти досліджує судова балістика?
 4. Класифікація вогнепальної зброї.
 5. Механізм утворення слідів зброї на стріляних снарядах.
 6. Як утворюються сліди вогнепальної зброї на стріляних гільзах?
 7. Які сліди пострілу утворюються на перешкодах?
 8. Особливості огляду вогнепальної зброї та слідів пострілу.
 9. Які питання вирішують за допомогою ідентифікаційних судово-балістичних досліджень?
 10. Діагностичні та ситуаційні судово-балістичні дослідження.
-

ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

11.1

ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗАВДАННЯ

У широкому розумінні *документ* — це матеріальний об'єкт, на якому у той чи інший спосіб зафіксовано інформацію щодо певних фактів. Це поняття поширюється на письмові акти та документи, кіно- та відеодокументи, креслення, схеми, перфокарти, телеграфні та телетайпні стрічки, магнітні стрічки-фонодокументи, кодові тексти комп'ютерів, машинописні тексти, які засвідчують будь-який факт, явище, подію.

Предметом криміналістичного дослідження є тільки письмові та машинописні документи, на яких мовними засобами (знаками) закріплені думки людини, певні події та факти. Як правило, для виготовлення документів застосовують основу (папір для письма, газетний, друкарський, картон), на яку за допомогою барвника (чорнила, пасти, туші, штемпельної чи друкарської фарби, олівця тощо) наносять інформацію з використанням мовних знаків.

Документи різняться за *формою* (розміром, наявністю певних реквізитів, захисних засобів, відбитків печаток і штампів, матеріалом) та *змістом* і поділяються на такі:

- *за призначенням* — ті, що засвідчують певні факти чи права, і ті, що містять певну інформацію довідкового та іншого характеру;
- *за джерелом походження* — офіційні, що походять від державних органів, установ, підприємств, організацій, а також підприємств, установ, організацій і фірм різних форм власності, і приватні, що виходять від приватних осіб;
- *за способом виготовлення* — рукописні, друковані, виготовлені друкарським та іншими поліграфічними способами;
- *за походженням* — оригінали та копії.

Відповідно до ст. 78 КПК України документи вважаються речовими доказами, якщо є засобом вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину чи були об'єктом злочинних дій, а також можуть бути засобом розкриття злочинів та викриття винних. У будь-яких інших випадках документи є самостійним джерелом доказів, якщо в них викладено чи засвідчено обставини, які мають значення для справи (ст. 83 КПК України). Необхідно зазначити, що у ст. 83 КПК України, де йдеться про документи як самостійне джерело доказів, маються на увазі не тільки письмові, а й будь-які документи.

Якщо документ є речовим доказом, слідчий повинен детально описати його у протоколі огляду, за можливості сфотографувати і долучити постановою до кримінальної справи.

За допомогою техніко-криміналістичної експертизи розв'язують такі основні завдання:

- встановлюють спосіб виготовлення документа та його окремих фрагментів;
- визначають факт і спосіб внесення змін до змісту документа;
- відновлюють пошкоджені (спалені, розірвані, зотлілі) документи;
- відновлюють слабовидимі і невидимі записи в документах;
- встановлюють давність виготовлення документів;
- ідентифікують цілий документ за його частинами, друкарські машинки, встановлюють групову (родову) належність барвників, паперу та інших матеріалів письма.

Техніко-криміналістична експертиза не вирішує питання про справжність або фальшивість документів, бо воно є правовим і належить до компетенції слідчого чи суду.

Техніко-криміналістична експертиза документів може бути призначена як під час попереднього розслідування та судового розгляду кримінальної справи, так і під час розгляду цивільних справ. Право призначати таку експертизу мають також нотаріуси і посадові особи, які виконують нотаріальні дії, якщо справжність поданого документа викликає в них сумнів.

СЛІДЧИЙ ОГЛЯД ДОКУМЕНТІВ

Огляд документів як самостійну слідчу дію виконують тоді, коли документ не було оглянуто й зафіксовано у протоколах тих слідчих дій, під час яких він був виявлений або поданий обвинуваченим, потерпілим чи свідком. Огляд здійснюють згідно зі ст. 190 КПК України.

Спочатку ретельно вивчають зовнішній вигляд і зміст документа з метою виявлення можливих суперечностей. Для цього його порівнюють зі зразком аналогічного правильно оформленого документа. Якщо документ виконано в кількох примірниках, порівнюють їх усі. Якщо досліджуваний документ пов'язаний з іншими документами (наприклад, бухгалтерськими), їх ретельно перевіряють щодо відповідності цифрових даних. Перевіряють також дату видачі документа, порівнюють дати виготовлення бланка і документа.

Потім документ досліджують з метою виявлення ознак, що свідчать про внесення в нього можливих змін — зміну реквізитів, дати, змісту документа тощо (тобто про матеріальне чи інтелектуальне підроблення).

Огляд здійснює слідчий *органолептичними* (на просвіт, при освітленні збоку, у косому світлі) та *інструментальними* методами із застосуванням технічних засобів (оптичних приладів — лупи, мікроскопів, світлофільтрів, УК-1, ЕОП). Виявлені ознаки документа, що становлять інтерес для слідчого, фотографують.

Результати огляду слідчий фіксує у протоколі, де зазначає також, в яких умовах і з використанням яких технічних засобів здійснювався огляд. У разі потреби до огляду документів залучають спеціаліста.

Документ як речовий доказ потребує *особливих правил поводження*: до нього забороняється вносити будь-які зміни (помарки, проколи, підкреслювання слів тощо), підшивати без конверта у справу, згинати за новими складками, підклеювати до обгортки, зчіплювати скріпками; пересилати дозволяється виключно в цупких конвертах, помістивши документ між чистими аркушами паперу; якщо припускається, що на документі можуть бути сліди пальців рук, необхідно працювати в рукавичках.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

Виявлення змін у змісті документів. Найпоширенішими способами внесення змін до змісту документів є підчищення, травлення, змивання, дописки та вставки.

Підчищення — механічне видалення з поверхні документа письмових і друкованих знаків, літер, штрихів, слів і символів за допомогою гумки, пемзи, гострих предметів. Ознаками підчищення є кошлатість волокон паперу та його потоншення, розпливчасті штрихи тексту на підчищеному місці, залишки частинок барвника видаленого тексту, порушення захисної сітки в документі тощо.

Травлення — руйнування чи знебарвлення барвника тексту документа хімічними реактивами (розчинами кислот, окислювачів). Суть травлення полягає в тому, що в результаті реакції барвника з речовиною, яку застосовують для травлення, утворюється нова сполука, котра має колір фону документа, тому її неможливо розрізнити неозброєним оком.

Змивання — розчинення та вилучення барвника штрихів тексту з поверхні документа. Для цього застосовують воду, спирт, спеціальні хімічні розчинники барвників. Ознаками травлення та змивання тексту є порушення проклейки паперу та утворення матових зон і плям; руйнування захисної сітки; розпливання чорнила, якщо штрихи нанесені на місці травлення, а також різний колір чорнила на різних ділянках; мікросліди барвника у складках паперу. Як правило, сліди травлення та змивання виявляють за допомогою люмінесценції в УФП та ІЧП (коефіцієнти відбиття на місці травлення і на ділянках документа, що не зазнавали травлення, різняться).

Дописки та вставки — внесення змін до документа без його механічного пошкодження. Звичайно дописку виконують до числа чи слова на його початку або в кінці, вставку — внесенням змін усередині слова, речення, числа тощо. Ознаками дописок і вставок є порушення топографії тексту; різний колір або відтінок барвника; неоднакова ширина штрихів, різний їх нахил; форма знаків відрізняється від форми таких самих знаків основного тексту; дописаний знак нанесений пізніше, ніж основний текст, тому штрихи його розташовані вище за штрихи основного тексту, штрихи відбитку печатки, штампу тощо.

Способи та методи виявлення змін у документах поділяються на органолептичні та технічні (інструментальні). До *органолептичних* належать візуальний огляд на просвіт, у косому світлі, порівняння оригіналу з копіями, аналіз змісту документа, відбитків штампів і печаток, відповідність реквізитів документа його призначенню, часу виготовлення тощо. *Технічні (інструментальні)* дослідження передбачають застосування мікроскопічних, фотографічних, вимірювальних, люмінесцентних, спектро-, рентгенографічних, кольороорозрізнявальних та кольороподільних методів і засобів. Окремі інструментальні методи може застосовувати слідчий, однак більшість з них використовує спеціаліст у лабораторних умовах.

Відновлення змісту документів. Іноді записи, зроблені в документах, пошкоджують умисно або вони стають слабовидимими чи невидимими з різних причин: неналежних умов зберігання, старіння документа внаслідок його давності тощо. Іноді документи піддають термічному впливу.

Виявлення текстів, закритих барвником, залежить від фізичних і хімічних властивостей речовини, якою виконаний документ, і барвника. Для відновлення закритих барвником текстів у документах застосовують фотографування в косому світлі, кольороподіл та кольороорозрізнення, фотографування зі світлофільтрами, дифузно-копіювальний метод, зйомку в інфрачервоних і рентгенівських променях, хімічні методи. Деякі з них слідчий застосовує самостійно. Зокрема, щоб прочитати залитий текст, його передусім необхідно оглянути на просвіт, потім сфотографувати зі світлофільтром такого самого кольору, як і пляма, після цього оглянути в інфрачервоних променях за допомогою ЕОП.

Якщо не вдалося прочитати текст за допомогою польових засобів і методів, слідчий застосовує спеціальні знання: здійснює попереднє дослідження в експертному підрозділі; призначає техніко-криміналістичну експертизу.

Попереднє дослідження слідчий може здійснити і в кабінеті, якщо запросить для цього спеціаліста. Важливо пам'ятати, що хоч би які засоби застосовував спеціаліст, документ має залишатися без змін.

Експертне дослідження спеціаліст виконує в експертних установах Міністерства юстиції та Міністерства внутрішніх справ. Сучасними засобами можна відновити майже будь-які тексти, залиті барвником і закриті тонкими шарами дерева, паперу, а також спалені тексти, якщо документ не зруйнований, а тільки обвуглений.

Існують два ступені *спалення документів*: обвуглювання та спопеління. Обвуглювання виникає внаслідок горіння в середовищі з обмеженою кількістю кисню. Обвуглений документ часто втрачає форму чи руйнується на частини. Щоб зафіксувати такий документ, рекомендується зволожити його на водяній бані чи обробити 10–15%-ним розчином гліцерину у воді, а потім розмістити між двома чистими пластинами скла і в такому вигляді подавати до експертизи. Фіксацію обвугленого документа бажано доручити спеціалісту.

Якщо на місці події горять документи, необхідно насамперед припинити доступ повітря (зачинити димохід, дверцята печі). У цьому разі горіння припиниться, а документи тільки обвугляться. Необхідно акуратно виїняти їх з печі та упакувати. Звичайно дотримуються такого порядку: дно посилочного ящика змащують клеєм і покривають шаром вати, на який кладуть документи, але в жодному разі не навалом, а шарами; кожний шар документів прикривають шаром вати; останній шар документів прикривають ватою, приклеєною до кришки ящика, щоб виключити переміщення шарів вати в ящику і, отже, зберегти обвуглені документи. Іноді рекомендують обприснути такі документи лаком для волосся чи розчином цукру у воді (одна чайна ложка цукру на склянку води).

Якщо документ зовсім згорів, попіл необхідно упакувати й подати на експертизу. Інструментальне дослідження дає змогу встановити, який папір спалено, його хімічний склад, чи був на ньому друкарський текст. Не дозволяється змішувати попіл документа з іншими, а також зі зразками документів, які, за версією слідчого, були спалені. Дослідженням обвуглених залишків можна встановити форму бланка документа, інколи навіть текст, який можна використати для ідентифікації.

Виявлення технічного підроблення підпису. Технічне підроблення підпису — це його відтворення на документі копіюванням з оригіналу. Виконують копіювання підпису на просвіт, через копіювальний папір, за допомогою попередньої підготовки (наколювання, перетиснення), фотокопіюванням, ксерокопіюванням, вологим копіюванням з проміжного кліше.

Кожний спосіб підроблення технічними засобами має характерні ознаки. У разі копіювання підпису на просвіт унаслідок сповільненості рухів під час виконання цієї операції на копії можна побачити сліди зупинок і викривлення у штрихах, тупі закінчення штрихів (ширина з'єднувальних штрихів може збігатися з шириною основних). Ці озна-

ки характерні також для копій підпису, зроблених через копіювальний папір. Якщо підпис виконаний з попередньою підготовкою і наведений, можуть залишитися сліди перетиснення, наколювання, які можна виявити за допомогою бокового освітлення на звороті документа. Якщо підготовка здійснювалась олівцем або через копіювальний папір, то у штрихах підпису залишаються частинки графіту чи копірки.

Якщо підпис скопійовано перенесенням його на документ за допомогою проміжного кліше, помітна слабка насиченість барвника, на папері в місці підпису виникає матова зона через те, що його зволожували. Після ксерокопіювання у штрихах підпису можна знайти окремі частинки барвника, а штрих має блиск графіту. У разі фотографічного копіювання (що зустрічається рідко) у місці підроблення залишаються сліди зволоження паперу та обробки його хімічними реагентами.

Дослідження відбитків печаток і штампів. Відбитки печаток і штампів — обов'язкові реквізити багатьох офіційних документів, за допомогою яких засвідчується правильність викладених фактів і повідомлень, виконаних дій, а також здійснюється захист документів від підроблення.

Печатка — пристрій з рельєфним зображенням знаків для нанесення їх відбитків на папір, деревину, метал тощо. Печатки бувають каучукові — для плоских відбитків і металеві — для рельєфних відбитків на твердих матеріалах. Плоскі відбитки печаток найчастіше фарбують мастикою, пастою; рельєфні відбитки не фарбують (їх ставлять на паспорти, посвідчення та інші документи, на пломби, сургучні та пластмасові зліпки). За формою печатки бувають круглі, овальні та трикутні. Прямокутні і квадратні печатки називають *штампами*.

Злочинці виготовляють печатки і штампи такими основними способами:

- вирізують з гуми, деревини, пластмаси;
- гравірують і застосовують гальванопластику;
- використовують набір готових друкарських стандартних літер;
- використовують набір гумових літер, одержаних розрізанням готових стандартних штампів (для цього беруть штампи для виготовлення бланків довідок, що є у продажу);
- виготовляють каучукові печатки за заводською технологією (зі свинцю друкарськими літерами вибивають об'ємну форму печатки, яку заповнюють сировою гумою і вулканізують). Герб виготовляють гравіруванням.

З метою підроблення відбиток печатки можна нанести на документ у такий спосіб:

- малюванням безпосередньо в документі;
- вологим копіюванням з оригіналу відбитка;
- вологим копіюванням з використанням проміжного плоского кліше, виготовленого набором і гравіруванням.

Ознаки підроблених відбитків печаток характеризують способи підроблення.

У разі *малювання в документі відбитків* зображення літер, їх форма, розмір, малюнки, ширина штрихів нестандартні; ці елементи можуть бути подвоєні та викривлені; залишаються сліди перетиснення, проколи, частинки графіту; можна помітити асиметричне розташування літер, неоднаковий радіальний нахил однакових літер.

Вологе копіювання з оригіналу відбитка має дзеркальне зображення, тому цей спосіб застосовують рідко.

Вологе копіювання з плоского мальованого кліше має всі ознаки безпосереднього малювання відбитка в документі, для нього характерні також зволоження паперу та порушення проклеїки в місцях відбитка. На відбитках, нанесених у такий спосіб, форма й розміри літер відповідають стандарту, однак відбиток блідий за насиченістю барвника, краї штрихів літер розпливчасті, папір у місцях відбитка матовий, клейовий прошарок порушено. Якщо наводять проміжне кліше для того, щоб надати відбитку насиченості барвника, відбиток матиме всі ознаки наведення — викривлення та нерівномірне розташування барвника у штрихах, дзеркальне зображення окремих літер (“и”, “е” тощо).

Відбитки, нанесені з вирізаного кліше, мають нестандартну форму, неоднакову ширину штрихів, кутасту форму овалів, немає відсічок, помітні сліди перерізання штрихів, різні інтервали та нахили знаків.

Якщо відбиток нанесений з *набірною чи гравірованого кліше*, то насамперед спостерігаються нерівномірне розташування барвника у штрихах, неоднакові інтервали між буквами, різні радіальні нахили знаків. Крім того, металеві кліше залишають на папері сліди перетиснення, витиснення барвника з-під літер, і тому штрихи в центрі мають не таке інтенсивне забарвлення, ніж із країв, де зосереджений барвник.

За допомогою техніко-криміналістичного дослідження відбитків печаток встановлюють тотожність рельєфного чи плоского кліше їх

відбиткам на підроблених документах. Для цього до експертизи необхідно подати документ із підробленим відбитком і оригінал рельєфного чи плоского кліше печаток, а за відсутності останніх — їх відбитки на будь-яких документах.

Якщо оригінал печатки не зберігся, то подають її відбитки, виконані приблизно в час, яким датований документ, поданий до експертизи.

Дослідження машинописних документів. Документ може бути надрукований на друкарській машинці чи принтері комп'ютера. Друкарські машинки поділяють за класами на електричні та механічні, за типами — канцелярські, портативні, дорожні та спеціальні, а за системами й моделями — “Ундервуд”, “Москва”, “Еврика”, “Континенталь”, “Олімпія” та ін.

Будь-яка друкарська машинка має такі ознаки:

- *власне машинки* — крок головного механізму, ширина інтервалів між рядками, тип клавіатури, ознаки шрифту (марка), а також окремі індивідуальні ознаки виключно цієї машинки;
- *виконавця тексту* (відбиток, спосіб розташування тексту, сила удару по клавішах та розташування забарвлення знака).

Крок головного механізму — це відстань, на яку переміщується каретка друкарської машинки після натискання на клавішу чи педаль. Якщо виміряти відстань між однаковими літерами на початку та в кінці рядка і поділити цей показник на загальну кількість літер між ними, одержимо значення головного кроку машинки. Для визначення інтервалу між рядками вимірюють кілька рядків по вертикалі й одержаний показник ділять на кількість рядків. Пізніше за каталогом з урахуванням цих даних визначають модель машинки, на якій надруковано документ.

Тип клавіатури друкарської машинки характеризується розташуванням знаків і літер, а також їх кількістю для кожного конкретного типу машинки. У цьому зв'язку для експертизи необхідно відбирати відбитки всіх друкарських машинок, що фігурують, і подавати на експертизу достатню кількість порівнюваного матеріалу. Ще однією ознакою друкарської машинки є тип шрифту, його марка. У вітчизняних машинках найчастіше застосовують марки Р-1; Р-2; Р-3; Р-4; 125,5; 100, а також “Зірочку”.

До окремих індивідуальних ознак друкованого тексту належать дефекти, які утворюються під час експлуатації машинки: викривлен-

ня штрихів, овалів, зміна інтервалів між літерами та нахилу, неоднакове розташування барвника у відбитку літер, відсутність деяких знаків або окремі їх дефекти.

Для встановлення класу, типу чи моделі друкарської машинки слідчий здійснює попереднє дослідження машинописних текстів. Для цього він визначає загальні ознаки (крок головного механізму, ширину інтервалів між рядками, тип клавіатури, марку шрифту) і ці дані порівнює з аналогічними за каталогом.

Попереднє дослідження слідчий здійснює під час огляду документів після їх виявлення чи перед призначенням експертизи. Для ідентифікації друкарської машинки експерт повинен мати документ, поданий на експертизу, і зразки, складені в той же час, що й досліджуваний документ, з урахуванням того, що ремонт друкарської машинки знищує більшість окремих індивідуальних ознак (зразки необхідно добирати такі, що мають загальні ознаки, однакові з досліджуваним документом).

За допомогою криміналістичної експертизи друкарських текстів можна встановити виконавця тексту; ідентифікувати друкарську машинку; визначити час, коли надруковано текст, а також кількість примірників, надрукованих в одній закладці; з'ясувати, надруковано документ на одній машинці чи на кількох.

Ці питання вирішують також під час аналізу текстів, надрукованих на безважільних машинах з монолітним або комбінованим шрифтоносієм.

Останнім часом дедалі частіше замість друкарських машинок для виготовлення документів застосовують *принтери* комп'ютерів. Залежно від того, за допомогою якого саме засобу наносять барвник мовних знаків на основу документа, розрізняють матричні, струминні та лазерні принтери.

У *матричних* принтерах барвник наноситься за допомогою голок, розташованих у друкувальній голівці, і фарбованої стрічки. Залежно від конструкції голівки мовні знаки можуть наноситися 9 або 24 голками. За дефектами друкувальної голівки (зношеністю голок, їх формою, особливостями розташування) можна встановити, на якому принтері друкувався документ.

У *струминних* принтерах барвник (чорнило) розпилюється через сопла. Можливі два варіанти конструкції таких принтерів: зі стаціонарною друкувальною голівкою (типу “Epson”) або зі змінною —

картриджем (типу “Canon” та ін.). Ідентифікувати такий принтер можна за ознаками дефектів друкувальної головки, особливостями конфігурації сопла, їх пошкодженнями та закупорками. Ідентифікувати принтер, у якому застосовується картридж, важко, бо їх періодично замінюють.

У *лазерних* принтерах для створення тексту чи іншого зображення застосовують селеновий барабан. Принцип утворення зображення аналогічний застосовуваному у ксероксі. Ідентифікувати такі принтери можна за допомогою виявлення та дослідження дефектів на основному елементі (барабані), які утворюються внаслідок експлуатації.

Після друкування на принтерах усіх видів на папері можуть залишатися сліди від роликів механізму подачі паперу.

Встановлення способу виготовлення документа. Документи, бланки, книги, газети та інша продукція, виготовлена друкарським машинним способом, називається поліграфічною; вона також може бути підроблена малюванням з імітацією друкарського шрифту; електрографічним копіюванням; термокопіюванням; плоским офсетним друком з форм, виготовлених фотохімічним методом; фотографічним способом; здійсненим кустарним способом друкуванням з набору; друкуванням на принтері комп’ютера.

Техніко-криміналістична експертиза поліграфічної продукції дає змогу встановити спосіб виготовлення документа; ідентифікувати в окремих випадках друкарську форму (агрегат); визначити застосовувані матеріали (барвники, порошки); встановити приблизний час (давність) виконання документа.

Дослідження матеріалів документів (чорнила й паст для авторучок, штемпельних фарб, мастик; чорнила для фломастерів, канцелярського чорнила, туші; копіювального паперу; картону і виробів з нього; клею; захисних покриттів; речовин для коригування типу “штрих”).

За допомогою техніко-криміналістичного дослідження матеріалів письма експертними методами можна встановити вид матеріалу чи виробу з нього; споживче призначення матеріалу виробу; джерело походження матеріалу та приблизний час виготовлення матеріалу.

Встановлення давності виготовлення документа. Під час дослідження обставин кримінальної справи, що мають суттєве значення для встановлення істини, іноді потрібно з’ясувати такі питання: коли ви-

готовлений документ, у якій послідовності наносились окремі реквізити чи фрагменти документа (текст, резолюції, відбитки печаток або штампів).

Найпоширенішими для встановлення давності виготовлення документів є методи, за допомогою яких з'ясовують рецептурний склад матеріалів, з яких виготовлений документ: папір, фарбник, клей тощо. Встановивши час вироблення та застосування компонента, можна орієнтовно визначити час виготовлення документа.

Для встановлення давності виготовлення документів застосовують також методики, що ґрунтуються на використанні ізотопного та люмінесцентного аналізу.

Техніко-криміналістична експертиза документів вирішує такі питання:

- встановлює відносну давність документа;
- визначає спосіб виготовлення документа та його реквізитів;
- відновлює цілісність тексту пошкоджених і спалених документів;
- встановлює послідовність нанесення реквізитів та відбитків печаток і штампів у документі;
- відновлює видалені та закриті барвниками тексти;
- встановлює, чи здійснювалися дописування, вставки, додрукування, переклеювання карток, вклеювання в документ;
- ідентифікує друкарські машинки, печатки, штампи, пристрої (принтери, телетайпи, телеграфні апарати);
- встановлює групову належність матеріалів письма (паперу, картону, олівців, чорнила, паст, клеїв тощо).

Процес *підготовки* матеріалів до техніко-криміналістичної експертизи документів складається з таких етапів:

- огляду документів — речових доказів і визначення завдань дослідження;
- вибір експертної установи;
- добір порівняльних зразків;
- винесення постанови про призначення техніко-криміналістичної експертизи документів;
- пакування матеріалів дослідження та подання їх до експертизи.

Для формулювання завдань (питань) дослідження та вибору експертної установи використовують відповідні інструкції щодо порядку підготовки матеріалів на експертизу, а також довідкові посібники.

Контрольні питання

1. Які документи можуть бути предметом техніко-криміналістичного дослідження?
 2. Ознаки класифікації документів.
 3. Здійснення слідчого огляду документів.
 4. Найпоширеніші способи внесення змін у документи.
 5. Методи відновлення документів.
 6. Ознаки технічного підроблення підпису.
 7. Основні способи підроблення печаток і штампів.
 8. Основні параметри друкарських машинок.
 9. Встановлення давності виготовлення документа.
 10. Завдання техніко-криміналістичної експертизи документів.
-

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЬМА

12.1

ПОНЯТТЯ І ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОЧЕРКОЗНАВСТВА

Судове почеркознавство — це окремий розділ криміналістики, що вивчає письмо як джерело інформації, яке стосується його автора, та інші фактори, які цікавлять попереднє слідство та суд.

Теоретичною основою судового почеркознавства є психофізіологічне вчення академіка І. Павлова про вищу нервову діяльність людини та її динамічний стереотип; учення про навички письма, їх стійкість і відносну незмінність; учення про індивідуальність письма, відображену в сукупності його ознак, що фіксуються на матеріальних носіях.

Судове почеркознавство оперує поняттями “письмо”, “почерк”, “навичка”, “ознака”.

Письмо — це засіб фіксування думки людини за допомогою системи спеціально створених умовних знаків — алфавітів (абеток). Системи письма (літерні, клиноподібні, ієрогліфічні тощо) забезпечують спілкування людей, обмін інформацією, дають змогу людині здобувати нові знання. До особливостей літерного письма належить просте опанування ним і зв'язок його з фонетикою мови. Письмо є засобом фіксації слідів пам'яті (суб'єктивних образів, знань, суджень і думок) людини, тобто проявом її динамічних властивостей.

Письмо має дві сторони — *змістову (семантичну)*, яка називається *писемною мовою*, і *графічну (технічну)*, тобто графіку виконання літер, знаків, символів — *почерк*.

Писемна мова — це змістове значення тексту, виконаного (написаного) на матеріальному носії (папері, дереві) мовними засобами, які застосовують для його відображення. Розрізняють письмо літерне, цифрове та символічне.

Почерк є системою рухів, які людина здійснює під час виконання знаків, літер. Це технічна сторона письма, зафіксована в рукопису система звичайних рухів, в основі формування якої лежить письмово-ру-

хова *навичка*, тобто рух (дія), який характеризується високим ступенем засвоєння та відсутністю поелементної свідомої регуляції. Навичка письма формується під впливом мовного середовища, навчання та виробничої письмової діяльності, фізичних і психологічних особливостей людини. Для формування навички письма потрібне свідоме, цілеспрямоване зусилля щодо вибору лексичних засобів з дотриманням граматичних та стилістичних норм і правил виконання письмових знаків. Розрізняють навички *перцепційні* (*чуттєві*), *інтелектуальні* та *рухові* (що лежать в основі формування *ознак* письма).

У результаті тривалого тренування навичка письма стає автоматичною, тобто під час створення письмового документа увага людини зосереджується не на графічному виконанні, а на змістові тексту. Автоматичність навички письма зумовлюється діяльністю вищої нервової системи людини. Зазначені принципи є основою індивідуальної та постійної навичок письма.

Отже, писемна мова є відображенням інтелектуальних навичок людини, а почерк — відображенням її рухових властивостей. Сформовані інтелектуальні (писемна мова) і графічні (почерк) навички є засобами відображення динамічних властивостей людини в зовнішньому середовищі. Основою навички письма є вчення І. Павлова про динамічний стереотип, згідно з яким сформована навичка письма майже ніколи не змінюється, закріпившись у вищій нервовій системі у вигляді динамічного стереотипу. З огляду на це навички писемної мови і почерку мають такі самі властивості, що вивчаються у психології та фізіології вищої нервової діяльності — *динамічність*, *стійкість*, *автоматичність*, *варіативність* і *відображуваність*.

Навички писемної мови і почерку характеризуються ідентифікаційними ознаками, які застосовують для ототожнення особи, яка писала, і встановлення особистих властивостей людини.

12.2

ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ПИСЬМА

Ознаки писемної мови є відображенням у письмі інтелектуальних навичок людини. Іноді їх поділяють на загальні та окремі.

До *загальних* навичок належать лексико-фразеологічні, стилістичні, синтаксичні, орфографічні, пунктуаційні, а до *окремих* — стійкі по-

рушення мови, використання окремих мовних засобів. До окремих ознак зараховують особливості пунктуації, орфографію, використання професіоналізмів, крилатих виразів, жаргонних слів тощо.

Багато авторів об'єднують загальні та окремі ознаки, вирізняючи *три групи ознак*: граматичні, лексичні та стилістичні.

Граматичні ознаки (або рівень грамотності) є особливостями дотримання або порушення мовних норм. Граматичну будову мови завоюють під час навчання, нагромадження життєвого досвіду й вивчення правил *орфографії, синтаксису та пунктуації*. Тому характерні помилки, неправильне вживання розділових знаків, зміни порядку слів у реченнях часто набирають форми сталої навички, що позначається на письмі.

Лексичні ознаки характеризують навички використання мовних засобів і способи їх вживання для висловлення думок. До мовних засобів належать *лексика (словниковий запас)* — сукупність слів, якими володіє особа, котра пише, для передавання своїх думок. Словниковий запас може бути великий і малий (що свідчить про бідність мови). Він є показником ерудиції, начитаності людини. Особливостями лексики є вживання професійних термінів, виразів, жаргону.

Фразеологічні ознаки лексики — це сталі поєднання слів, що означає єдине поняття (наприклад, “закон набирає чинності”, “багато галасу даремно”, “катюзі по заслугі”), яке вживають у певному середовищі, професії.

Образні засоби мови — це вживання в переносному значенні речень, зворотів, слів (*метафор, гіпербол, порівнянь*), а також стилістичних фігур (*риторичних запитань, антитез, градацій* та інших мовних прийомів). Ступінь володіння образними засобами може свідчити про професійну належність особи, яка писала.

Стилістичні ознаки свідчать про манеру викладання думки, зафіксовану в побудові речень, їх довжині, будові тексту в цілому. Стиль відображає особливості використання мовних засобів відповідно до функціонального призначення мови. Розрізняють такі основні стилі виконання письма: *науковий, публіцистичний, офіційно-документальний, літературно-художній, жаргонний та розмовний*.

За ознаками писемної мови можна встановити стать, вік, національність, місце проживання, професію тощо. Ці ознаки відіграють велику роль під час складання орієнтирів для розшуку злочинця. Використовують їх і для ідентифікації.

Писемна мова та її ознаки є об'єктом *авторознавчого дослідження*, що здійснюється під час *авторознавчої експертизи* з метою вста-

новлення автора, тобто особи, думки якої викладені на письмі. *Автора* тексту слід відрізнити від *виконавця*. Автор відображає на письмі інтелектуальні навички, а виконавець — рухові. Тому автора можна встановити як за ознаками писемної мови, так і за ознаками почерку, а виконавець — тільки за ознаками почерку.

Ознаки почерку. У криміналістиці під ознакою розуміють зовнішнє вираження внутрішніх якостей об'єкта. Оскільки почерк є системою рухових навичок, які застосовують для графічного відображення думок (слідів пам'яті) на матеріальному носії, ознака почерку є матеріальним відображенням особливостей рухових навичок у рукописі.

Ознаки почерку поділяють на загальні та окремі. **Загальні ознаки** характеризують почерк загалом. Розглянемо основні з них.

1. **Виробленість почерку** — технічна пристосованість до швидкого письма. За виробленістю почерк може бути *вироблений*, *маловироблений* і *невироблений*. У виробленому почерку, з одного боку, спостерігається варіативність виконання літер, слів, а з іншого — сталість рухів за високого ступеня автоматичності.

2. **Тип почерку** характеризує його загальну побудову. Він буває *простий* (близький до “учнівського”), *спрощений* і *вигадливий*. Спрощені почерки, як правило, характеризуються швидким темпом виконання та малою розбірливістю літер (почерк лікарів). Для вигадливого почерку характерне ускладнене виконання літер, наявність надрядкових і підрядкових графічних елементів, розчерків у кінці слів.

3. **Загальні напрями почерку** — це спрямування руху знаряддя письма (за годинниковою стрілкою чи проти неї). Іноді зустрічається кутастість у рухах (у цьому разі почерк називають *кутастим*).

4. **Розмір почерку** характеризує його висоту. Почерк буває *дрібний* (до 2 мм), *середній* (2–5 мм) і *великий* (5 мм і більше).

5. **Нахил почерку**. Почерк може бути *правонахилений*, *лівонахилений* і *прямий*. Правонахилений почерк українських прописів має нахил 70 градусів.

6. **Розгін почерку** характеризує співвідношення між висотою літер та їх шириною. Якщо ширина перевищує висоту, то почерк має *великий розгін* і називається *розмашистим*; якщо висота й ширина однакові — почерк *середнього розгону*; якщо висота перевищує ширину, то почерк має *малий розгін* і називається *стиснутим*, *убористим*, *щільним*.

7. **Ступінь зв'язаності почерку** характеризує кількість знаків (літер), що виконуються без відриву пера (знаряддя письма) від паперу, тобто кількість з'єднаних літер. За ступенем зв'язаності почерк буває *відривчастий* (коли кожна букву написано окремо), *середньої зв'язаності*

ності (якщо з'єднано дві-три літери) і *зв'язаний* (коли з'єднуються понад три літери).

Окремі ознаки почерку у спеціальній літературі визначають як особливості написання окремих письмових знаків з точки зору відхилення їх від типових прописів, з яких починається опанування техніки письма у школі. Окремі ознаки почерку є матеріалізованим проявом рухових навичок і графічним відображенням їх на письмі. Письмовий знак-літеру виконують переважно кількома рухами, які є її конструктивними елементами. Поєднані в одне ціле елементи утворюють літери та знаки. Конструктивними елементами письмових знаків є *штрихи* (*прямі та непрямі*), *овали*, *напівовали*, *петлі*. Для описання почерку літеру досліджують як ціле і за окремими елементами. Передусім у літері виокремлюють кількість елементів, тобто рухів, якими її виконано. При цьому в конструкції літери розрізняють центральну частину (власне літеру), надрядкову та підрядкову, а в елементах — початок і закінчення рухів, форму елемента (пряму, хвилясту, напівовал, овал, петлю), форму та напрям руху в елементі, спосіб їх з'єднання й відносне розташування.

Різноманіття рухів, що відображають навички конкретної особи, у спеціальній літературі класифікують по-різному. Так, І. Пантелеєв розрізняє чотири групи окремих ознак: *напрямок рухів; зв'язаність письмових знаків; співвідношення письмових знаків та їх елементів; розташування точок початку та закінчення рухів* [19]. Д. Бабаєва запропонувала шість класифікаційних груп: *форма руху; напрям; протяжність; ступінь зв'язаності; кількість; послідовність*. Зрештою, остання класифікація М. Яблокова, який поділяє концепцію В. Орлової, має сім груп окремих ознак. Порівнюючи ці класифікації, доходимо висновку, що вони різняться тільки обсягом груп. Тому розглянемо детальніше класифікацію Орлової — Яблокова, якою користуються в більшості експертних закладів під час почеркознавчих експертиз. Вона складається з таких груп окремих ознак.

1. **Форма руху** характеризує письмовий знак загалом і окремо кожний його елемент. Розрізняють *спрощену* й *ускладнену форми руху* під час виконання окремих літер, а під час виконання елементів — *петлясту, кутасту та хвилясту*.

2. **Напрямок руху** знаряддя письма може бути за стрілкою годинника і проти стрілки годинника, *привідним* і *відвідним*. Точка початку привідного руху розміщується вгорі, а відвідного — внизу. Відвідний рух, як правило, є початком наступного елемента.

3. **Тривалість руху** — це характеристика розмірності руху під час виконання надрядкових і підрядкових елементів, а іноді й знака в цілому. Тривалість руху оцінюється “на око” відносно тривалості виконання основної частини знака.

4. **Кількість рухів** характеризує наявність у літері чи елементі зменшення чи збільшення руху, що не відповідає конструкції письмового знака: зменшення довжини початкового штриха в літері “г” та заключного в літері “т”, необов’язкові штрихи в літерах “б” та “д”, збільшена тривалість рухів під час виконання овалів і напівовалів.

5. **Безперервність рухів** як окрема ознака характеризує спосіб з’єднання елементів у письмовому знаку. Вона залежить від частоти відриву знаряддя письма від паперу. Існує *злите* та *інтервальне* з’єднання елементів. Якщо закінчення попереднього елемента переходить у початок наступного, таке з’єднання називають злитим. Якщо після закінчення рухів (заключного штриха) утворюється перерва в русі для початку наступного елемента, штрих переривається, таке з’єднання називають інтервальним (за З. Шимановою). Якщо розриви утворюються між літерами, такий почерк називають *незв’язаним*.

6. **Послідовність рухів** як окрема ознака важлива тоді, коли у стандартній конструкції знака порушується визначена послідовність рухів, тобто відбувається спрощене написання літер (наприклад, “т”, “ж”, “н”).

7. **Відносне розміщення рухів** характеризує співвідношення точок початку та закінчення рухів. Відносне розміщення точок початку та закінчення руху може бути *верхнім*, *середнім* і *нижнім*. Певне значення мають точки перетинання елементів у письмових знаках. Їх розміщення в конструкції знака має стійкий навичковий характер.

Поряд із загальними та окремими ознаками почерку дехто виокремлює ознаки маскування почерку та інші зміни.

Маскування почерку — це виконання тексту зі спотворюванням загальних та індивідуальних ознак почерку. Найчастіше зміні піддаються загальні ознаки — нахил, розмір, з’єднаність. Окремі ознаки важко піддаються зміні (наприклад, практично неможливо писати, роблячи кругові рухи за годинниковою стрілкою).

Імітація — виконання письмового тексту з копіюванням і можливим дотриманням загальних і окремих ознак оригіналу почерку особи. За такого способу підробки втрачається темп письма і текст стає схожим на намальований.

Стилізоване письмо — виконання тексту друкованими літерами чи лівою рукою.

ОСНОВИ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЧЕРКУ

Почеркознавча експертиза може бути призначена як у кримінальних, так і в цивільних справах. Вона розв'язує такі *завдання*:

- *ідентифікаційні* (пов'язані зі встановленням конкретного виконавця тексту, підпису, цифрового запису);
- *класифікаційні* (полягають у встановленні за почерком окремих якостей або ознак особи, що характерні для певних груп населення, наприклад, статі, віку, рідної мови, професії);
- *діагностичні* (пов'язані з розпізнаванням часу та умов виконання конкретного рукопису (документа), а також з визначенням емоційного стану виконавця).

За допомогою *діагностичного дослідження* експерт встановлює придатність графічного матеріалу для ідентифікаційного дослідження; чи виконано текст зі зміною ознак підпису, з копіюванням і за яких обставин; чи виконано рукопис одночасно двома особами; стан людини; час, що минув з моменту виконання рукопису.

Для здійснення почеркознавчої експертизи слідчому необхідно подати такі документи:

- для ідентифікації — рукописи, документи, що досліджуються чи є спірними; вільні та експериментальні зразки почерку;
- для класифікації і діагностики — тільки досліджувані рукописи.

Вільними зразками є рукописи, виконані (складені, написані, надруковані на друкарській машинці) підозрюваним власноручно та самостійно поза зв'язком з подією, яку розслідують. Вільні зразки почерку слідчий добирає шляхом виїмки, обшуку, огляду. Вилучені зразки необхідно оглянути і встановити безсумнівність їх належності підозрюваному. Слідчий засвідчує вільні та експериментальні зразки.

Експериментальними називають зразки, одержані слідчим при розслідуванні кримінальної справи. Слідчий добирає їх згідно зі ст. 199 КПК України. Для цього слідчий викликає підозрюваного (чи обвинуваченого) і пропонує йому дати зразки почерку за певною методикою (наприклад, слідчий вибирає певний текст для письма, письмове приладдя тощо). Одержані зразки слідчий засвідчує і подає експерту для дослідження.

Почеркознавче *дослідження підписів* потребує таких порівняльних зразків:

- вільних зразків підписів (до 10 примірників);

- вільних зразків почерку особи, яку перевіряють;
- експериментальних зразків почерку особи, яку перевіряють, у вигляді написання прізвища особи, підпис якої досліджують (10–20 примірників).

Вимоги до зразків, які слідчий добирає для порівняльного дослідження:

- самостійність виконання, тобто текст має написати або надрукувати виключно підозрюваний або обвинувачений;
- достатня кількість зразків для виявлення й формування комплексу ознак, які характеризуються неповторністю та індивідуальністю;
- вільні зразки підозрюваний або обвинувачений повинен написати у період, найближчий до часу виконання документа, який досліджують. Перерва в часі виконання документа, який досліджують, і зразка має бути мінімальною, якщо особа, яку ідентифікують, перебуває на стадії формування почерку (учень, студент);
- тематика тексту зразків для дослідження почерку практичного значення не має, і тому бажано, щоб зразки були різноманітні за змістом.

Дослідження стилізованого письма потребує подібних зразків, написаних друкованими літерами, знаками, символами. За змістом окремі зразки мають повторювати зміст тексту, який досліджують.

Методика почеркознавчого дослідження письма така:

- **попереднє дослідження** — огляд матеріалу, що надійшов на експертизу, фіксація його цілісності, визначення характеру пакування, наявність засвідчених підписів;
- **окреме дослідження** — визначення кількості зразків, що порівнюються, виокремлення загальних та індивідуальних ознак у тексті, який досліджують, і в зразках, а також визначення частоти їх повторювань (стійкості); відтворення ознак тексту документа, який досліджують, і зразків почерку на окремих аркушах (для цього складають таблицю, у першій графі якої пишуть літеру (знак), у другій — цю саму літеру з особливостями виконання, які властиві почерку, поданому на зразках);
- **порівняльне дослідження** — порівняння зразків ознак почерків, які досліджують, виокремлення збіжних і розбіжних ознак. Математичними методами розраховують ступінь надійності ознак, які збігаються, і формують ідентифікаційний комплекс, оцінюють його як неповторний з урахуванням розбіжних ознак;

- *оцінювання результатів порівняльного дослідження та висновки експерта* — виявлені та сформовані збіжні й розбіжні ознаки зважують і оцінюють з позиції їх індивідуальності та значущості для встановлення тотожності виконавця тексту. На цьому оцінюванні базуються відповіді на питання, які поставив слідчий.

Авторознавча експертиза допомагає встановити *автора* — *укладача документа*. Автор і виконавець можуть бути різними особами, якщо документ написаний під диктовку чи просто переписаний (передрукований). Виконавця тексту встановлюють за ознаками почерку, тому для дослідження необхідний зразок почерку — графічне зображення письма. Для встановлення автора зразок почерку мати не обов'язково, бо автора встановлюють дослідженням ознак писемної мови — стилістичних, лексичних і граматичних, які можуть бути як у рукописному тексті, так і в друкованому чи переписаній копії.

Об'єктами авторознавчої експертизи є *рукописні, друкарські тексти, копії текстів*, одержані друкарським способом.

За допомогою авторознавчої експертизи визначають автора документа і встановлюють факти неідентифікаційного та діагностичного характеру.

Методика експертного авторознавчого дослідження базується на аналізі ознак писемної мови, які відображені в досліджуваному документі. У методиці в комплексі застосовують лінгвістичні, психологічні та психолінгвістичні наукові методи, що дає змогу встановити автора та виконавця, належність кількох документів одному авторові, факт нервово-психічного захворювання автора, рівень його грамотності й володіння навичками мови, стать, вік, професію, незвичний стан автора, тобто скласти його соціолінгвістичний портрет.

Контрольні питання

1. Теоретичні основи почеркознавства.
2. Ознаки писемної мови.
3. Об'єкт авторознавчого дослідження.
4. Основні ознаки почерку.
5. Завдання, які розв'язують за допомогою почеркознавчої експертизи.
6. Етапи почеркознавчого дослідження.
7. Завдання, які розв'язують за допомогою авторознавчої експертизи.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЛЮДИНИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ

13.1

ОЗНАКИ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Зовнішній вигляд (зовнішність) людини здавна використовують під час упізнання та кримінальної реєстрації злочинців. Зовнішність людини залишається відносно незмінною протягом усього її життя. Ознаки, які характеризують зовнішню будову людини, називаються **ознаками зовнішності**. У кожної людини зовнішній вигляд суто індивідуальний і має здатність відобразитися в матеріальних слідах та у пам'яті людини у вигляді уявних образів. Ознаки зовнішності є основою криміналістичної ідентифікації під час розв'язання ідентифікаційних та діагностичних завдань.

Учення про ознаки зовнішності людини, їх матеріальні та ідеальні відображення, методи та засоби їх фіксації й використання для встановлення фактів, які відіграють важливу роль у розкритті та розслідуванні злочинів, називається **криміналістичною габітологією**, або **габітоскопією**. Термін “габітоскопія” (від лат. *habitus* — зовнішність, *skopeo* — розглядати) запровадив у науковий обіг В. Снетков.

Ознака — це характеристика, відмітна риса об'єкта. У габітології ознака характеризує зовнішність людини в цілому чи окремі її елементи (зріст, ніс, очі, волосся тощо). Ознаки зовнішності поділяють на власні та супутні.

Власні ознаки — це елементи й ознаки зовнішності людини, що проявляються у процесі її життєдіяльності. Їх поділяють на загальнофізіологічні, анатомічні та функціональні (за Е. Зуєвим); загальнофізичні, анатомо-морфологічні та функціональні (за Ю. Дубягіним); анатомічні та функціональні (за І. Пантелєєвим); особливі прикмети та помітні ознаки [19].

Супутні ознаки — це *предмети одягу*, що перебувають у постійному користуванні особи в момент її відображення (куртка, піджак,

брюки, плаття, головний убір, взуття), а також *носітьні речі* (портфель, дипломат, парасолька, сумка, годинник, окуляри, сережки, каблучки, запальнички, слухові апарати тощо). Ці ознаки також індивідуалізують зовнішній вигляд особи, але їх ідентифікаційна значущість не така суттєва, бо їх можна змінити.

Загальнофізичні ознаки — це загальні біологічні, соціально-територіальні та популяційні особливості людини. До них належать ознаки *загальнофізичні* (стать, вік) і *демографічні*, що характеризують певну расу, національність, народність, етнічну групу чи іншу популяцію, яка живе на певній території.

Анатомічні (анатомо-морфологічні, статичні) ознаки — це особливості зовнішньої будови тіла та скелета людини. Ознаки, які підлягають опису та дослідженню, інколи називають *елементами зовнішності*. Індивідуальність зовнішнього вигляду проявляється насамперед у неповторній сукупності форм, розмірів і особливостей частин тіла. Ці ознаки відносно сталі, особливо ознаки обличчя, тому відіграють важливу роль у процесі впізнання та ототожнення особи. До анатомічних ознак належать зріст, загальна будова тіла, форма голови, лоба, брів, носа, губ, рота, вид і колір волосся, обличчя, носа та інших частин тіла.

Функціональні (динамічні) ознаки є загальними; вони характеризують людину як живу динамічну систему. Функціональні ознаки проявляються насамперед у русі. До функціональних ознак належать хода, міміка, жести, мова, голос, спосіб поведінки, навички злочинної професійної діяльності (способи злому, відкривання замків, проникнення у сховище, вчинення вбивства).

Особливі прикмети — це особливості зовнішності, що рідко зустрічаються й різко вирізняють одну людину з-поміж інших через їх неповторність і незвичність. До них належать невідповідності розміру окремих частин тіла (рук, ніг, голови, носа, вух тощо); кольорові аномалії, тілесні нарости, шрами, татуювання, викривлення хребта, горб, родимки, бородавки, особливості ходи, жестикуляції, мови, голосу тощо.

Особливі прикмети можуть бути помітні, тобто такі, що очевидно спостерігаються, кидаються в очі. У такому разі їх називають *помітними ознаками*. Вони, як правило, розташовані на відкритих частинах тіла, тому з першого погляду привертають увагу незвичайністю (форма, розмір, колір). Помітні ознаки дають змогу одразу ж вирізнити окрему особу з групи людей.

Особливі прикмети й помітні ознаки поділяються на *анатомічні (статичні)* та *функціональні (динамічні)* [19].

ОПИС ОЗНАК ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ МЕТОДОМ СЛОВЕСНОГО ПОРТРЕТА

Опис людини за ознаками зовнішності здавна широко застосовують як дієвий інструмент для розшуку та розслідування. Однак тільки наприкінці XIX ст. завдяки науковим дослідженням французького криміналіста-антрополога А. Бертильона опис розшукуваної чи встановлюваної людини перетворився на спеціальну поліцейську систему під назвою “словесний портрет”. Її донині успішно застосовують у практичній діяльності працівники правоохоронних органів усіх держав світу. При цьому мають бути дотримані такі *вимоги*.

1. *Повнота опису*. Дотримання цієї вимоги досягають за рахунок всебічного дослідження всіх частин тіла та елементів зовнішності людини. Опис здійснюють з усіх позицій: описують форму, розмір, контур, колір, вагу та інші особливості людини. Опис необхідно здійснювати в анфас і профіль, бо частину елементів можна спостерігати тільки спереду, а частину — тільки збоку.

2. *Системність, або послідовність, опису*. Для дотримання цієї вимоги необхідно здійснювати опис від загального до окремого. Тільки за цієї умови опис легко запам'ятовується й містить необхідну сукупність ознак зовнішності. Спочатку в логічній послідовності описують анатомічні ознаки, потім функціональні й супутні.

3. *Використання під час опису спеціальної термінології і єдиних понять*. Дотримання цієї вимоги дає змогу уникнути розбіжностей в описі зовнішності. Описуючи зовнішність людини, різні суб'єкти — слідчий, оперуповноважений, дільничний інспектор міліції, експерт — мають користуватися загальноприйнятими довідниками.

Для успішного застосування методу словесного портрета має бути єдиний понятійний апарат. У зазначеному методі використовують такі поняття:

- *ознака зовнішності* — характеристика людини в цілому чи властивість окремих елементів;
- *елемент зовнішності* — соматична частина людини (наприклад, ділянка носа, верхні або нижні кінцівки).

Ознаки зовнішності людини за *обсягом* класифікують на *загальні* (що характеризують людину в цілому) та *окремі* (детальні); за *ідентифікаційним значенням* — *групові* (однаковий зріст, одна націо-

нальність, однаковий вік) та *індивідуальні*; за **умовами прояву** — *статичні* (колір волосся, очей) і *динамічні* (хода, міміка, жестикуляція); за **природою** — *постійні* (що можуть виникнути в людини від народження і зберігатися протягом усього життя); *тимчасові* (які виникають і зникають з різних причин — волосся, зуби); *необхідні* (притаманні певній етнічній групі чи статі — вуса, борода в чоловіків, коси в жінок); *випадкові* (що виникли через певні обставини); *природні* (характеризують різні етапи розвитку людського організму — молочні чи постійні зуби тощо); *штучні* (що з'явилися як результат зміни зовнішності — шрами, рубці, татування).

Важливою умовою застосування словесного портрета є опис ознак зовнішності з урахуванням їх величини (розміру), форми, положення, а в окремих випадках — і кольору.

Величина (розмір) — це кількісна характеристика людського тіла, його частин, елементів і деталей. Це може бути висота, довжина, ширина, глибина. Величина (за винятком зросту) подається у відносних одиницях через порівняння її з іншими частинами тіла. Як правило, величину визначають за допомогою три-, п'яти- або семичленної градації. Тричленну градацію здійснюють за допомогою трьох термінів: “малий”, “середній” і “великий”; п'ятичленну — п'яти термінів (додаванням до термінів попередньої градації термінів “дуже малий”, “дуже великий”); семичленну — за допомогою додаткових термінів “нижчий (менший) від середнього” та “вищий (перевищує) від середнього”.

Форма — це загальний вид елемента чи ознаки зовнішності, що визначається за допомогою відповідних геометричних понять (квадратний, кулеподібний, опуклий, угнутий, хвилястий, циліндричний, трикутний, ромбоподібний). Часто цю ознаку називають ще *контуром*, або *конфігурацією*.

Положення — це розташування, як правило, окремого елемента зовнішності відносно інших. Розташуванням (у вертикальному чи горизонтальному напрямі) характеризується кожна описувана ознака зовнішності людини.

Колір — це спектральна характеристика ознаки зовнішності (волосся, очей, шкіри).

Для опису анатомічних (анатомо-морфологічних) ознак рекомендується дотримуватися такої послідовності: фігура в цілому, голова в цілому, волосся, обличчя в цілому, лоб, брови, очі, ніс, рот і губи, зуби, підборіддя, вуха, шия, плечі, груди, спина, руки, ноги [13].

Під час описування власних і супутніх ознак людського тіла та скелета у померлих, що загинули, убитих і живої людини необхідно враховувати фактори, що впливають на точність спостереження й опису зовнішності за методом словесного портрета.

13.3

КРИМІНАЛІСТИЧНА ДІАГНОСТИКА ТАТУЮВАНЬ

З огляду на розв'язання ідентифікаційних завдань щодо ототожнення особи людини, яка вчинила злочин або безвісно зникла, її особливі прикмети, до яких належить і татуювання, — найбільш цінні та інформативні серед інших ознак зовнішності людини. За допомогою криміналістичного дослідження змісту татуювань можна отримати також певну інформацію про властивості особи її носія.

Серед різноманіття видів татуювань для отримання криміналістично значущої інформації про особу злочинця становить інтерес насамперед так зване кримінальне татуювання, а не інші його види — побутове, пам'ятне, декоративне, бо відомо, що наявність у особи кримінального татуювання насамперед пов'язане з її кримінальним минулим і криміногенною орієнтацією, які, як правило, пов'язані з відбуванням покарання у вигляді позбавлення волі.

Одним з перших на поширення татуювань серед злочинців звернув увагу італійський лікар-психіатр Ч. Ломброзо (1835–1890), який вважав татуювання проявом атавізму й ознакою морально меншовартісних, неповноцінних людей. На його думку, татуювання у злочинців тісно пов'язане з розумовими здібностями носіїв, здебільшого природжених злочинців і повій. Ч. Ломброзо навів типову фразу засуджених про татуювання: “Татуювання для нас як фрак з орденами; що більше татуюваний, то більший авторитет маєш серед приятелів, тоді як нетатуюваний, навпаки, не має впливу”. Ю. Дубягін називає кримінальне татуювання “наочним хронічним тавром судимості”, а явище татуювання зараховує до формування злочинних типів особистості в місцях позбавлення волі. Крім того, він звертає увагу на сувору біографічність татуювань, їх відповідність даним особової справи засудженого й зазначає наявність кореляційного зв'язку між зображенням татуювання, яке обирає засуджений, з психологією його особистості [13].

Розглянемо, який обсяг криміналістично значущої інформації можна отримати внаслідок дослідження “кримінального” татуювання особи злочинця.

Насамперед уже факт наявності в особи “кримінального” татуювання дає можливість припустити, що ця особа раніше вчинила злочин і була засуджена до позбавлення волі. Залежно від малюнка татуювання та його змістового значення можна отримати таку інформацію про особу його носія:

- відомості персонографічного характеру — дату народження, рік ув'язнення, рік звільнення з місць позбавлення волі, номери виправно-трудових установ (ВТУ) і місцевості, де особа відбувала покарання;
- відомості про злочинну діяльність — кількість судимостей, строк позбавлення волі, вид режиму та ВТУ, склад злочину (хуліганство, крадіжка, пограбування тощо), злочинну спеціалізацію та кваліфікацію, спосіб і місце вчинення злочинів, статус у злочинній ієрархії, належність до певного злочинного угруповання;
- причини злочинного способу життя;
- наявність негативних звичок (алкоголік, наркоман);
- сексуальну орієнтацію;
- ставлення до оточення, адміністрації ВТУ, держави, закону та правоохоронних органів;
- особистісні установки — злісне порушення режиму утримання, схильність до втечі з ВТУ, припинення чи продовження злочинної діяльності;
- особисті якості (сильний, жорстокий, незалежний);
- психологічний стан (скорбота, надія, безвихідь);
- віросповідання.

Наведений перелік можна продовжити, що зумовлюється існуванням великої кількості варіацій “кримінального” татуювання. Так, А. Капітанський і В. Литвин за допомогою систематизації дослідженого ними кримінального татуювання за смисловим значенням виокремлюють 26 основних “блоків сигнальної інформації про особу злочинця” [15].

Таким чином, татуювання на відміну від інших особливих прикмет є джерелом такої великої за обсягом криміналістично значущої інформації, що дає змогу отримати відомості не тільки про фізичні властивості особи (ознаки її зовнішності та їх особливості), а й про біологічні та соціальні властивості особистості носія татуювання — злочинця.

Наявність такої інформації про особу злочинця має велике практичне значення для розкриття злочинів, висування відповідних слід-

чих версій, профілактичної діяльності і реалізації одного з основних завдань кримінального покарання — виправлення та перевиховання засуджених. Правильне використання працівниками правоохоронних органів інформації, яка певною мірою характеризує особу злочинця та її властивості, може допомогти спрогнозувати майбутню поведінку цієї особи в певній ситуації — при виконанні конкретної слідчої дії і попереднього слідства загалом, відбування покарання в місцях позбавлення волі та після звільнення.

Особливого значення ця інформація набирає при виборі правильної тактики розслідування за допомогою прогнозування можливої поведінки особи при виконанні слідчих дій. Татуювання надає важливу інформацією про певні психологічні та психічні особливості особи, тому знання його змісту має виняткове значення для слідчого, бо сприяє встановленню психологічного контакту під час допитів підозрюваних (обвинувачуваних) і виконання інших слідчих дій.

Не підлягає сумніву також значущість використання інформації про особу злочинця працівниками пенітенціарних закладів під час відбування ним покарання у вигляді позбавлення волі з метою забезпечення індивідуалізації застосування засобів виправно-трудового впливу до засуджених. Направлення засудженого до певного загону ВТУ з урахуванням психофізіологічних властивостей його особи, обрання певних методів роботи з ним з метою виправлення та перевиховання, ізоляція від негативно спрямованих осіб та інші засоби впливу потрібні застосовувати з урахуванням наявної інформації про властивості особи засудженого, і тільки тоді вони сприятимуть створенню необхідних умов для його ціннісної переорієнтації, коригування поведінки та запобігання вчиненню нових злочинів як у місцях позбавлення волі, так і поза ними.

Безпосередніми джерелами відомостей про наявність певного татуювання у злочинця можуть бути його матеріальні та ідеальні сліди в навколишньому середовищі. Ідеальні сліди залишаються в пам'яті людей, які спостерігали ці татуювання, а носієм матеріальних слідів є особа злочинця, на шкірі якого виконано татуювання.

Відомості про наявність татуювання та його зміст у особи підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного можуть бути отримані під час попереднього розслідування та судового розгляду кримінальної справи процесуальним і непроцесуальним способами.

Процесуально такі відомості отримують під час допитів потерпілих і свідків, які бачили татуювання, підозрюваного та обвинуваче-

ного, огляду підозрюваного чи обвинуваченого, який здійснюється з дотриманням вимог ст. 193 КПК України, огляду трупа, судово-медичної експертизи. Відомості про татуювання заносять до протоколу відповідної слідчої дії з обов'язковою фіксацією точного розташування татуювань на поверхні тіла людини, їх форми, розмірів (малюнків, символів), кольору, змісту текстів, дат тощо.

Під час допитів свідків і потерпілих про татуювання у підозрюваних або обвинувачуваних найтипівішими можуть бути такі запитання: коли, за яких обставин свідок або потерпілий бачив татуювання на тілі підозрюваного чи обвинувачуваного; в яких місцях тіла підозрюваного чи обвинувачуваного розташовувалися татуювання; які відомості про татуювання запам'ятав свідок або потерпілий (розмір, форму малюнка, зміст тексту, дату, колір та інші індивідуальні особливості).

Для одержання точнішої та об'єктивнішої інформації про татуювання під час допитів, опитувань часто застосовують довідкову літературу, а в окремих випадках запрошують художника, який за свідченнями рідних, близьких, а також співробітників правоохоронних органів фіксує графічну інформацію про особливості малюнка, тексту чи абрєвіатури, які були на тілі загиблих або тих, хто пропав безвісти.

Для об'єктивізації показань свідків інформацію про татуювання доцільно одержувати від кожного свідка окремо і в разі розбіжностей скоригувати отримані дані, здійснивши спільний аналіз з допитуваними. Якщо можливо, опис татуювань слід доповнювати точнішим і об'єктивнішим методом фіксації — фотографуванням і відеозаписом.

Непроцесуальним методом такі відомості слідчий або інший працівник правоохоронних органів можуть отримати під час безпосереднього спостереження (якщо татуювання нанесено на відкритих ділянках поверхні шкіри), бесід з близькими родичами чи знайомими, здійснення оперативно-розшукових заходів. Відомості про наявність татуювання в певної особи можна одержати також з медичних та інших документів, даних криміналістичного обліку. Якщо факт наявності татуювання в певної особи, зазначений у медичному чи іншому документі, має доказове значення у кримінальній справі, слідчий повинен оглянути цей документ, скласти протокол і прилучити оригінал або копію документа до справи.

Особливість використання татуювань злочинця для отримання криміналістично значущої інформації про властивості його особи полягає в тому, що таку інформацію отримують і використовують незалежно від його бажання про її надання. Як правило, попереднє розслідування у кримінальній справі здійснюється в умовах конфлікту між слідчим і осо-

бою, яка вчинила злочин, бо вона всіма можливими засобами протидіє слідчому у встановленні об'єктивної істини у справі. Одним з таких засобів є обмеження можливостей слідчого щодо отримання необхідного обсягу криміналістично значущої інформації (як про обставини події, так і про особу злочинця) через відмову давати свідчення або перекручене їх викладення на свою користь. Таким чином, за відсутності інших джерел у таких випадках ступінь інформованості слідчого залежить від бажання й особистих міркувань злочинця. Інша ситуація складається в разі отримання інформації про особу злочинця за допомогою дослідження малюнка татуювання на його тілі. За наявності відомостей, що на тілі підозрюваного чи обвинуваченого є татуювання, слідчий може примусово здійснити огляд і отримати необхідні відомості про особу через тлумачення малюнка татуювання незважаючи на небажання підозрюваного чи обвинуваченого надавати таку інформацію.

Отримати криміналістично значущу інформацію про особу носія татуювання з його малюнка можна тільки за допомогою дешифрування, тобто встановлення його смислового навантаження. З цією метою можна використовувати альбом-довідник татуювань А. Бронникова, довідковий посібник В. Бурика та В. Пилипчука, книгу-альбом А. Капітанського та В. Литвина [10; 11; 15].

13.4

МЕТОДИ Й ЗАСОБИ ФІКСАЦІЇ ОЗНАК ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

Уявний образ зовнішності людини є основою різних її матеріальних відображень, які застосовують для ідентифікації цієї людини під час розслідування злочинів, розшуку тих, хто пропав безвісти, та ідентифікації невпізнаних трупів. До таких матеріальних відображень у габітології належать опис методом словесного портрета, суб'єктивний портрет, пластичні реконструкції обличчя за черепом (скульптурний портрет).

Опис методом словесного портрета — найпоширеніша система відображення ознак зовнішності людини за допомогою спеціальної термінології. Опис здійснюють зверху до низу у двох положеннях обличчя (анфас і правий профіль). Кожна ознака зовнішності характеризується розміром, формою чи контуром, положенням відносно інших частин тіла, кольором.

Опис виконують за схемою класифікації анатомічних ознак. Таку саму методику опису ознак зовнішності людини застосовують під час постановки її на кримінальний облік (реєстрації).

Опис методом словесного портрета застосовують для пошуку та впізнання злочинця, пошуку особи, яка зникла безвісти, або впізнання трупа. Слідчий або оперативний працівник зі слів потерпілого чи свідка-очевидця складає словесний портрет злочинця за згаданою схемою і використовує його для орієнтування у процесі пошуку.

Опис ознак зовнішності здійснюють на основі даних, одержаних у результаті безпосереднього спостереження загального вигляду особи, яка описується; зі слів інших осіб, які бачили цю людину чи знають її (потерпілих, родичів, знайомих); за різними документами, де зафіксовано дані про розшукувану особу (матеріалами криміналістичного обліку, історією хвороби, особою справою тощо); за результатами вивчення виявлених предметів, які відображають зовнішні ознаки людини (фотознімків, одягу, взуття та ін.); під час огляду трупа чи його частин.

Якщо зовнішність людини описують особи, не обізнані з методом опису словесного портрета й навичками його застосування, такі описи мають суттєві недоліки: вони несистемні, багатослівні, розмиті.

Перевага словесного портрета перед іншими описами ознак зовнішності людини полягає в тому, що він забезпечує системне й однакове визначення ознак елементів зовнішності людини, дає можливість формалізувати ознаки її зовнішнього вигляду, зашифрувати їх символами, скласти код і формулу зовнішності, як це роблять під час заповнення реєстраційних карток на невпізнані трупи й осіб, які пропали безвісти, і введення даних про зовнішність у пам'ять комп'ютера та бази даних автоматизованих інформаційно-пошукових систем.

Успішність пошуку злочинця за словесним портретом залежить передусім від якості складеного опису ознак зовнішності, їх відповідності суб'єктивному образу, який запам'ятав очевидець. Для точнішого складання словесного портрета застосовують розроблені криміналістами технічні засоби й тактичні прийоми.

Суб'єктивний портрет — це матеріалізований уявний образ об'єкта, що зберігається в пам'яті людини, яка раніше вже спостерігала цей об'єкт (предмет, людину). Матеріалізація, тобто закріплення уявного образу, здійснюється різними способами: *малюванням, композицією (складанням) фотознімків, композицією малюнків технічними засобами.*

Уявний образ у пам'яті завжди суб'єктивний. Його малювання чи композиція зі слів очевидця — також суб'єктивний процес, адже в ньому беруть участь дві особи: слідчий і очевидець, що утримує в уяві образ. Одержані в такий спосіб портрети називають *суб'єктивними*.

Мальований суб'єктивний портрет можуть виготовити безпосередньо особа, пам'ять якої зберегла уявний образ; спеціаліст; безпосередньо слідчий. Методика одержання мальованих портретів така:

- якщо особа, у пам'яті якої утримується уявний образ, уміє малювати, слідчий під час допиту пропонує їй намалювати злочинця. Такі випадки на практиці зустрічаються рідко;
- для виготовлення мальованого портрета слідчий запрошує спеціаліста-художника, який бере участь у допиті потерпілого чи свідка і з його слів малює портрет;
- слідчий під час допиту використовує посібник “Типи та елементи зовнішності”; Альбом-реєстр із комплекту приладу “Портрет”. Він показує свідку чи потерпілому мальовані елементи — ознаки зовнішності з названих посібників: загальний вигляд обличчя, форму зачіски, лоба, брів, очей, носа тощо. Ті ознаки, які будуть визнані схожими, слідчий копіює на прозорий папір (цигарковий або кальку). По черзі копіюючи ці ознаки починаючи із загального вигляду, слідчий складає мальований портрет. Виготовлений у такий спосіб портрет більше схожий зі злочинцем.

Для ідентифікації використовують також мальовані портрети, виконані не зі слів свідків або потерпілих, а безпосередньо з натури.

Фотокомпозиційний портрет (фоторобот) — це суб'єктивний портрет, складений з пам'яті за допомогою набору елементів випадкових фотознімків. Методика складання фоторобота полягає у виконанні таких дій: потерпілому чи свідку показують фотознімки різних осіб, виконані в одному масштабі, і пропонують вибрати такі, на яких зображено осіб з ознаками зовнішності, подібними до образу злочинця. Потім слідчий вирізує на фотознімках ці ознаки і монтує з них “портрет”, а дефекти склеювання ретушує. Одержаний у такий спосіб складений з частин фотознімків портрет називається фотороботом. Уперше такий спосіб суб'єктивного портрета у 1952 р. застосував французький криміналіст П. Шабо. Для відтворення зовнішності злочинця, який розшукувався, він застосував набір фотознімків різних осіб.

Для виготовлення фоторобота використовують також технічні засоби (наприклад, прилад ПКП-2 — пристрій композиційного портрета), планшети, альбоми, які називаються планшетними фотороботами. Необхідно зазначити, що методика виготовлення фоторобо-

та складна для безпосереднього використання слідчим і має певні недоліки (наявності значного набору готових фотознімків, складність їх композиції через різноманітність елементів тощо).

Композиційно-мальовані (синтетичні) портрети — найнадійніший засіб матеріалізації уявних образів і їх використання у слідчій та розшуковій практиці. На відміну від фотоконпозиційних портретів композиційно-мальовані виготовляють з попередньо заготовлених стандартних малюнків елементів обличчя відповідно до свідчень очевидців. Мальовані елементи зовнішності виготовляють в одному масштабі на прозорій плівці у вигляді діапозитивів, що дає змогу сполучати їх на просвіт і отримувати (синтезувати) у цілому зображення уявного образу розшукованої особи. Вперше ідентифікаційний комплект мальованих портретів був запропонований у США у 1959 р. Мак-Дональдом і названий “Айденті Кіт”. Для складання композиційних портретів застосовують спеціальні технічні засоби: у країнах СНД — ІКМ-2 (ідентифікаційний комплект малюнків), прилад “Портрет”; у Польщі — ІМК-2 (ідентифікаційний мальований комплект); у США — “Мімік”; в Японії — багатоканальний проектор. Кожний прилад складається з демонстраційного пристрою, альбому-реєстру мальованих ознак зовнішності чи їх слайдів на плоскій плівці.

За конструкцією названі пристрої для композиції суб’єктивних портретів поділяють на роздільні, в яких демонстраційний пристрій відокремлено від альбому-реєстру мальованих ознак зовнішності (ІКМ-2, ІМК-2, “Портрет”, багатоканальний японський проектор), і компактні, в яких вони об’єднані в одне ціле. Методика складання композиційного портрета за допомогою названих приладів полягає в тому, що на екрані демонструють по черзі типи елементів (ознак) зовнішності, а свідок чи потерпілий порівнює їх з тими, що запам’ядалися, і відбирає схожі. Оскільки елементи зовнішності виконані в одному масштабі, то на екрані слідчий або спеціаліст має можливість конструювати суб’єктивний портрет, який поступово уточнюється. Складений на екрані портрет фотографують; якщо потрібно, ретушують згідно із зауваженнями свідка чи потерпілого і використовують для пошуку.

Останнім часом в органах внутрішніх справ розроблено автоматизовану систему для використання композиційно-мальованих портретів. Вона складається з комп’ютера, графопобудовника та дисплея. До пам’яті комп’ютера вводять зображення малюнків елементів зовнішності, які там постійно зберігаються, а потім за допомогою цієї інформації складають потрібні портрети на екрані дисплея.

Для складання *суб'єктивного скульптурного портрета (пластична реконструкція обличчя за черепом)* використовують кісткові залишки черепа людини. Методику виготовлення скульптурних портретів розробив академік М. Герасимов і вдосконалили А. Джигорян і Ю. Дубягін. Одержаний скульптурний портрет фотографують, а знімки використовують для пошуку осіб, які пропали безвісти, та ідентифікації невідомих трупів.

До найпоширеніших матеріальних видів відображень зовнішності людини, які використовують в оперативно-розшуковій і слідчій практиці, належать *фотознімки* (фотокартки, фотопортрети). Крім фотографічних зображень і їх репродукцій у слідчій практиці застосовують й інші різновиди відображень зовнішності людини — кінофільми, відеозаписи, рентгенівські знімки, друкарські репродукції та ін.

13.5

ВИДИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ

Ознаки зовнішності людини, їх матеріальні та ідеальні сліди-відображення є основою для ідентифікації особи. Існує кілька видів ідентифікації людини за ознаками зовнішності з використанням методики словесного портрета. Залежно від *суб'єкта* ідентифікацію особи можуть здійснювати *слідчий* через пред'явлення особи, фотографії чи трупа для впізнання або безпосередньо порівнюючи зовнішність особи з фотознімками; *оперативний працівник* під час оперативно-розшукових заходів; *експерт* за допомогою криміналістичного дослідження.

Пред'явлення для впізнання виконують у вигляді процесуальної дії, передбаченої ст. 174 КПК України. Для впізнання можуть бути пред'явлені живі особи, трупи чи фотознімки осіб або трупів.

Пред'явлення для впізнання особи за матеріальними зображеннями у вигляді суб'єктивних портретів (малюнків, фотороботів, композиційних мальованих портретів, скульптурних портретів обличчя за черепом) не передбачено законом, і тому згідно зі ст. 174, 175 КПК України забороняється.

Одним з видів ідентифікації особи є також *безпосереднє зіставлення* слідчим її зовнішності з фотознімками. Цей вид ідентифікації засто-

совують для перевірки особи, викликаної на допит як свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений; при цьому витребовують особисті документи і порівнюють зовнішність особи з фотокарткою в них.

Ідентифікацію особи безпосереднім порівнянням її зовнішності з описом, складеним методом словесного портрета, фотознімками, малюваннями, фотокомпозиційними та композиційно-малюваними суб'єктивними портретами, скульптурним портретом здійснюють оперативні працівники під час оперативно-розшукових заходів.

Експертна ідентифікація — безпосереднє порівняння експертом із застосуванням спеціальних знань ознак зовнішності людини, збережених на фотознімках, у кіно- та відеоматеріалах, зі зразками ознак зовнішності, відображеними на різних матеріальних носіях інформації. У літературних джерелах цю експертизу називають по-різному: портретно-криміналістичною, фотопортретною ідентифікаційною, експертизою з метою ідентифікації особи за рисами зовнішності.

Криміналістичну портретну експертизу призначають тоді, коли необхідно встановити особи невідомих злочинців, невідомих групів, свідків, підозрюваних, фактів належності документів, які засвідчують особу, та інші фактичні обставини, що мають значення для розслідування кримінальної справи. Експертизою встановлюють, та сама чи різні особи зображені на поданих фотознімках або інших матеріальних відображеннях.

Для цієї експертизи використовують тільки об'єктивні відображення людини — фотознімки, кіно- та відеокадри, які мають ознаки зовнішності конкретної людини. Криміналістична експертна ідентифікація за суб'єктивними відображеннями (малюваннями портретними, композиційними) неможлива через відсутність методів аналізу уявних образів зовнішнього вигляду людини.

Для криміналістичної портретної експертизи використовують візуальні, вимірювальні, графічні методи, а також суміщення та накладання.

Візуальний метод найпоширеніший; його застосовують для дослідження одно- та різноракурсних фотопортретів за допомогою спостереження і порівняння своєрідності форм, розміру та взаємного розташування ознак зовнішності на поданих фотознімках.

Метод лінійних і кутових вимірювань застосовують для дослідження одноркурсних фотознімків; він полягає в тому, що на фотознімках (фоторепродукціях) виокремлюють необхідну кількість антропометричних точок, відстані між якими й кути між лініями, що їх

з'єднують, вимірюють за допомогою інструментів, а потім порівнюють.

Графічний метод полягає в побудові та порівнянні в системі координат графіків, які характеризують лінійні розміри відрізків, що з'єднують відповідні антропометричні точки, і ступінь вигину контурних ліній відповідних частин обличчя. Довжину відрізків, що з'єднують антропометричні точки, вимірюють циркулем та лінійкою, ступінь вигину контурних кривих — спеціальним приладом.

Метод суміщення зображень полягає в тому, що на одній з порівнюваних фотографій роблять вирізи за лініями, що перетинають найбільш інформативні та чітко визначені ознаки. Після цього фотографію накладають на іншу, а експерт визначає, чи збігаються однійменні ознаки зовнішності.

Метод накладання (фотоаплікації) полягає в тому, що одноркурсні та рівномасштабні діапозитиви (або негативи), виготовлені з наданих на експертизу фотографій, накладають один на одного за однійменними антропометричними точками в наскрізному світлі і перевіряють, чи збігаються відповідні точки.

Важливою частиною портретної експертизи є оцінювання виявлених збіжностей та розбіжностей в ознаках зовнішності і оцінювання достатності цих ознак для категоричного висновку експерта. Для об'єктивізації оціночних критеріїв застосовують математичні та ймовірно-статистичні методи.

Контрольні питання

1. Анатомічні ознаки зовнішності людини.
 2. Функціональні ознаки зовнішності людини.
 3. Відмінність між особливою прикметою та помітною ознакою.
 4. Принципи опису зовнішності людини методом словесного портрета.
 5. Які відомості про особу злочинця можна отримати діагностикою татувань?
 6. Суб'єктивний портрет та його види.
 7. Основні види ідентифікації людини за ознаками зовнішності.
 8. Основні методи здійснення криміналістичної портретної експертизи.
 9. Чи можна здійснити криміналістичну портретну експертизу за суб'єктивними відображеннями?
-

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ОБЛІК І КРИМІНАЛЬНА РЕЄСТРАЦІЯ

14.1

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ОБЛІКУ І КРИМІНАЛЬНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

Для повного та всебічного запобігання злочинам, їх розкриття та розслідування велике значення має інформація про подію злочину й осіб, причетних до неї. Одним з важливих джерел відомостей, необхідних для розслідування, є криміналістичний облік, який здійснюють органи внутрішніх справ України.

Криміналістичний облік — це наукова система реєстрації певних об'єктів та їх ідентифікаційних ознак для запобігання злочинам, їх розкриття, розшуку та впізнання об'єктів, узятих на облік. Його система й застосування базуються на суворому дотриманні законності. Довідки органів, які здійснюють криміналістичний облік, після їх приєднання до справи використовують у судочинстві як докази (ст. 65 КПК України).

Теоретичною основою криміналістичного обліку є положення про індивідуальність об'єктів, відносну стійкість і можливість їх подальшого ототожнення. Криміналістичний облік базується на застосуванні теорії ідентифікації, судової фотографії, дактилоскопії, словесного портрета та інших теоретичних даних.

Кримінальна реєстрація — це науково розроблена система обліку осіб, предметів та інших об'єктів і відомостей про них, які мають криміналістичне значення. Завдання кримінальної реєстрації — забезпечити органи дізнання та попереднього слідства необхідною інформацією, потрібною для розкриття та розслідування злочинів. Дані кримінальної реєстрації використовують у профілактичній та адміністративно-правовій діяльності.

Кримінальна реєстрація об'єктів і відомостей про них має кілька рівнів загальності: всуукраїнський (державний), регіональний (обласний) і місцевий (районний).

Інколи кримінальну реєстрацію ототожнюють з криміналістичним обліком. Криміналістичний облік — це система реєстрації всієї криміналістичної інформації, яку використовують як під час розкриття й розслідування злочинів, так і у профілактичній та адміністративно-правовій практиці. Кримінальна реєстрація означає облік інформації, яку використовують тільки в оперативно-розшуковій, слідчій і кримінально-виконавчій практиці. Тому кримінальна реєстрація зосереджена в органах МВС і прокуратури. Криміналістична інформація може зберігатися в банках даних, які існують в установах, поліклініках, лікарнях, військкоматах, відділах соціального захисту населення, спортивних організаціях тощо.

Методами кримінальної реєстрації та криміналістичного обліку є опис, фотографування, дактилоскопія, колекціонування, а *формами* концентрації інформації — картки, картотеки, колекції, альбоми, магнітні стрічки, диски, перфокарти, банки даних, у тому числі автоматизовані банки даних.

14.2

ОБ'ЄКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ОБЛІКУ

Кримінальній реєстрації та криміналістичному обліку підлягають такі об'єкти:

- невідомі злочинці, які переховуються від суду, слідства та відбування покарання;
- обвинувачені, яких було заарештовано;
- особи, затримані за бродяжництво та жебрування;
- особи, які вчинили злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності та покарання на підставах, передбачених законом;
- засуджені особи;
- особи, які пропали безвісти;
- хворі, які перебувають у лікувальних установах, притулках для старих, дитячих будинках і через свій стан не можуть повідомити персональні дані;
- невідомі трупи осіб, які загинули внаслідок злочинів, нещасних випадків;
- крадена, втрачена, вилучена та добровільно здана зброя;

- кулі, гільзи, патрони зі слідами зброї, виявлені на місці події, нерозкритого злочину;
- речі, викрадені та загублені, а також вилучені у затриманих;
- номерні речі та вироби, пов'язані зі злочинами;
- автотранспортні засоби, належність яких не встановлено;
- підроблені документи, виготовлені поліграфічним способом;
- підроблені грошові знаки (паперові гроші);
- паспорти — викрадені, втрачені, такі, що належать злочинцям, а також бланки викрадених паспортів;
- зразки почерків осіб, які займаються підробленням лікарських рецептів, переважно на наркотичні та подібні їм речовини;
- пригульна худоба, яку було викрадено, і така, що розшукується;
- сліди пальців рук з місць нерозкритих злочинів (у картотеці зберігаються їх фотознімки);
- сліди знарядь злому та інструментів з місць нерозкритих злочинів (зберігаються як сліди, так і їх зліпки);
- факти розкрадання вантажів на залізничному транспорті;
- способи вчинення злочинів, які залишилися нерозкритими.

З упровадженням у практику кримінальної реєстрації комп'ютерів і розмножувальної техніки змінилися форми зберігання та концентрації інформації. Картки, тобто паперові носії, поступово були замінені на магнітні носії (стрічки, диски, дискети тощо). У 1985 р. в органах МВС України почав формуватися єдиний автоматизований банк даних (АБД), де зосереджується вся інформація щодо зазначених об'єктів. Єдиний автоматизований банк даних має два рівні: АБД-центр і АБД-область. Інформацію для АБД збирають за допомогою єдиних карток збирання інформації за всіма рівнями.

Кримінальну реєстрацію здійснюють такі підрозділи органів внутрішніх справ України:

- Управління оперативної інформації (УОІ) МВС України;
- Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (ДНДЕКЦ) МВС України;
- управління оперативної інформації головних управлінь та управлінь МВС (ГУ УМВС) України в областях;
- науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ) ГУ УМВС України в областях;
- міські, районні, транспортні (лінійні) органи внутрішніх справ. Кожний з названих органів здійснює певні види обліку. Об'єкт може бути взятий на облік на основі таких документів:
- протоколу затримання підозрюваного;

- постанови прокурора, слідчого про обрання заходу процесуального примусу у вигляді тримання під вартою;
- постанова про притягнення особи як обвинувачуваного;
- вирок або ухвала суду.

В *Управлінні оперативної інформації МВС України* здійснюють облік:

- злочинців, які переховуються та ухиляються від відбування покарання;
- затриманих бродяг і жебраків;
- засуджених;
- осіб, які пропали безвісти;
- хворих у лікувальних установах, дитячих будинках, притулках для старих, а також осіб, які не можуть дати про себе жодних відомостей;
- невідомих трупів;
- вогнепальної зброї (викраденої, зданої, втраченої);
- номерних речей і виробів, пов'язаних зі злочинами;
- автотранспортних засобів, власники яких невідомі;
- паспортів;
- фактів розкрадання вантажів, багажу на залізничному транспорті.

Обліки, які ведуться в УОІ МВС України, є централізованими, тобто повторюються в областях.

У *Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України* ведеться облік таких об'єктів:

- куль, гільз, патронів зі слідами зброї з місць нерозкритих злочинів;
- підроблених документів, виготовлених поліграфічним способом;
- підроблених грошових знаків (паперових грошей);
- слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів.

В *управліннях оперативної інформації головних управлінь і управлінь МВС України в областях* ведеться облік:

- затриманих бродяг і жебраків;
- осіб, які здійснили злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності за підставами, передбаченими законом;
- засуджених;
- вогнепальної зброї (втраченої, викраденої, вилученої);
- номерних речей і виробів, пов'язаних зі злочином;
- підроблених грошових знаків (паперових грошей).

У міських, районних, транспортних (лінійних) органах внутрішніх справ здійснюють облік:

- речей — крадених, загублених, а також вилучених у затриманих;
- автотранспортних засобів (транспорту, власники якого невідомі);
- слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів (зберігаються фотознімки).

14.3

ОСНОВНІ ВИДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ОБЛІКУ

В обліках, які здійснюють органи внутрішніх справ, реєструють обвинувачених, затриманих, засуджених, осіб, які відбувають покарання, і злочинців, які зникли з місця події й переховуються. Майже кожний вид обліку, крім останнього, містить повні соціально-демографічні та анатомо-фізіологічні дані, а також інформацію щодо події злочину, способу та засобів його вчинення; дані про покарання та місце його виконання, а також інші відомості про злочинця та злочин. Конкретно види інформації, які містяться в обліках і АБД, зазначені в картках збирання інформації та картках конкретного виду обліку.

Відомості про злочинця, який зник з місця події й переховується, у картках обліку та АБД обмежені — це тільки інформація, здобута з матеріальних слідів, виявлених на місці події, і відомостей очевидців (потерпілих, свідків).

Обвинувачені, засуджені та затримані злочинці підлягають алфавітному та дактилоскопічному обліку, а злочинців, які зникли з місця події й переховуються, реєструють за способом вчинення злочину, прикметами зовнішності та іншими ознаками, відображеними в матеріальних та ідеальних слідах.

Алфавітний облік злочинців має давню історію; він досить простий. Суть його полягає в заповненні алфавітної картки на особу, яка вчинила злочин. Алфавітну картку на особу (форма № 1) заповнює слідчий після прийняття рішення у кримінальній справі і направляє її до УОІ УМВС області. У разі обрання до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою алфавітну картку заповнює працівник слідчого ізолятора, де утримується особа. При цьому внизу на картці роблять фарбований відбиток вказівного пальця правої руки особи.

До алфавітної картки заносять персонографічні й демографічні дані, дані про судимість, кваліфікацію злочину, відомості про застосування амністії, місце відбування покарання, час арешту, суду, період відбуття покарання тощо. До картки заносять також дактилоскопічну формулу, яка є кодом для звернення до дактилоскопічної картотеки. Картки в картотеці складають за прізвищами в алфавітному порядку. Через це й картотека, й обліки називаються алфавітними, або за прізвищем.

З метою аналізу кількісно-якісної характеристики осіб, які вчинили злочини, після закінчення провадження у справі слідчий заповнює також статистичну картку на особу, яка вчинила злочин (форму № 2), де міститься більше інформації про особу, яка вчинила злочин: дані демографічного та персонографічного характеру; характеристика за місцем проживання (місцевий житель, мігрант, житель іншої області, держави); освіта; предмет посягання; вчинення злочину у складі групи, організованого злочинного угруповання; мотиви злочину; ступінь співучасті тощо.

Дактилоскопічному обліку підлягають особи, які були затримані за підозрою у вчиненні злочину, заарештовані, засуджені до позбавлення волі, а також затримані за бродяжництво та жебрування. Дактилоскопічний облік полягає в тому, що на спеціальному бланку-дактилокарті розміщують зафарбовані десять відбитків пальців правої та лівої рук у певному порядку. Потім виводять дактилоскопічну формулу — її основну та додаткові частини.

Існує кілька видів дактилоскопічного обліку. Якщо для обліку беруть усі десять відбитків пальців, то облік називається десятипальцевим. У ньому розкладку (систематизацію карток) здійснюють за дактилоскопічною формулою — спеціальним кодом. Дактилоскопічний облік, в якому використовують тільки п'ять відбитків пальців, називається п'ятипальцевим. Систематизацію карток у картотеці ведуть спочатку згідно з належністю відбитків до правої та лівої руки, а всередині кожної групи — за спеціальною формулою. Якщо систематизацію карток здійснюють за одним відбитком пальця, то картотеку називають однопальцевою.

Існують також картотеки слідів поверхонь долонь, однак у МВС України вони не ведуться. Можливі картотеки відбитків окремих частин обличчя — губ, кінчика носа, вушної раковини, лоба.

Дактилоскопічна формула має дві частини: основну та додаткову. Згідно з *основною* частиною формули класифікують картки за наявністю завиткових узорів. Для виведення основної частини формули

всі десять пальців поділяють на п'ять груп за їх розташуванням на картці і кожній групі присвоюють умовні позначки: 16, 8, 4, 2, 1. Потім значення завитків на парних пальцях записують у чисельник, а непарних — у знаменник. Числа у знаменнику та чисельнику підсумовують і одержують формулу у вигляді дробу, наприклад 17/15 (це не дріб у його математичному розумінні, тому перетворювати його не можна).

На пальцях існують три типи узорів: дуги, петлі та завитки. В основній частині формули враховують тільки завиткові узори, у додатковій — усі типи узорів.

Для виведення *додаткової* частини формули всім типам узорів надають особливу ідентифікацію залежно від їх будови та розташування дельт і ніжок петель. Зокрема, дуги позначають цифрою 1, петлі — цифрами 2, 3, 4, 5 і 6, завитки — 7, 8, 9, а відсутність пальця на руці або неможливість визначити тип узору — цифрою 0. Потім умовні цифрові позначки пальців правої руки заносять у чисельник, а лівої — у знаменник; уперед виносять значення основної формули. У такий спосіб отримують повну дактилоскопічну формулу.

Якщо на всіх пальцях немає жодного завиткового узору, то до основної формули додають по 1. Це правило зберігається й за інших значень основної формули.

Дактилоскопічна картотека слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів централізована, вона є однопальцевою. Картки систематизують за спеціальною формулою або за цифрами-кодами на картках, де наклеєно відбиток. Для пошуку карток застосовують технічні системи, у тому числі й комп'ютери. Картотеку формують так: виявлений на місці події слід (один або кілька) фотографують у натуральну величину і друкують знімки (у чотирьох примірниках). Один знімок заносять до місцевої картотеки, а інші направляють до області (НДЕКЦ ГУ УМВС України в області) та центру (ДНДЕКЦ МВС України).

Дактилоскопічну картотеку осіб, узятих органами внутрішніх справ на облік, формують на основі Положення про адміністративний нагляд за особами, які звільнились з місць позбавлення волі. Такіх осіб дактилоскопують і фотографують. Картки вміщують до місцевої картотеки районного (міського) відділу внутрішніх справ і області, а фотознімки наклеюють в альбоми, які зберігаються в районному (міському) відділі внутрішніх справ, лінійних відділах міліції на залізничному транспорті. Картки систематизують звичайним способом — за формулою чи прізвищем.

Облік осіб, що пропали безвісти, централізований і побудований на використанні ознак зовнішності та одягу. Картка на особу, яка пропала безвісти, містить персонографічні, соціально-побутові та виробничі відомості, які слідчий одержує із заяви родичів і близьких, а також за місцем роботи такої особи. Фотознімки (якщо вони є у близьких чи у відділі кадрів) приєднують до картки, а також до альбому осіб, які пропали безвісти. Картку направляють до картотеки області, а альбоми зберігають тільки на місцях.

У разі виявлення трупа особи, встановити яку немає можливості, його реєструють у картотеці невпізнаних трупів. Для занесення до обліку слідчий заповнює картку невпізаного трупа у трьох примірниках. До цієї картки заносять ознаки зовнішності та одягу, які збереглися. Труп фотографують в анфас, профіль (правий і лівий), а фотознімки вклеюють у картку. Якщо збереглися пальці, то труп дактилоскопують (на картці передбачено місце для відбитків). Для дактилоскопування ушкоджених і мацерованих пальців трупа залучають спеціаліста — судового медика. Картотеки невпізнаних трупів існують в УМВС області та в УОІ МВС України.

Облік крадених, загублених та вилучених номерних речей і виробів (годинників, фото-, кіно- та відеотехніки, автотранспорту тощо) здійснюють через опис ознак і номера об'єкта, його особливих примет, матеріалу, кольору, ступеня експлуатації тощо. У картотеці картки класифікують за видом об'єкта, його моделлю, номером та іншими ознаками.

Облік вогнепальної зброї — краденої, загубленої або зданої — ведуть у вигляді карток або колекції зброї. У картку заносять таку інформацію: модель, номер, місце виявлення, час занесення до обліку, хто здав, у кого вилучено, окремі характерні ознаки зброї. Зі зброї, що поставлена на облік, здійснюють експериментальний відстріл, а кулі та гільзи вміщають у картотеку, перевіривши їх за картотекою куль, гільз і патронів з місць нерозкритих злочинів.

Облік куль, гільз і патронів зі слідами зброї ведуть у вигляді колекції об'єктів або їх фотознімків. Облік централізований: ДНДЕКЦ МВС-центр, НДЕКЦ-область. Усі кулі та гільзи, виявлені на місці злочину, підлягають перевірці за цією картотекою для встановлення єдиного джерела їх походження. До обліку заносять тільки об'єкти у справах про нерозкриті злочини чи розкриті, у яких зброя перебуває в розшуку.

Для постановки на облік куль, гільз і патронів фотографують їх загальний вигляд, а також наявні сліди на них великомасштабним

способом; фотознімки заносять до картки. Цю роботу виконують експерти НДЕКЦ УМВС області. Кулі та гільзи зберігають у кулегільзотеках, а їх фотознімки — у Центральній картотеці ДНДЕКЦ МВС України.

Облік грошових знаків (паперових підроблених грошей) ведуть у картотеці обліку документів, виконаних поліграфічним способом.

Облік підроблених металевих грошей здійснюють криміналістичні підрозділи у вигляді колекцій монет або їх фотознімків. Для постановки на облік підроблену монету направляють до НДЕКЦ УМВС області, де експерти фотографують її та складають опис її ознак на картці. Монету вміщують до колекції, яка називається монотекою, а її фотознімки направляють до ДНДЕКЦ МВС.

Облік підроблених документів, виконаних поліграфічним способом, централізований; його здійснюють криміналістичні підрозділи у вигляді складання колекцій підроблених документів або їх фотознімків. Для постановки на облік підроблений документ фотографують, ознаки заносять до картки і наклеюють на неї фотознімок документа. Документ направляють до Центральної картотеки, а фотознімки зберігають у НДЕКЦ УМВС області. Паперові підроблені гроші в цьому обліку є окремим розділом. Так само окремо обліковують паспорти, дипломи, посвідчення, права та інші документи, підроблені із застосуванням поліграфічних методів і засобів.

Облік адміністративно-правових порушень і осіб, які їх учинили, ведуть органи міліції, а вся інформація концентрується в АБД-область і АБД-центр. Для формування єдиного банку введено стандартну картку збирання адміністративної інформації — інформаційно-пошукову картку на особу, яка вчинила адміністративне правопорушення. Ця картка містить відомості про правопорушника, персоналістичні дані, відомості про характер, місце і час вчинення правопорушення.

Реєстрацію способів учинення злочинів здійснюють у вигляді інформаційно-пошукових карток, які заповнюють як на нерозкритий, так і на розкритий злочин. У картці описують спосіб дії злочинця та сліди, залишені при цьому. Спосіб вчинення злочину чи адміністративного правопорушення передбачений у кожній інформаційно-пошуковій картці збирання інформації для формування єдиного банку даних. Знання способу вчинення злочину дає змогу робити припущення щодо професійних навичок і окремих ознак зовнішності злочинця з метою його пошуку.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ОБЛІКУ ОЗНАК І ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИНИ

Одним з об'єктів криміналістичного обліку є особа, яка вчинила злочин. Це зумовлено тим, що в механізмі злочину ця особа посідає центральне місце (без суб'єкта немає злочину). Отже, у фокусі уваги правоохоронних органів у випадку вчинення злочину перебуває людина, яка скоїла цей злочин і яку називають по-різному залежно від виду правових відносин, суб'єктом яких вона є. З моменту вчинення злочину виникають кримінально-правові відносини між державою і людиною, яка вчинила злочин. Таку людину називають особою, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину. З моменту порушення кримінальної справи ця особа стає суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин і під час розслідування справи, її розгляду в суді та ухвалення вироку набирає відповідно процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого. Після набрання вироком чинності та його виконання ця особа стає суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають з приводу виконання та відбування кримінального покарання. Але протягом усіх цих етапів ідеться про одну й ту саму особу, яка має відносно сталу сукупність певних фізичних, біологічних та соціальних ознак і властивостей. За допомогою розроблених криміналістикою методів дослідження, науково обґрунтованих і сучасних технічних способів, прийомів і засобів виявлення, фіксації та перевірки інформації отримують інформацію про властивості та ознаки певної особи або, іншими словами, здійснюють криміналістичне дослідження чи діагностування особи, яка вчинила злочин.

Упродовж усіх перелічених етапів, спілкуючись з цією особою, її знайомими, рідними, свідками, потерпілими, а також досліджуючи наявні у справі докази, слідчий, суддя, працівники кримінально-виконавчої системи отримують певну інформацію про ознаки та властивості цієї особи.

Криміналістичне дослідження особи, яка вчинила злочин, має суттєве значення не тільки для повного, всебічного та об'єктивного розслідування кримінальної справи й обґрунтованого призначення покарання, а й є водночас передумовою для здійснення профілактичної

роботи із запобігання злочинам, успішного застосування основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, а також забезпечення законних прав та інтересів цієї особи, дотримання законності.

Пріоритетного значення набуває криміналістичне дослідження не тільки фізичних і біологічних, а й соціальних властивостей і ознак людини, які характеризують людину як особистість на рівні індивідуальної й суспільної свідомості, її ставлення до закону, суспільства, сукупності моральних і етичних цінностей.

З дослідженням соціальних властивостей особи нерозривно пов'язане питання про встановлення ступеня її суспільної небезпечності, що суттєво впливає на вирішення питання про обрання до обвинуваченого запобіжного заходу під час попереднього розслідування та визначення судом виду і міри кримінального покарання підсудного.

Завдання виправлення та перевиховання засудженого значною мірою залежить від можливості використання представниками ВТУ інформації про обставини, що характеризують особу засудженого. Справді, успішне застосування основних засобів виправлення та ресоціалізації до засуджених і здійснення щодо них профілактичної роботи із запобігання вчинення нових злочинів практично неможливе без наявності достатнього обсягу інформації про особу, яка вчинила злочин. Така інформація дає можливість працівникам кримінально-виконавчої системи обрати та застосувати найоптимальніші прийоми, форми та методи впливу на особу засудженого з метою досягнення позитивного результату. Своєчасне та повне отримання інформації про особу засудженого під час відбування покарання (зокрема таких її соціальних властивостей, як ставлення до суспільно корисної праці, дотримання режиму відбування покарання, до закону, загальноновизнаних цінностей тощо) є підставою для вирішення питання про зміну правового становища засудженого — переведення його на поліпшені умови утримання, до ВТУ з менш суворим режимом утримання, застосування до нього акту амністії, умовно-дострокового звільнення чи заміни невідбутої частини покарання м'якшим, що суттєво впливає на обсяг його прав.

Однак необхідно констатувати, що, на жаль, дотепер в Україні відсутня єдина комплексна інформаційна система нагромадження результатів криміналістичного дослідження ознак і властивостей осіб, які вчинили злочини. Це негативно впливає на ефективність роботи правоохоронних органів і суттєво ускладнює координацію їх зусиль у боротьбі зі злочинністю. Загальновідомо, що нині в Україні немає

налагодженої та чіткої системи обміну інформацією стосовно індивідуальних властивостей осіб, які вчинили злочини, як між різними правоохоронними органами, так і між окремими службами та підрозділами одного правоохоронного органу.

Наявні криміналістичні обліки щодо осіб, які вчинили злочини, в основному містять констатацію окремих відомостей ідентифікаційного, демографічного та персонографічного характеру, а інформація, отримана слідчим, суддею та працівниками кримінально-виконавчої системи під час розслідування, судового розгляду та виконання покарання, що характеризує особу злочинця як неповторну особистість з її особливими рисами характеру та схильностями, навичками, ставленням до суспільства, закону, загальноновизнаних людських цінностей тощо, не відображається і не фіксується, внаслідок чого невідправлено втрачається можливість її подальшого використання. Суддя не отримує необхідної інформації про особу обвинуваченого від слідчого; працівники кримінально-виконавчої системи не отримують відповідної інформації про засудженого від слідчого та судді; органи внутрішніх справ, на які покладено здійснення профілактичних заходів, після звільнення особи з місць позбавлення волі не отримують інформації про її індивідуальні особливості від працівників кримінально-виконавчої системи, що значно ускладнює виконання покладених на перелічені правоохоронні органи завдань.

У 1970 р. з метою фіксації інформації про особу обвинуваченого, отриманої слідчим під час розслідування, у кримінальних справах щодо заарештованих обвинувачених було запроваджено спеціальну анкету — форма № 86 “Повідомлення про особу заарештованого та інші обставини, що можуть мати значення для його виправлення та перевиховання”. Ця анкета складається з 17 пунктів; її повинен заповнювати слідчий на підставі матеріалів справи й особистих спостережень і направляти до слідчого ізолятора разом з направленням справи до суду. Після засудження обвинуваченого працівники слідчого ізолятора повинні направляти цю анкету разом з особовою справою засудженого до ВТУ для врахування індивідуальних особливостей засудженого у процесі виправлення та ресоціалізації. Але, як свідчить практика, запровадження цієї анкети не дало позитивних результатів, бо більшість слідчих ставляться до цієї вимоги формально чи взагалі не виконують її.

За кордоном інформацію про індивідуальні властивості особи, яка вчинила злочин, широко використовують правоохоронні органи

для кримінологічного прогнозування її майбутньої поведінки як під час відбування покарання, так і після звільнення.

Важко переоцінити важливість такої інформації для слідчого під час розслідування злочину, вчиненого особою, яка вже була засуджена та відбувала покарання. За наявності інформації про індивідуальні властивості підозрюваного чи обвинувачуваного слідчий швидше встановить з ним психологічний контакт, повно та всебічно дослідить усі обставини справи, спрогнозує можливу реакцію та поведінку підслідного під час виконання слідчих дій.

Отже, потреби практики ставлять на порядок денний питання про необхідність удосконалення наявних форм криміналістичного обліку через відображення в них інформації про індивідуальні ознаки, риси та властивості особи злочинця з метою її подальшого використання для досягнення завдань попереднього розслідування, виправлення та ресоціалізації засуджених, їх адаптації після звільнення, профілактики злочинів.

Контрольні питання

1. Поняття криміналістичного обліку і кримінальної реєстрації.
 2. Основні об'єкти криміналістичного обліку.
 3. Які державні установи здійснюють кримінальну реєстрацію?
 4. Основні види криміналістичного обліку.
 5. Проблеми вдосконалення криміналістичного обліку ознак і властивостей осіб, які вчинили злочини.
-

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Азаров Ю. И.* Деятельность следователя органов внутренних дел по доказыванию обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого: Учеб. пособие. — К., 1991.
2. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. — М., 1988.
3. *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия. — М., 1997.
4. *Белкин Р. С., Винберг А. И.* Криминалистика. Общетеоретические проблемы. — М., 1973.
5. *Бергер В. Е., Сапун А. П.* Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз. — К., 1974.
6. *Біленчук П. Д.* Криміналістичне дослідження обвинуваченого: Моногр. — К., 1995.
7. *Біленчук П. Д.* Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого: Моногр. — К., 1999.
8. *Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М.* Проведення судових експертиз: Довідник. — К., 1995.
9. *Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М.* Процесуальні акти попереднього розслідування. Примірні зразки. — К., 1995.
10. *Бронников А. Г.* Татуировки осужденных, их классификация и криминалистическое значение. Альбом. — М., 1980.
11. *Бурик В. И., Пилипчук В. Ф.* Признаки внешности человека и их использование в розыскной деятельности: Справоч. пособие. — К., 1982.
12. *Дубягин Ю. П.* Следующая жертва — ты. Непридуманные криминальные сюжеты и азбука безопасности. — М., 1995.
13. *Дубягин Ю. П.* Словесный портрет (теория и практика антрополого-криминалистического обеспечения розыска и установления неизвестной личности). — Элиста, 1994.
14. *Експертизи в судовій практиці.* — К., 1993.
15. *Капитанский А. И., Литвин В. И.* Искусство криминальной татуировки. Книга-альбом. — К., 1998.
16. *Комаринец Б. М.* Судебно-баллистическая экспертиза: Учеб.-метод. пособие. — М., 1974. — Вып. 1.
17. *Косоплечев Н. П.* Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия. — М., 1956.
18. *Криминалистика* / Под ред. В. А. Образцова. — М., 1995.
19. *Криминалистика: Учебник* / Под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. — М., 1988.
20. *Криминалистика: Учебник* / Под ред. А. Г. Филиппова. — М., 1998.
21. *Криминалистика: Учебник для вузов* / Под ред. А. Ф. Волынского. — М., 1999.

22. *Криміналістика*: Підруч. для вищих навч. закл. / П. Д. Біленчук, В. В. Головач, М. В. Салтевський та ін.; За ред. П. Д. Біленчука. — К., 1997.
 23. *Криміналістика*: Підручник для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко; За ред. П. Д. Біленчука. — К., 1998.
 24. *Криминалистическая экспертиза*. — М., 1967. — Вып. V. Разд. 6. Судебная баллистика; Разд. 7. Отождествление личности по внешним признакам.
 25. *Кубицкий Ю. М.* Судебная баллистика. — М., 1956.
 26. *Кустанович С. Д.* Судебная баллистика. — М., 1956.
 27. *Назначение и производство судебных экспертиз*. — М., 1988.
 28. *Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України*. — К., 1995.
 29. *Разумов Э. А., Молибога Н. П.* Осмотр места происшествия. — К., 1993.
 30. *Салтевский М. В.* Криминалистика: Учеб.-практич. пособие. — Харьков, 1997.
 31. *Салтевський М. В.* Криміналістика: Навч.-довід. посіб. — К., 1996.
 32. *Фиксация результатов осмотра места происшествия: Справоч. пособие для следователей*. — К., 1981.
-

Зміст

Тема 1. Теоретичні засади криміналістики	3
1.1. Поняття, предмет і завдання криміналістики	3
1.2. Система криміналістики	12
1.3. Криміналістика в системі юридичних наук	18
1.4. Зв'язок криміналістики з іншими науками	20
Тема 2. Методологічні засади криміналістики	24
2.1. Поняття методологічних засад криміналістики	24
2.2. Класифікація методів криміналістики	26
2.3. Загальнонаукові методи криміналістики	29
2.4. Спеціальні методи криміналістики	33
Тема 3. Криміналістична ідентифікація та встановлення групової належності	36
3.1. Поняття, наукові засади й види криміналістичної ідентифікації	36
3.2. Об'єкти криміналістичної ідентифікації	40
3.3. Наукові засади встановлення групової належності	43
3.4. Поняття і класифікація ідентифікаційних ознак	48
3.5. Методика ідентифікаційних досліджень	51
Тема 4. Вчення про криміналістичні версії	56
4.1. Поняття та класифікація криміналістичних версій	56
4.2. Етапи розвитку криміналістичної версії	58
4.3. Побудова й аналіз криміналістичних версій	59
4.4. Перевірка криміналістичних версій	62
Тема 5. Залучення громадськості до участі в розкритті злочинів. Взаємодія слідчого з оперативними та експертними підрозділами у розкритті та розслідуванні злочинів. Профілактична діяльність слідчого	66
5.1. Правові засади та принципи участі громадськості в розслідуванні злочинів	66
5.2. Форми участі громадськості в розкритті та розслідуванні злочинів	68
5.3. Поняття та основні принципи взаємодії слідчого, оперативних і експертних підрозділів у розкритті злочинів	69
5.4. Форми взаємодії слідчого з експертом і оперативними працівниками	72
5.5. Поняття, завдання та форми профілактичної діяльності слідчого	75

Тема 6. Історія розвитку криміналістики	78
6.1. Історичний аспект зародження і становлення спеціальних знань у практиці розслідування злочинів	78
6.2. Криміналістика в Україні в XIX — на початку XX ст.	80
6.3. Розвиток криміналістики в Україні у XX ст.	90
6.4. Сучасний стан і перспективи розвитку криміналістики в Україні	95
Тема 7. Загальні положення криміналістичної техніки	100
7.1. Поняття, завдання та джерела криміналістичної техніки	100
7.2. Поняття та класифікація засобів і методів криміналістичної техніки	102
7.3. Засоби криміналістичної техніки	104
7.4. Методи криміналістичної техніки	112
Тема 8. Судова фотографія	118
8.1. Поняття, завдання та значення судової фотографії	118
8.2. Судово-оперативна фотографія	119
8.3. Судово-дослідна фотографія	123
Тема 9. Трасологія	128
9.1. Поняття і теоретичні основи криміналістичної трасології. Класифікація слідів	128
9.2. Сліди рук	131
9.3. Сліди ніг	136
9.4. Сліди засобів вчинення злочину	138
9.5. Сліди зубів, нігтів та інших частин тіла людини	141
9.6. Загальні правила огляду та вилучення слідів. Трасологічна експертиза	141
Тема 10. Судова балістика	143
10.1. Поняття, предмет і об'єкти дослідження судової балістики	143
10.2. Вогнепальна зброя та її класифікація	145
10.3. Окремі відомості про ручну вогнепальну зброю та боеприпаси до неї	148
10.4. Сліди вогнепальної зброї і механізм їх утворення	152
10.5. Особливості огляду вогнепальної зброї та слідів пострілу	156
10.6. Судово-балістична експертиза	158
Тема 11. Техніко-криміналістичне дослідження документів	161
11.1. Техніко-криміналістичне дослідження документів: поняття, види та завдання	161

11.2. Слідчий огляд документів	163
11.3. Дослідження документів	164
Тема 12. Криміналістичне дослідження письма	174
12.1. Поняття і теоретичні основи почеркознавства	174
12.2. Ідентифікаційні ознаки письма	175
12.3. Основи методики дослідження почерку	180
Тема 13. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності	183
13.1. Ознаки зовнішності людини: поняття та класифікація	183
13.2. Опис ознак зовнішності людини методом словесного портрета	185
13.3. Криміналістична діагностика татуювань	187
13.4. Методи й засоби фіксації ознак зовнішності людини	191
13.5. Види ідентифікації людини за ознаками зовнішності	195
Тема 14. Криміналістичний облік і кримінальна реєстрація	198
14.1. Поняття криміналістичного обліку і кримінальної реєстрації	198
14.2. Об'єкти криміналістичного обліку	199
14.3. Основні види криміналістичного обліку	202
14.4. Проблеми вдосконалення криміналістичного обліку ознак і властивостей осіб, які вчинили злочини	207
Список використаної і рекомендованої літератури	211

Course of lectures is prepared according to the syllabus on “Criminalistics”. It elucidates theoretical and methodological fundamentals of criminalistics and gives special attention to “Criminalistic Technique” chapter.

Intended for students of higher educational institutions.

Навчальне видання
Біленчук Петро Дмитрович
Гель Андрій Павлович
Салтевський Михайло Васильович
Семаков Геннадій Семенович
КРИМІНАЛІСТИКА
(КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА)
Курс лекцій

Educational edition
Bilenchuk, Petro D.
Gel, Andriy P.
Saltevsky, Mykhailo V.
Semakov, Gennadiy S.
CRIMINALISTICS
(CRIMINALISTIC TECHNIQUE)
Course of lectures

Редактор *С. Г. Атаєва*
Коректори *С. А. Доценко, М. В. Дроздецька*
Комп’ютерна верстка *Н. С. Лопач*
Оформлення обкладинки *О. А. Линник*

Регістраційне свідоцтво ДК № 8 від 23.02.2000

Підп. до друку 20.04.01. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,6. Обл.-вид. арк. 12,5. Тираж 14000 пр. Зам. № 1-95

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Акціонерне товариство закритого типу “Книга”
04655 МСП Київ-53, вул. Артема, 25